

Jornades
científiques

IEC

*DE FRONTERES
I MILLENNIS:
LA FRANJA, ANY 2001*

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

12
sèrie jornades científiques

12

sèrie jornades científiques

Jornades
Científiques de
l'Institut d'Estudis
Catalans

*De fronteres i mil·lennis:
la Franja, any 2001*

Editor

Ramon Sistac i Vicén

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Institut d'Estudis Catalans. Jornades Científiques (2001)

De fronteres i mil·lenis : la Franja, any 2001 : Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. — (Sèrie jornades científiques ; 12)

Referències bibliogràfiques

ISBN 84-7283-709-2

I. Sistac i Vicén, Ramon, ed. II. Títol III. Col·lecció: Sèrie jornades científiques ; 12

1. Català — Franja de Ponent — Congressos 2. Franja de Ponent — Història — Congressos
804.99(465.2)(061.3)

Aquest treball ha comptat amb el suport de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya

Aquestes jornades han comptat amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca i de la Universitat de Lleida.

© dels autors de les ponències

© 2003, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2003

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Anglofort, SA

Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-709-2

Dipòsit Legal: B. 50358-2003

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

Presentació	
Ramon Sistac i Vicén	5
Conferència: <i>Perspectives del català a Aragó</i>	
Artur Quintana i Font	7
Ponència: <i>Visions exògenes: des de Catalunya</i>	
Joan A. Argenter i Giralt	21
Ponència: <i>Visions endògenes: des d'Aragó</i>	
Mercè Llop i Alfonso	27
Conferència: <i>La literatura catalana a Aragó: d'un trist ermot cultural a una realitat en ebullició</i>	
Màrio Sasot Escuer	35
Ponència: <i>Al peu del canó</i>	
Antoni Bengochea	49
Ponència: <i>La franja com a metàfora</i>	
Mercè Ibarz i Ibarz	55
Conferència: <i>L'esclat d'un espai comú: a Lleida, l'Estudi General</i>	
Joan J. Busqueta Riu	61
Ponència: <i>La Franja de Ponent. Dels orígens</i>	
Joaquim Monclús i Esteban	75

Ponència: <i>El paper de l'Església. Algunes aportacions per a l'estudi de la presència del català a les parròquies catalanòfones d'Aragó que van pertànyer a la diòcesi de Lleida</i> Alfred Agustí i Farreny	81
Conferència: <i>L'eclosió del català a la Franja: una percepció (1975-2000)</i> Francesc Ricart i Orús	93
Ponència: <i>La inferioritat jurídica de la llengua catalana. La situació jurídica a Aragó</i> Juli Pallarol i Sánchez	115
Ponència: <i>El moviment associatiu</i> Hèctor Moret Coso	131
Conferència: <i>Les relacions econòmiques per sobre de les administratives</i> Ramon Morell i Rosell	139
Conferència: <i>El progrés del municipalisme</i> Salvador Plana Marsal	151

Presentació

Ramon Sistac i Vicén
Secretari per a Afers Institucionals

La Franja no apareix en els mapes polítics, ni en els físics ni en els històrics. No s'identifica des d'un avió, ni es pot fotografiar, com a tal, des d'un satèl·lit. No sembla que siga, doncs, cap realitat humana, econòmica, climàtica o paisatgística definida. Fins i tot el seu nom és controvertit.

No obstant això, la interpretació del fet lingüístic i cultural de l'Aragó d'expressió catalana és i ha estat durant el segle xx un tema recurrent. Les contradiccions inherents a la societat catalanoparlant, el retard d'Aragó a organitzar-se com a projecte col·lectiu i la fredor que de vegades hi ha pogut haver en les relacions entre dues comunitats germanes, així com les característiques pròpies d'una zona de frontera o transició, constitueixen en bona mesura les causes d'un interès que podria semblar, en una primera lectura, desmesurat per a la seua modesta extensió territorial.

Aquest interès, a més a més, ha provocat una abundosa producció analítica, basada la major part de les vegades en tres premisses tòpiques:

— La Franja s'interpreta sempre i gairebé exclusivament des del punt de vista historicolingüístic.

— La Franja s'interpreta sempre i gairebé exclusivament des d'una perspectiva ideològica (o nacional) determinada.

— El fet fronterer s'entén, també sempre i gairebé exclusivament, com a factor despersonalitzador i, en última instància, com un gran «llast» en el procés de presa de consciència identitària.

Aquestes Jornades, celebrades a Lleida i a Fraga el maig de 2001, han pretès d'encetar una reflexió més sobre el paper passat, present i futur de les regions frontereres, tradicionalment enteses, segons això, com a zones despersonalitzades i reinterpretades ara com a punt de trobada de diverses cultures i des de paràmetres substancialment diferents:

— Els fets historicolingüístics s'expliquen a partir de factors socials, econòmics, culturals... Llengua, societat i entorn són, en conseqüència, elements indestruïbles.

— La Franja, com a objecte d'anàlisi, ha de ser interpretada des de posicions ideològiques diverses i plurals.

— Finalment, ha arribat l'hora de promoure decididament la frontera com a zona de contacte i intercanvi. En el moment que tothom centra els seus esforços en la construcció d'Europa, perd tot el seu sentit la visió de la Franja com a «línia Magínot» de les essències del que és català o del que és aragonès en funció del punt d'observació respectiu. El contacte pot ser un element dinamitzador de la identitat.

Aquesta ha estat, si més no, la pretensió de l'Institut d'Estudis Catalans en el moment d'assumir-ne l'organització. Agraïm la col·laboració de les institucions que l'han feta possible: l'Institut d'Estudis Ilerdencs, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, la Universitat de Lleida i l'Ajuntament de Fraga, així com dels ponents i de totes aquelles persones que d'una manera o una altra hi han participat.

Conferència: Perspectives del català a Aragó

Artur Quintana i Font
Universitat de Heidelberg

A Aragó actualment es parla català a l'est d'una línia que va des d'Aiguaviva al sud fins a Aneto al nord. En relació amb la vall de Benasc i amb algunes localitats occidentals de la Ribagorça i de la Llitera,¹ no hi ha acord entre els lingüistes sobre si s'han d'incloure dins de l'aragonès o del català, si bé en la pràctica, i amb poques excepcions, s'han posat darrerament dins de l'aragonès.² Tampoc no hi ha acord sobre si es parlà català en algunes localitats actualment de llengua aragonesa (Graus, Capella, Fonts, Montsó...) o castellana (Binèfar, Casp, Alcanyís, Castellseràs...)³

La llengua catalana és a la Franja la continuació del llatí que hi fou introduït amb la conquesta romana al segle III a. C. Això és vàlid, seguint Joan Coromines, només per a les comarques de la Llitera i del Baix Cinca, mentre que per a la Ribagorça se sol admetre que el català s'hi va introduir als segles X i XI substituint un parlar bascoide, i al Matarranya ho féu a partir del segle XII, substituint l'àrab que aleshores s'hi parlava.⁴ La llengua escrita a la Franja fou fins al segle XIII el llatí entre els cristians, l'àrab entre els musulmans i l'hebreu entre els jueus. A partir del segle XIII començà a fer-se sentir el català en l'escriptura, amb signe ascendent, al costat sempre de les altres llengües escrites adés citades, i es féu servir també en altres territoris d'Aragó (Graus, Estadella, Montsó, Casp, Alcanyís...). L'hebreu s'hi mantingué fins a l'expulsió dels ciutadans de fe mosaica l'any 1492 i l'àrab fins a l'expulsió dels ciutadans de fe musulmana poc més d'un segle després. L'hebreu no hi fou mai una llengua parlada i l'àrab al segle XVI ja no hi era una llengua viva.⁵ El llatí continuà usant-s'hi en l'escriptura fins a començaments del segle XIX, i actualment s'hi manté, amb signe

1. Per a detalls, vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Àrea 7: Història de la Llengua*, València, Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 195-212; p. 197, mapa 1, reproduït ací, p. 16 (A. Ferrando [ed.]).

2. Així ho fa l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó del 13 de març d'enguany als seus annexos.

3. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 195, notes 3 i 4; i J. MONCLÚS, «Història de la llengua», a J. R. MOLINS MARGELÍ *et al.* (ed.), *La Codoñera en su historia*, vol. 1, la Codonyera, 1995, p. 63-64.

4. J. COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Barcino, vol. I, 1965-1970, p. 29 i 121.

5. J. FUSTER, *Poetes, moriscos i capellans*, València, L'Estel, 1962.

decreixent, en l'Església catòlica. A partir del segle xv s'hi adverteix una presència creixent del castellà en els escrits i s'hi inicia aleshores un procés de substitució del català pel castellà que continua a l'hora actual. El català s'hi mantingué com a llengua escrita oficial fins a l'abolició dels furs a començament del segle XVIII. D'aleshores ençà i fins a la promulgació de l'actual Constitució espanyola el català no ha tornat a ser llengua oficial a Aragó, i ara mateix, vint-i-tres anys després de la promulgació de la Constitució esmentada, el català només és llengua oficial *de iure*, però no pas *de facto*, a Aragó. Tot amb tot, l'Església catòlica a les diòcesis de Lleida, Urgell i Tortosa ha mantingut sempre un ús oficial del català, si bé amb molts alts i baixos, i sovint només amb caràcter poc més que emblemàtic.⁶ Ja a partir del segle XVII hi ha mostres de discriminació del català enfront del castellà a Aragó,⁷ que s'incrementen a partir del segle XIX⁸ amb la introducció dels termes *polaco*, *xapurriau* i *patuès* —aquest darrer, usat només a la vall de l'Isàvena i en part a la de la Noguera— per a designar el català parlat a la Franja. Aquestes i algunes altres mostres de discriminació del català a Aragó continuen en aquest moment.⁹

6. J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 196.

7. «[...] que Peñarroya enfrenta con los Reynos de Cataluña y Valencia, y al tiempo de la union se hablaba en lengua catalana cerrada. Deposan los testigos .1.3.5. los quales dizen que Peñarroya esta a la frontera de Cataluña y Valencia, y se habla algunas palabras Catalanas y otras Valencianas, con hecho antiguo. Que Fernando Martinez Pison era vezino de Alcañiz, en donde se [ha] acostumbrado y acostumbra hablar mejor que en Peñarroya.» Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 198, nota 9.

8. Només dispo de alguns indicis per a aquesta datació. El terme *polaco* és molt probable que es difongués a partir del final de les guerres napoleòniques, quan molts polonesos van haver d'exiliar-se per llurs actituds independentistes enfront d'Àustria, Prússia i Rússia, que aleshores ocupaven Polònia; aquest exili va durar fins a la guerra de 1914. El terme *patuès*, un gal·licisme, era ja molt generalitzat a França des de la Revolució. Quant al terme *xapurriau*, no sembla que pugui ésser anterior al segle XIX, ja que en 1798 hi ha constància de l'ús del terme *català* per a designar el català a Aragó. Vegeu X. FAVÀ i AGUD, «Estudi lingüístic de textos inèdits en català al Matarranya (ss. xv i xvi)», *Anuari de Filologia, Llengua i Literatura Catalanes*, núm. 19 (1996), C7, p. 82.

9. Vegeu-ne algunes mostres recents, fins a molt recents: Jean Joseph Saroihandy declara l'any 1906: «Allí la gent s'avergonya de parlar el seu dialecte. És molt lleig, molt fiero com diuen ells, y tots se van al castellà que declaren ser la millor de les llengües». Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 198. Santiago Vidiella escrivia en 1916: «[...] con gran sorpresa mía ocurrió que la primera lección de mis parlas caseras no obtuvo sino una respuesta tibia de [los] oyentes, y precisamente por la novedad de venir puesta en un lenguaje de cada día [és a dir, en català], y de cada casa, hecho que no me explico ni trato de aquilatar, aunque me agrada si es que significa una tendencia y un voto a la permanencia e imperio del castellano en estas cosas serias.» Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 200. «Tanmateix tot-hom està convençut —caldría dir: ha estat convençut— de parlar molt malament. L'única excusa que saben dir és que al poble de més amunt “encara parlen més mal que nantres”.» Vegeu A. QUINTANA, «La frontera absoluta de la llengua: les valls del Guadalupe i del Mesquí», *Serra d'Or* (novembre 1970), p. 32 [784]. «¿Por qué el idioma catalán tan contrario (a nuestras) a nuestro modo de ser, lo considerais padre d'Aragón, y como cultura de esta Comunidad?». Vegeu FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES CULTURALES DEL ARAGÓN ORIENTAL (ed.), *Manifiesto a lo señores diputados e políticos: ¿Ande está Aragón?*, s. ll., 2000. Les mostres són fàcilment multiplicables: n'hi ha a doxo a J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 204, 206-207 i 210-211; i a J. BADA PANILLO, *El debat del català a l'Aragó (1983-1987)*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya *et al.*, 1990, p. 51, 53-54, 62, 74, 76-77, 79-89, etc.

La immensa majoria de textos en català procedents d'Aragó fins a l'abolició dels furs és de caràcter oficial, predominantment notarial, i només en pocs casos literari. D'aquests darrers, llevat de la traducció de les *Heroïdes* d'Ovidi per Guillem Nicolau, rector de Maella, al segle XIV, només hi ha notícia d'uns goigs de Pena-roja¹⁰ impresos a Tarragona el 1500 i d'una dansada bilingüe castellà-català de Calaceit¹¹ del segle XVII. Als segles XVIII i XIX el català és gairebé absent de l'escriptura, tret de l'ús, ja abans esmentat i més aviat escadusser, que en feia l'Església catòlica d'unes diòcesis determinades. De textos literaris només en tinc notícia al segle XVIII d'una dansada bilingüe de Pena-roja, on el català és present en un breu fragment,¹² així com d'uns goigs de Tamarit impresos a Barcelona,¹³ i al segle XIX d'uns pseudogoigs de Pena-roja.¹⁴ Del segle XVIII, com ha fet veure Hèctor Moret,¹⁵ és la primera apologia del català a Aragó. Es troba en el pròleg que Agustí Sales va escriure per al *Diccionario valenciano-castellano* de Carles Ros el 1764, on diu:

En una palabra, esta Lengua lemosina, era la Cortesana, en que en Aragón, Valencia y Cataluña hablaban los Reyes [y en] la hermosa y fértil Poblacion de Valjunquera, en la que yo nací [...], he observado, que en los confines de los tres Dominios, de Aragón, Valencia y Cataluña, se habla con más pureza el Lemosín, que en lo interior de ellos: y ojalá que en la misma Valencia se mantuviera tan puro, como piden su dignidad y esplendor antiguo.

Bona part de la literatura oral de la Franja, recollida majoritàriament en aquests darrers anys, procedeix del segle XIX, i en alguns casos és més antiga i tot. De tota manera, els arxius encara ens poden reservar sorpreses.¹⁶ El fort predomini del castellà en l'escriptura a la Franja no implicava, en aquells temps, la plena capacitat de comprensió i menys encara d'expressió en castellà de la població de la Franja, que en gran majoria només parlava català i no comprenia el castellà gaire més del que permet la intercomprensió romànica que avui també s'observa, per exemple, entre parlants de castellà i d'italià. No és fins a la segona meitat del segle XX que es generalitzà el bilingüisme català-castellà que avui tenim a la Franja. Fins a la dècada dels cinquanta/seixanta d'aquell segle era encara freqüent de trobar persones ja grans que no sabien

10. L. BORAU *et al.*, *Lo Molinar: Literatura popular del Matarranya i Mequinensa (2: Cançoner)*, Calaceit, Instituto de Estudios Turoloenses *et al.*, 1995-1996, p. 232, núm. 956.

11. L. BORAU *et al.*, *Lo Molinar... (1: Narrativa i teatre)*, p. 308-310.

12. A. QUINTANA, «Un danze trilingüe setcentista de Pena-roja de Tastavins», a D. BRIESEMEISTER *et al.*, *Ex nobili philologum officio: Festschrift für Heinrich Bihler zu seinem 80: Geburtstag*, Berlín, Domus Editoria Europaea, 1998, p. 155-171.

13. L. BORAU, *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*, Instituto de Estudios Altoaragoneses *et al.*, 1997, p. 62-63.

14. L. BORAU, *Lo Molinar... (2: Cançoner)*, p. 141-230.

15. H. MORET, *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya, 1998, p. 27.

16. Tot recentment s'ha publicat un interessant sàtira en vers del 1588 a J. R. MOLINS MARGELÍ *et al.* (ed.), *La Codonera en su historia*, la Codonyera, núm. 2, 1995-2000, p. 373.

parlar castellà i en bastants de casos l'entenien malament.¹⁷ I encara en 1993/1994 l'1,77 % de les persones de més de seixanta anys tenia dificultats per a comprendre el castellà.¹⁸

Actualment el bilingüisme hi és general. Hi ha alguns indicis que aquest bilingüisme va canviant vers el monolingüisme castellà. Si bé en 1993/1994 tota la població de la Franja declarava comprendre el català, s'observava que en molts més aspectes sociolingüístics el monolingüisme castellà augmentava entre els joves: el 2,29 % no sabia parlar català, el 7,63 % a casa només parlava en castellà, el 4,58 % parlava castellà amb tots els familiars, el 3,81 % també amb els veïns, al carrer el 5,34 % i al bar el 6,87 %; el 19,08 % havia après el castellà a casa, i en eixir de la localitat on s'havien criat els joves feien servir el castellà en el 9,16 % a la Franja, i en el 27,48 % a Catalunya;¹⁹ els joves evidenciaven, a més, una gran facilitat per a canviar de codi.²⁰ També pels mateixos anys es comprovava que a certes zones occidentals de la Llitera i la Ribagorça hom parlava en castellà als infants.²¹

La Renaixença no tingué cap manifestació a Aragó, contràriament al que va passar a tots els altres territoris de la llengua. L'erudició aragonesa fou, en aquest aspecte, quasi del tot eixorca, amb les notables excepcions de Brauli Foz, el gran novel·lista aragonès d'expressió castellana del segle XIX, nascut a Fórnoles, al Matarranya, que presidí els Jocs Florals de Barcelona de 1863 i publicà alguns articles sobre la seva pròpia llengua,²² i Joaquín Costa, que el 1879 va publicar un text sobre la frontera catalanoaragonesa.²³ A partir d'aquest treball de Costa prengueren volada els primers treballs sobre el català a Aragó del lingüista bascofrancès Jean-Joseph Saroïhandy, que entroncaren amb l'«Obra del Diccionari» de mossèn Alcover i els treballs de mossèn Griera sobre la frontera catalanoaragonesa. Des de llavors l'interès per la llengua catalana a Aragó ja no ha decaïgut.²⁴ A partir dels primers anys del segle XX sorgiren alguns escriptors aragonesos que van publicar articles —mai cap llibre— en català. Generalment són assaigs —costumistes, històrics, lingüístics— i alguna poesia.²⁵ Llur activitat, més aviat escassa, s'estroncà del tot amb la Guerra Civil, i no es reprengué fins al 1968, quan Tomàs Bosque i Àngel Villalba començaren a cantar en català a Aragó. Molt poc després Jesús Moncada iniciava la seva carrera de novel·lista, i a partir d'aquell moment la producció literària en català a Aragó pren una veritable embranzida: una cinquantena llarga d'autors en aquest moment, especialment tenint

17. La literatura popular ens n'ofereix nombrosos testimoniatges. Vegeu L. BORAU, *Bilat colrat!...*, p. 200, núm. 186; p. 200-201, núm. 223; p. 201, núm. 224; p. 204, núm. 227; i p. 204, núm. 228.

18. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico de la Franja oriental de Aragón*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1995, p. 132.

19. Dades preses de M. A. MARTÍN ZORRAQUINO, *Estudio sociolingüístico...*

20. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO, *Estudio sociolingüístico...*, p. 81.

21. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO, *Estudio sociolingüístico...*, p. 55-56 i 62.

22. Per a més detalls, vegeu H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, p. 28-29 i 92-93.

23. H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, p. 29.

24. Vegeu H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, especialment els capítols III-VII.

25. Per a detalls, vegeu H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, p. 94-116.

en compte la baixa demografia de la Franja.²⁶ Des de la dècada dels setanta del segle xx —i això és novetat— s'observa un notable interès entre intel·lectuals dels territoris aragonesos de llengua castellana o aragonesa per la literatura en català a Aragó i se'n troba ressò a revistes com *Andalán, Rolde, Fuellas...*

Els escriptors d'expressió catalana d'Aragó fan servir majoritàriament l'ortografia normativa. Hi ha, però, algunes comptades manifestacions de blaverisme.²⁷ Molt recentment, la Federació de Asociaciones del Aragón Oriental ha redactat una ortografia blaverista, *patoisante* del castellà (lletres *ch, ñ, y...*), com així declaren,²⁸ amb tendències populistes (desaparició de la *v* i de la *h*). En donar al signe *j* el valor de la jota castellana, els autors d'aquesta ortografia tenen dificultats per a reproduir la palatal fricativa o africada sonora que se sent a la Franja des de Saidí fins a Aiguaviva, tret de la Freixneda, Valljunquera, la Codonyera, la Torre de Vilella i la Ginebrosa, a mots com *gent, roges...* Solucionen el problema decretant que aquest so és fruit de la influència catalanitzadora²⁹ i el reproduïen en la grafia per *ch*, lletra que correspon en llur sistema a la palatal africada sorda. En la grafia de les sibilants hi ha errors notoris i s'hi admeten diverses grafies per a un mateix so.³⁰ Anuncien la redacció d'una gramàtica i d'un diccionari.³¹

L'activitat literària en català que es manifesta a Aragó des del segle xx no ha anat sempre acompanyada de mesures de defensa i foment de la llengua catalana. Se'n troben indicis, pocs, en alguns dels escriptors de la primera meitat d'aquell segle —Santiago Vidiella, Maties Pallarès, Juan Moneva... Gaspar Torrente, figura molt important del nacionalisme aragonès, s'havia mostrat força favorable a la llengua catalana i acomplí un paper considerable en la redacció de l'anomenat Estatut de Casp del 1936. Tanmateix, l'única referència a la qüestió lingüística que es troba en aquell Estatut és la següent: «El castellano es lengua oficial de Aragón.»³² Caldrà esperar fins a 1973 perquè en una revista aragonesa, *Andalán*, aparegui un primer text que reivindica clarament la normalització del català a la Franja.³³ Amb la mort de Franco el 1975 i l'inici del procés de transició que porta a l'actual democràcia espanyola, van eixint diverses veus que pledegen a favor del català. El poeta Tomàs Bosque escrivia el 1976: «Para nosotros —los catalano-parlantes de Aragón— seguirán siendo pauta las conquistas que en este campo [de la normalització del català] vayan

26. Vegeu H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, cap. VII.

27. Vegeu H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, cap. VIII.

28. «Nos ajustaremos, en lo posible, al orden sistemático de la reciente obra de la Real Academia Española, por ser lo más perfecto hasta la fecha, adoptando muchas de sus reglas coincidentes con nuestro sistema lingüístico, para facilitar la correcta escritura del Aragonés Oriental. [...] Así como la ortografía castellano-aragonesa tiene 29 letras, el aragonés oriental también tiene en su conjunto 29 letras.» FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES CULTURALES DEL ARAGÓN ORIENTAL (ed.), *Ortografía de la lengua aragonés oriental*, s. II., 2000, p. 1-2.

29. FEDERACIÓN..., *Ortografía...*, p. 4.

30. FEDERACIÓN..., *Ortografía...*, p. 6-7

31. FEDERACIÓN..., *Ortografía...*, p. 2.

32. Citat segons J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 202.

33. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 203.

logrando nuestros vecinos de lengua del Principado o de Valencia.»³⁴ Especialment clarificadors per a la situació del català a la Franja en els primers anys de la transició són els articles de Martí Garcia-Ripoll, els quals, malauradament, no han tingut tota la difusió que mereixien.³⁵ D'aquests anys són també unes primeres associacions de defensa de la llengua, i es fan diverses provatures per a introduir el català a l'escola que no tiren endavant per franca oposició de l'Administració.³⁶ El 1978 es promulga l'actual Constitució espanyola, que dedica l'article 3 a la qüestió lingüística, on, si bé s'hi declara que el català serà oficial junt amb el castellà (§ 3.2) i que el català serà protegit i fomentat, ja que és una riquesa del patrimoni cultural espanyol (§ 33.3), també s'estableix a l'article 3.1 que tothom té el dret d'usar el castellà i l'obligació de saber-lo, amb la qual cosa el castellà es converteix en una llengua imprescindible als territoris espanyols de llengua catalana, i el català en una de prescindible. Aquest darrer article, unit a l'estat avançat de substitució lingüística del català pel castellà en el moment de promulgar-se la Constitució, ha fet i fa molt difícil la normalització de la llengua catalana a Espanya. Allà on s'ha generalitzat l'ensenyament en català, com així ha estat a Catalunya, s'han obtingut bons resultats en el coneixement del català, tant en la comprensió com en l'expressió orals i escrites. Aquests resultats han estat menors, però també considerables, als territoris on només s'ha generalitzat l'ensenyament del català, però no en català, tot i que aquest també hi és present en menor part: a València i a les illes Balears. Però en cap cas no s'ha esdevingut una inversió del procés de substitució lingüística del català pel castellà en tots aquests territoris. Malgrat que l'article 3.2 de la Constitució espanyola estableix un manament preceptiu de l'oficialitat del català a Espanya,³⁷ i, per tant, també ho és *de iure* a Aragó, aquesta llengua, vint-i-tres anys després —recordem-ho— de la promulgació d'aquella Constitució, continua no essent-hi oficial *de facto* en aquests moments.

En preparar-se la redacció de l'Estatut d'autonomia d'Aragó, hi hagué uns quants projectes on es declarava la cooficialitat del català, projectes que no prosperaren.³⁸ L'Estatut d'autonomia d'Aragó es promulgà el 1982. Hom hi ignora l'existència de llengües altres que el castellà i s'hi parla només de modalitats, que s'han de protegir, conservar i estudiar (§ 7 i § 35.23), sense precisar de quina/quines llengües són. L'Estatut no té en compte el caràcter preceptiu de l'article 3.2 de la Constitució sobre la cooficialitat de les llengües no castellanes, i això ha estat la causa que hagi estat qualificat de constitucionalitat dubtosa.³⁹ Dos anys després de la promulgació d'aquest Estatut es produí la Declaració de Mequinensa, on es demanava especialment l'ensenyament opta-

34. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 203.

35. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 204; H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, p. 132, nota 686, i p. 147, nota 769.

36. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 205-206.

37. Vegeu J. PALLAROL, «El català a l'Aragó: el dret i les actituds», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Àrea 5: Llengua i Dret*, Barcelona i Andorra, Institut d'Estudis Autònomic, 1987, p. 302.

38. Vegeu J. MONCLÚS *et al.*, «El català a l'Aragó», p. 208-209.

39. Vegeu J. PALLAROL, «El català a l'Aragó...», p. 302.

tiu de la llengua catalana, ensenyament que no sense dificultats⁴⁰ va començar a funcionar en algunes localitats de la Franja en el curs 1984-1985 i que actualment s'ha estès per la major part del territori, tret de la vall de l'Isàvena, algunes localitats més occidentals de la Llitera i les valls del Mesquí i del Bergantes.⁴¹ A la vila de les Paülis, a l'Alta Ribagorça, no hi ha ensenyament de català, però sí d'aragonès.⁴² Vista la inactivitat legislativa en la qüestió lingüística a Aragó el 1993, el justícia va redactar un informe sobre l'aragonès i el català on recomanava «garantizar la alfabetización y enseñanza de la lengua materna en todas las localidades donde ésta no sea el castellano [...] dentro del sistema educativo general» (§ 4.3b) i indicava a les Corts d'Aragó «la necesidad de recoger en las iniciativas de reforma del Estatuto de autonomía que puedan producirse, la existencia del catalán y del aragonés como lenguas minoritarias, dotándolas de la oficialidad que merecen, o dejando a una ley ordinaria posterior la regulación de la misma» (§ 10.4). Un any abans, la Direcció General del Patrimoni Cultural del Govern d'Aragó havia encarregat un estudi sociolingüístic a un grup de treball de la Universitat de Saragossa, que va recollir dades a tots els ajuntaments de la Franja els anys 1993 i 1994 i va publicar-ne els resultats el 1995.⁴³ A les conclusions d'aquest estudi es recomana per a una futura política lingüística a Aragó la possibilitat d'oferir l'ensenyament opcional del català⁴⁴ i se'n desaconsella la cooficialitat amb el castellà, «pues ni la quieren mayoritariamente los habitantes de la Franja *ni, con seguridad, sería aceptada sin conflicto por el resto de los aragoneses*»⁴⁵ —la cursiva és meua. És fàcil d'imaginar que ha estat aquesta darrera frase el que ha dut les instàncies aragoneses de govern a redactar l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó, que més endavant comentaré, de caràcter obertament populista i no gaire favorable a la normalització del català ni de l'aragonès: el Govern d'Aragó i la majoria dels partits aragonesos semblen tenir por d'uns suposats conflictes que es podrien esdevenir amb la majoria aragonesa de llengua castellana si es decretava la cooficialitat de l'aragonès i del català i amb aquesta es tirava endavant una política mitjanament eficaç de normalització d'aqueixes llengües, semblantment a com es fa en unes altres comunitats de llengua catalana d'Espanya. Evidentment, els òrgans de govern i els partits aragonesos no semblen témer els suposats conflictes que es puguin produir amb els qui defensen la cooficialitat i la normalització efectiva del català i de l'aragonès, considerats, en tot cas, com a *quantité négligeable*. Els autors de l'estudi que ací comento declaren que a la Franja hi ha diglòssia i insisteixen abassegadorament en el fet que aquesta diglòssia no hi genera cap mena de conflicte.⁴⁶

40. Vegeu-ne el procés a J. BADA PANILLO, *El debat del català...*

41. Vegeu «Els detalls per als cursos 1984-1985 fins a 1999-2000» a C. ALCOVER *et al.*, *Plans reguladors d'ensenyament de l'aragonès i el català a l'Aragó*, Saragossa, Edicions de l'Astral, 2000, p. 13-14. Entre el 50 % i el 60 % de l'alumnat pren l'opció de català, que es fa dins de l'horari escolar.

42. C. ALCOVER *et al.*, *Plans reguladors...*, p. 18-19.

43. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*

44. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...* Tampoc no deixaran d'advertir que «en Galicia la enseñanza obligatoria del gallego está provocando reacciones muy negativas entre los jóvenes», p. 146.

45. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 149.

46. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 32, 37, 65, 85, 127, 134, 142 i 146.

Aquestes declaracions no concorden amb les mateixes dades de l'estudi, on es comprova que els habitants de la Franja estan dolguts que, pel fet de parlar en català, els restants aragonesos els anomenin «polacos»⁴⁷ i declaren també en el 69,64 % que la resta dels aragonesos els diuen que parlen malament.⁴⁸ Aquesta darrera dada, que demostra, entre altres, fins a quin punt hi ha conflicte per als catalanòfons d'Aragó, provoca «sonrojo» en els mateixos autors de l'estudi.⁴⁹ Tanmateix, quant al fet que el 46,73 % de la població de la Franja declara que parla *chappurreau*,⁵⁰ expressió que implica profundes actituds discriminatòries i d'autoodi, els autors de l'estudi manifesten que és un «término que puede ser despectivo, para algunos hablantes, pero que, de otra parte, para otros muchos, es un signo de identificación apoyado en la tradición».⁵¹ Aquests factors de caràcter simptomàtic, tan adversos al català parlat a la Franja, units a la profunda diglòssia que l'afecta, amb la presència gairebé única del castellà en molts àmbits (assistència sanitària, Administració, Església, mitjans de comunicació, escola —només una certa part de la població de menys de trenta anys ha tingut un mínim ensenyament de català, i encara no a tot arreu—, etc.; i tot això des de fa entre tres-cents i quatre-cents anys), haurien d'haver fet veure als autors de l'estudi que les dades favorables al català que han documentat (el 54,80 % vol l'ensenyament del català —dins del qual el 8,07 % el vol amb caràcter obligatori—, i això puja al 71,42 % entre les persones amb estudis superiors —dins del qual el 22,85 % vol l'ensenyament obligatori—; el 17,11 % vol la cooficialitat, i això puja al 42,85 % entre les persones amb estudis superiors; el 9,3 % anomena la pròpia llengua «català», i això puja al 31,42 % entre les persones amb estudis superiors⁵²) eren, ateses les circumstàncies tan adverses al català, positives. No ha estat així.

El 1996 es promulga una reforma de l'Estatut d'autonomia d'Aragó i a l'article 7 s'hi declara: «Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Se garantizará su enseñanza y el derecho de los hablantes en la forma que establezca una Ley de Cortes de Aragón para las zonas de utilización predominante de aquéllas.» L'article és d'una gran ambigüitat, ja que no s'hi esmenta de quines llengües es tracta, ni tampoc de quines llengües formen part les modalitats. Tampoc no és gaire clar el terme «derecho», on, amb la Constitució espanyola a la mà, es pot llegir la cooficialitat, però que sovint ha estat interpretat d'una altra manera. Partint d'aquesta reforma de l'Estatut, es va constituir aquell mateix any 1996 una comissió per a elaborar un dictamen sobre la futura política lingüística a Aragó. La comissió va presentar aquest dictamen a les Corts d'Aragó, que el van aprovar el 1997. El dictamen indica que la llei de política lingüística que ixqui de les Corts d'Aragó haurà de tenir en compte els principis següents: «La lengua catalana y la aragonesa son lenguas propias de Aragón» (§ IV.2a) i «La lengua catalana y la aragonesa serán oficiales en sus respec-

47. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 33 i 111.

48. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 109.

49. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 111.

50. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 50.

51. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 126.

52. M. A. MARTÍN ZORRAQUINO *et al.*, *Estudio sociolingüístico...*, p. 33, 66, 67 i annexos.

tivos territorios» (§ IV.2a). Partint d'aquests dos principis, s'insta el Govern d'Aragó perquè presenti a les Corts d'Aragó un projecte de llei que consideri «El derecho de todos los aragoneses a conocer bien y a utilizar con dignidad su lengua materna, tanto en la forma oral como escrita» (§ IV.3a), i també «El derecho de todos los aragoneses a utilizar habitualmente su lengua propia, tanto en sus relaciones como ciudadanos, como en sus relaciones con la administración» (§ IV.3b). Finalment, en relació amb l'ensenyament del català i de l'aragonès, ensenyament al qual explícitament s'al·ludeix en l'article IV.3a, el dictamen declara que s'haurà de practicar «la enseñanza *de y en* la lengua propia» (§ IV.3a) tenint en compte els criteris de «voluntariedad, gradualidad, progresividad y suficiencia» (§ IV.5). S'hi insisteix també en la necessitat d'iniciar l'alfabetització en la llengua materna (§ IV.5), així com en el foment de l'ús de les característiques fonètiques i morfològiques pròpies de cada dialecte o parlar local (§ IV.4). Aquest dictamen, pas previ per a una futura llei de llengües a Aragó, ha donat fins ara els resultats següents: el 14 de juny de 2000 el director general del Patrimoni Cultural del Govern d'Aragó passava una enquesta als ajuntaments de les localitats de llengua catalana i aragonesa on es preguntava si desitjaven que, a més del castellà, fossin oficials una altra o unes altres llengües; i, en cas de resposta afirmativa, quina llengua o quines llengües ho haurien de ser; finalment, s'hi podia afegir qualsevol comentari que hom cregués oportú. De les seixanta-una localitats de llengua catalana vint-i-una en volen la cooficialitat, si bé l'Ajuntament de Sant Esteve de Llitera l'anomena «chapurreado» i els de la Ginebrosa i Peralta de Calassanç l'anomenen «vernáculo» i «lenguas vernáculos» respectivament; a Peralta de Calassanç indiquen que es presti suport a l'ensenyament del català.⁵³ Setze localitats refusen la cooficialitat, si bé set es pronuncien per l'ensenyament del català.⁵⁴ Un total de vint-i-cinc ajuntaments no han donat resposta a l'enquesta.

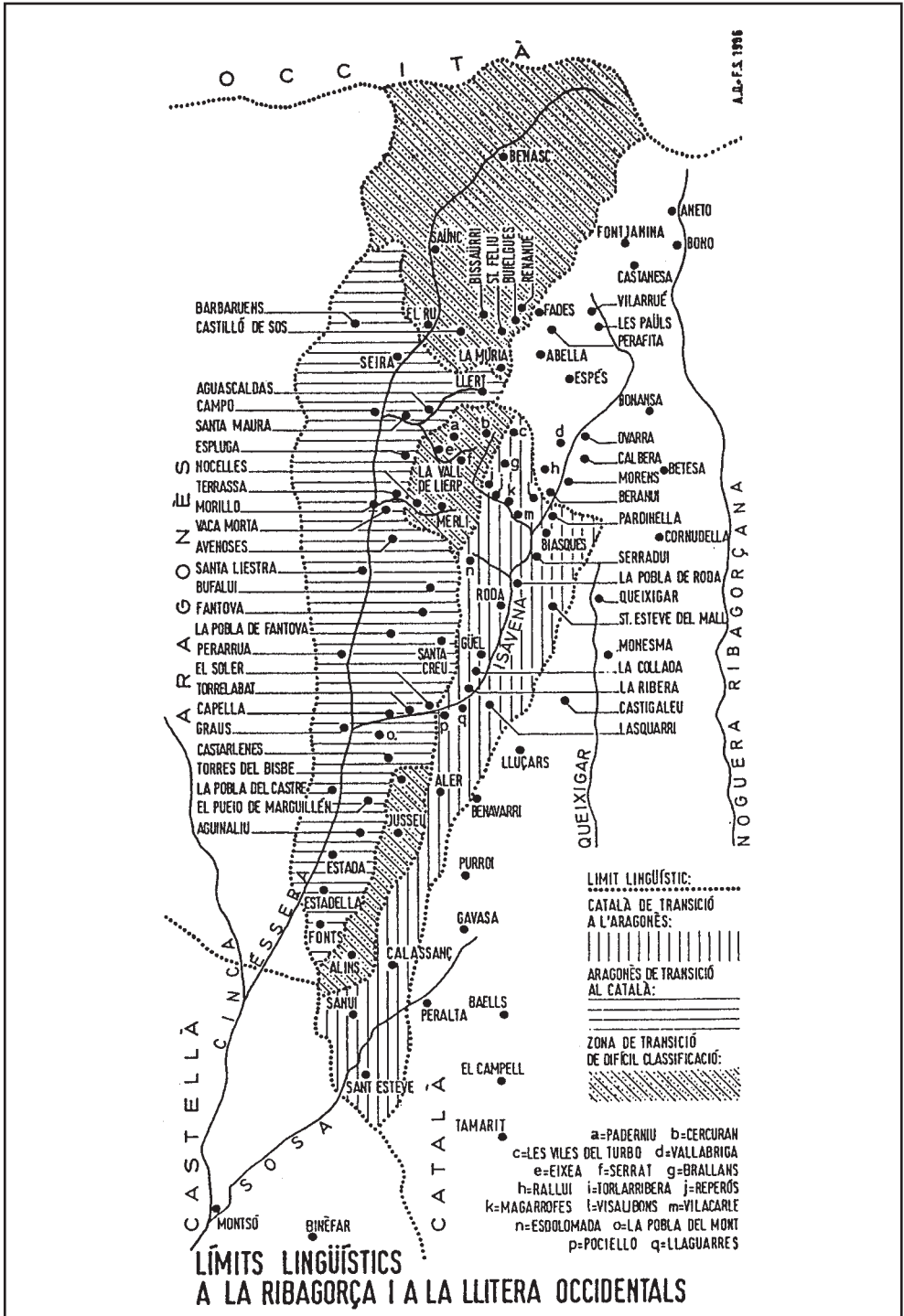
El 31 de març d'enguany s'ha publicat un Avantprojecte de Llei de Llengües (que cito Llei) que en aquests moments està sotmès a informació pública. Fins al 16 de maig s'hi poden presentar esmenes. La Llei declara que el català⁵⁵ és llengua pròpia d'Aragó (§ III del «Preàmbul»), n'estableix la cooficialitat (§ 2), en regula l'ensenyament (capítol v), en dicta diverses mesures de foment (capítol iv) i en un annex (ii) fixa el territori on aquesta llengua és d'ús predominant. En aquest darrer punt s'observa, com ja he dit més amunt, que l'àrea de difícil adscripció al català o a l'aragonès (vegeu ací el mapa 1) s'adscriu, llevat de comptades excepcions, a l'aragonès. L'ensenyament del català és optatiu (§ 23) i es fa dins de l'horari escolar (§ 25). Només a pre-escolar i a primària es procurarà de fer una part de l'ensenyament en català (§ 24);⁵⁶ altrament,

53. Les localitats restants que es pronuncien per l'oficialitat del català són Albelda, Calaceit, el Campell, Camporrells, Faió, Favara, Mequinensa, Nonasp, Pena-roja, el Pont de Montanyana, Saidí, Tamarit de Llitera, la Torre del Comte, Torrent de Cinca, el Torricó, Vensilló, Veracruz i Viacamp i Lliterà.

54. Són Beseit, la Banyada, Fraga, la Freixneda, Maella, Massalió i la Portellada. Els ajuntaments restants que refusen la cooficialitat són Bellmunt de Mesquí, la Codonyera, Estopanyà, Isàvena, Mont-roig de Tastavins, Sanui i Alins i la Torre de Vilella.

55. Tot el que s'hi diu per al català val també per a l'aragonès, tret d'excepcions òbvies.

56. La Llei parla ací, erròniament, d'«immersió».

Mapa 1

només hi haurà ensenyament de català. Perquè els ajuntaments puguin fruit de la cooficialitat, de l'ensenyament i del foment de la pròpia llengua cal que per majoria absoluta decideixen optar per la cooficialitat (§ 6). Si passat un any després de la promulgació de la Llei no ho han fet (§ 41, disposició transitòria quarta), l'actual situació de discriminació del català continuarà. Tanmateix, allà on no s'opti per la cooficialitat l'Administració no municipal podrà regular-hi l'ensenyament del català, si així ho creu convenient (§ 31). Els ajuntaments poden decidir també el nom que volen donar al català que tenen com a llengua pròpia (§ 6) i, a més, la norma que volen usar; és a dir, la general o la local (§v 14.2). L'Administració no municipal haurà d'usar la norma general (§ 14.1). Un Consell de Llengües d'Aragó (§ 7 - § 13 i § 41, disposicions transitòries primera i segona), la composició dels nou membres del qual no queda gaire clara —podria, à *la rigueur*, ésser format per gent incompetent en català—, establirà les normes del català, tant la general com les locals. Els topònims seran bilingües en castellà i en català general o local, segons decideixin els ajuntaments respectius (§ 37). Hom podrà tenir els noms i els cognoms normativament correctes en català (§ 38). Per als funcionaris públics es valorarà el coneixement del català i es podran crear places per a les quals calgui saber català (§ 39) A les zones de cooficialitat els ajuntaments podran usar tant el castellà com el català (§ 31 i § 36). Els ciutadans es podran dirigir a l'Administració autonòmica tant en castellà com en català; a les altres entitats, ja siguin públiques o privades, només s'hi podran dirigir en els dos idiomes sempre que estiguin dins de les zones en què tots dos són cooficials (§ 31 i § 36). En els serveis públics de titulació oficial s'usarà també el català, i en els de titulació privada se'n fomentarà l'ús (§ 40). Si hom es dirigeix a territoris no aragonesos on el català és llengua oficial, es podrà fer en aquesta llengua (§ 31). La Llei entrarà en vigor al cap de tres mesos de ser publicada al *Boletín Oficial de Aragón* (§ 41, disposició final segona) i s'haurà d'aplicar gradualment en el termini màxim de tres anys (§ 41, disposició transitòria tercera).

En cas de promulgar-se l'actual Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó —fora que tots els ajuntaments esmentats als annexos optin per la cooficialitat respectivament del català i de l'aragonès, cosa ben poc probable—, l'Estatut d'Aragó continuarà essent de constitucionalitat dubtosa, així com també les decisions de no-cooficialitat de l'aragonès i del català preses pels ajuntaments. La condició de llengua oficial de les llengües espanyoles no castellanés —repeteix— deriva de l'article 3.2 de l'actual Constitució, i no pas dels estatuts d'autonomia ni de decisions en un sentit o un altre dels ajuntaments, i té caràcter preceptiu.

Vistos els discrets resultats per a invertir el procés de substitució lingüística de la llengua pròpia als territoris bilingües d'Espanya on només s'ha aplicat respectivament l'ensenyament *del* basc, *del* català, *del* gallec... —i no *en* basc...—, és fàcil augurar que amb l'actual Projecte de Llei de Llengües a Aragó, en cas d'aplicar-se sense canvis substancials, el procés de substitució lingüística del català pel castellà a Aragó continuarà, i amb més força als ajuntaments que no hagin optat per la cooficialitat. L'article 30 deixa, però, una esclatxa oberta perquè, en aquests darrers, l'Administració autonòmica pugui desenvolupar-hi l'ensenyament del català, si així ho cregués convenient. Caldrà veure quin ús en farà realment. La possibilitat de secessionisme lingüístic, de

blaverisme, que tanta influència ha tingut en la redacció de l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó, tampoc no s'haurà de menystenir. Per comparació al dictamen del 1997, l'Avantprojecte representa un important pas enrere: no estableix ni la cooficialitat del català, ni l'ensenyament d'aquesta llengua a tot el territori d'Aragó on és llengua pròpia; i, a més, solament presenta la possibilitat d'ensenyament del català i no en català, tret dels nivells de preescolar i primària, on es podrà, si hom ho creu convenient, fer una part de l'ensenyament en català, com més amunt he indicat.

En aquesta Llei de Llengües hi ha contradicció en el fet de declarar, per una part, que la llengua catalana, llengua pròpia d'Aragó, és un ric patrimoni d'aquest país, que cal protegir, promocionar i fomentar impedit-ne la discriminació, i d'afegir-hi que hom és sensible a la difícil situació en què es troba la llengua catalana; i, per una altra, malgrat totes aquestes declaracions, que hom deixi en mans de les majories absolutes dels ajuntaments el dret dels ciutadans aragonesos de llengua catalana a la pròpia llengua, un dret humà fonamental i un dret, a més, que la Constitució espanyola —que, recordem-ho, ha estat votada per la majoria absoluta dels espanyols— preceptua.

Bibliografia⁵⁷

- ALCOVER, C. [et al.]. *Plans reguladors d'ensenyament de l'aragonès i el català a l'Aragó*. Saragossa: Edicions de l'Astral, 2000.
- BADA PANILLO, J. *El debat del català a l'Aragó (1983-1987)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya [et al.], 1990.
- BORAU, L. [et al.]. *Lo Molinar: Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. Calaceit: Instituto de Estudios Turolenses [et al.], 1995-1996.
- Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. Terol: Instituto de Estudios Altoaragoneses [et al.], 1997.
- COROMINES, J. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino, 1965-1970.
- FAVÀ I AGUD, X. «Estudi lingüístic de textos inèdits en català al Matarranya (ss. xv i xvi)». A: *Anuari de Filologia, Llengua i Literatura Catalanes*, núm. 19 (1996), C7, p. 63-93.
- FEDERACIÓN DE ASOCIACIONES CULTURALES DEL ARAGÓN ORIENTAL [ed.]. *Manifiesto a lo señores deputados y políticos: ¿Ande stás Aragón?* S. II., 2000.
- Ortografía de la lengua aragonés oriental*. S. II., 2000.
- FUSTER, J. *Poetes, moriscos i capellans*. València: L'Estel, 1962.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. A. [et al.]. *Estudio sociolingüístico de la Franja oriental de Aragón*. Saragossa: Universidad de Zaragoza, 1995.

57. Per a qualsevol estudi de la llengua i la literatura catalanes a Aragó és indispensable l'obra de H. MORET, *Indagacions sobre llengua...*, a la qual dec molt en la redacció d'aquest article.

- MOLINS MARGELÍ, J. R. [et al.] [ed.]. *La Codoñera en su historia*. Vol. 2, La Codonyera, 1995-2000.
- MONCLÚS, J. [et al.]. «El català a l'Aragó». A: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986): Àrea 7: Història de la Llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 195-212. [A. Ferrando (ed.)]
- «Història de la llengua». A: MOLINS MARGELÍ, J. R. [et al.] [ed.]. *La Codoñera en su historia*. Vol. 1. La Codonyera, 1995, p. 63-64.
- MORET, H. *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya [et al.], 1998.
- PALLAROL, J. «El català a l'Aragó: el dret i les actituds». A: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Àrea 5: Llengua i Dret*. Barcelona; Andorra: Institut d'Estudis Autònoms, 1987.
- QUINTANA, A. «La frontera absoluta de la llengua: les valls del Guadalupe i del Mesquí». *Serra d'Or* (novembre 1970), p. 31-34 [783-786].
- «Un danze trilingüe setcentista de Pena-roja de Tastavins». A: BRIESEMEISTER, D. [et al.] [ed.]. *Ex nobili philologum officio: Festschrift für Heinrich Bihler zu seinem 80: Geburtstag*. Berlín: Domus Editoria Europaea, 1998, p. 155-171.

Preàmbul

Val a dir que, quan em fou proposat de participar en aquestes Jornades sobre la Franja i tractar-hi de l'aspecte lingüístic, vaig creure que, sens dubte, no era la persona més adequada per a fer-ho; però, quan vaig tenir coneixement del títol que hom assignava a la meva contribució, no vaig saber estar-me d'acceptar l'oportunitat de qüestionar-lo.

Perquè, a veure: és que potser res del que afecta uns membres de la comunitat catalanoparlant, com a tals, pot ésser aliè a d'altres membres de la mateixa comunitat o res del que afecta l'ús de la llengua catalana al lliurar dels seus marges pot deixar d'afectar-ne l'ús al bell mig del seu territori?

Això de la perspectiva *exògena* pot anar bé per a entendre'ns en una circumstància com la d'avui, però potser fóra bo tenir cura de no fer més fermes els prejudicis que ha aconseguit induir en nosaltres la manipulació d'uns estats que no reconeixen de bell antuvi i de grat cap altra realitat sinó la que han creat ells mateixos mitjançant llurs divisions administratives.

Pensar la realitat en termes «endògens» i «exògens» no és el mateix que pensar-la en termes de «centre» i «perifèria», però alguna cosa hi té a veure. No negaré que aquests conceptes són útils analíticament i responen a fets reals de l'estructuració social, política i cultural dels fets humans i, específicament, dels fets col·lectius.² I que són pertinents per al cas de la Franja. Ara, com va dir un polític català en exercici, que encara no ha arribat a la presidència de la Generalitat —cito de memòria i, per tant, aproximativament—, «a la pàtria no hi ha perifèries». Aquesta asserció no té

1. Tot i el plural del títol, per *visió exògena* entendré aquí una reflexió personal i lliure sobre la Franja com a realitat fronterera, feta des del Principat. Si el lector vol, tanmateix, atènyer-se al plural, sàpiga que Hèctor MORET, *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya i Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998, ha catalogat cronològicament des de les primeres aportacions fins a les *cròniques exògenes* més recents fetes des del Principat.

2. Jo mateix me n'he servit. Vegeu J. A. ARGENTER, «Comunitat perifèrica local, llengua tradicional i invisibilitat del centre», *Revista de l'Alguer*, núm. 9 (1998), p. 127-136.

a veure amb el fet que sigui un home que s'agrada de recordar sovint la seva ascendència aragonesa, sinó amb el fet que, com va escriure el poeta, somnia una pàtria completa.

Aquestes són, però, unes «jornades científiques», i caldrà que distingim, d'una banda, el contingut d'allò que són afirmacions de fet i llur explicació històrica i social i, de l'altra, el contingut d'allò que són projeccions polítiques democràtiques, sempre legítimes.

L'existència, l'articulació, les denominacions i les identitats de la Franja i dels seus habitants

És ben probable que uns altres col·legues que ens acompanyen en aquest cicle, i que tractaran de les singularitats d'aquesta zona des d'altres disciplines, es plantegin la qüestió de l'existència de la Franja com a tal, és a dir, com a territori individualitzat i definit, o bé el problema de l'articulació interna d'aquest territori o, encara, de la seva articulació amb d'altres territoris veïns, de la seva relació amb centres urbans del Principat i d'Aragó, etc. També és probable que, siguin quins siguin els suggeriments o les propostes tangibles amb relació a l'adscripció comarcal de pobles de l'una i l'altra banda de la frontera administrativa, suscitin la qüestió més aviat intangible de la denominació territorial unitària.

És possible que aquests meus col·legues tinguin la intenció de pronunciar-se en aquest respecte o donin el debat per finit, i, en canvi, creguin que cal deixar una altra qüestió denominativa, la que afecta la llengua o les varietats lingüístiques en presència, per a l'especialista del ram.

Seria una ingenuïtat per part nostra creure que, pel que fa al món social, una cosa és la realitat i una altra les denominacions, o, més ben dit, creure que el problema de les denominacions no té res a veure amb la realitat o n'és independent. Entre altres coses perquè atribuir-se el dret de posar-hi nom és una manera de construir la realitat social, i això sempre es fa des d'una perspectiva determinada. Des de la que em pertoca representar aquí, la del Principat, els noms de la *Franja de Ponent*, la *Franja d'Aragó*, simplement, la *Franja* estan més o menys consolidats i sovint la tria de l'un o de l'altre depèn del context o d'estratègies designatives conjunturals. Sense oblidar el silenci administratiu, per dir-ho així, o l'omissió políticament correcta, els quals són també manifestacions estratègiques quan els límits de l'acció institucional aconsellen prudència. Quant a la llengua, és palesa la unanimitat en l'ús del terme català —o eventualment d'el català de la Franja. Ara, no sé fins a quin punt els catalans del Principat tenen tota consciència que això que a ells se'ls apar transparent per als naturals de la Franja no és pas que els sigui del tot opac, però sí potser refractiu, per no dir en algun cas fins i tot refractari. I és que tot raig de clarícia que incideix sobre una frontera política o administrativa, venint d'un costat, experimenta una refracció que en desvia la trajectòria cap a un grau de confusió proporcional als interessos polítics o administratius que hi ha en joc de l'altre costat.

De fet, la identificació de la Franja com una realitat territorial específica té a veure sobretot amb un aspecte de la realitat social dels seus habitants: llur pertinença a la comunitat catalanoparlant, en un sentit més aviat ampli i convencional de la noció de «comunitat lingüística».

En termes generals, quan parlem de la denominació d'una llengua, no ens referim aquí estrictament a allò que pugui registrar un diccionari normatiu o una obra enciclopèdica, sinó a l'acte denominatiu que s'escau en el decurs del discurs social sobre la llengua. En aquest sentit, la denominació d'una llengua en el discurs dels agents socials implica d'antuvi una afirmació d'existència: l'ús del terme *català* implica el reconeixement de l'existència d'una realitat lingüística diferenciada —al costat de *castellà* o *aragonès*, posem per cas—, com també en l'ús del terme *català de la Franja* hi ha el reconeixement d'una varietat particular del català, definida sigui en termes interns, sigui, com és més probable, en termes externs al sistema lingüístic. És indiferent que el segon d'aquests termes tingui o no tingui una justificació lingüística intrínseca: el nom fa la seva funció. Aquestes designacions, doncs, ens posen davant d'un referent i ens el presenten com un objecte de consideració relativament homogeni.

La denominació de la llengua ens permet efectuar una segona operació, que és la categorització d'aquesta llengua, en la mesura que el nom evoca una trajectòria històrica compartida, tant si és amb referència a una filiació genètica pura o a una varietat eixida del contacte interlingüístic, com si és amb referència a l'estatus: és a dir, d'acord amb factors com el grau de reconeixement oficial i la funcionalitat social o àmbits d'ús de la llengua.

Encara una tercera operació és el que podem anomenar l'*avaluació social*, és a dir, la conceptualització més o menys primària, més o menys racional, de la llengua en qüestió com una varietat estàndard, una modalitat o un patuès, com una llengua dominant o recessiva; sense anar més lluny, la fixació del seu rang social i la seva eventual ubicació en una imaginària jerarquia lingüística —aneu a saber si encapçalada per llengües de les quals els parlants no tenen sinó un coneixement llunyà o cap coneixement.

Sovint, de l'avaluació social de grups humans es passa a l'avaluació social de la llengua o les llengües que aquests parlen, de manera que s'associen la jerarquia lingüística i la jerarquia social; o, dit d'una altra manera, una eventual estigmatització social del grup comporta l'estigmatització de la varietat lingüística.

Assentat el principi general, pot semblar molt fàcil deduir-ne el cas concret, segons el qual el català de la perifèria —i, doncs, també el «català de la Franja»— fóra vist com una varietat estigmatitzada des del centre. Però potser aquesta és una conclusió prematura. No hauria d'estranyar-nos si molts catalans del centre desconeixen els parlars de la Franja, ni tampoc si és el mateix parlant de la Franja el que s'aplica una denominació, una categorització i una avaluació del parlar autòcton de la qual deriva l'estigmatització lingüística. Són dues cares de la mateixa moneda.

De fet, una de les experiències del treball de camp que més m'han colpit personalment és el fenomen de l'autoexclusió. L'any 1973, en una campanya en una zona muntanyenca de l'interior de Galícia —però estrictament monolingüe en aquella època—, una informant, una dona d'una certa edat, em negava que ella parlés gallec (ho feia en gallec, és clar, i val a dir que jo parlava un gallec maldestre o adesiara em servia d'un mediador bilingüe oriünd de la comunitat —vull dir amb això que ella entenia sens dubte les meves preguntes). En preguntar-li si parlava castellà, també m'ho va negar. Vaig intentar forçar de nou una resposta. No hi va haver manera: el gallec

era allò que es parlava a Pontevedra, però no pas allò que ella parlava, i no cal dir que el castellà ni el coneixia. En cap cas tampoc no parlava «castrapo». «I què és, doncs, el que parreu vós?», vaig inquirir. «No res. Aquí no parlem res», fou la seva resposta contundent. Allò em va impressionar. És clar que jo havia practicat un esquema dicotòmic i em deixava guiar per principis d'una lògica aristotèlica, en la qual les coses o són negres o no ho són. També és veritat que llavors creia, molt més que no ho crec avui, que les llengües eren objectes definits —diguem, per entendre'ns, sistemes lingüístics ben delimitats formats per elements discrets. Però no és menys cert que la meva informant o no gosava aplicar el nom comú de la llengua per a designar la seva parla (perquè no li havien ensenyat a fer-ho d'aquesta manera ni de cap altra a l'escola, per exemple), o no tenia un nom per a designar-la (perquè, de fet, l'escola, si és que hi havia passat —que no és gens clar—, no solament li havia amagat la llengua i la comunitat a què pertanyia, sinó també el nom de la llengua que ella parlava habitualment), o, encara pitjor, totes dues coses alhora. Hom pot concloure d'això que la meva informant no tenia cap possibilitat d'identificació amb una cosa que, de fet, es parlava més enllà de les fronteres del seu món quotidià ni amb una cosa que no sabia o no solia designar amb cap nom. Amb més subtilesa, hom també podria concloure que la meva informant i els seus compatricis i compatricies no devien soler conversar sobre la individualitat de la seva manera de parlar.

Fins on arribo, la gent de la Franja no sol donar respostes de la mena suara esmentada,³ però sí que, en una primera instància, les denominacions solen centrifugar-se: «fragatí», «tamarità/tamaritano», «mequinensà», «ribagorçà», «patuès», «xapurreau/chapurreau», «castellà», «català», etc. Ja veieu que n'hi ha de tots els nivells, colors i matisos. Si hem de creure Espluga i Capdevila (1995) i d'acord amb els resultats del seu treball de camp, això s'escau sobretot en el discurs explícit sobre la llengua; però, quan la gent parla d'altres afers i s'hi escola una referència eventual a la llengua o a l'autoclassificació lingüística, els termes es restringeixen i hom tendeix a identificar-se com a catalanoparlant. Els autors interpreten el fet en el sentit que, en el primer cas, hom contraposa el propi discurs al discurs oficial que, sobre la llengua i la identitat nacional, s'ha construït a Catalunya, amb el qual els habitants de la Franja no voldrien identificar-se d'entrada perquè entraria en conflicte amb els seus interessos com a ciutadans d'Aragó. El fet, és clar, pot desconcertar el visitant del Principat i fer-li avançar interpretacions errònies o intuir paral·lismes inexistents o inexactes amb unes altres zones de l'àmbit lingüístic.

La possibilitat d'identificació amb un col·lectiu, amb gent amb una trajectòria lingüística similar, amb una determinada verbalització de l'entorn i l'experiència: heus ací el darrer factor que ens cal considerar. La identitat dels homes i de les dones de la Franja s'ha definit sovint d'acord amb llur pertinença etnolingüística. Per a un principatí, l'opció és unívoca —i potser no solament en termes lingüístics.

3. En el debat posterior a la presentació d'aquest text, Artur Quintana va desmentir el meu supòsit assenyalant que anys enrere ell havia trobat una resposta semblant a la Franja.

La reflexió entorn de la identitat cultural a Catalunya ha anat tradicionalment lligada a la llengua. Aquest lligam inequívoc ha acomplert útilment un objectiu polític, però ha entrat en crisi per raons diverses, si més no des d'un punt de vista analític. La situació de la Franja pot ajudar-nos a entendre algunes raons de la crisi. D'antuvi, la llengua és un dels elements que contribueixen a configurar la identitat cultural, però no n'és pas l'únic. Uns altres aspectes, com ara la religió, el territori, l'origen geogràfic, les formes de vida i les tradicions populars, els drets i les obligacions assumits davant el poder local —al cap i a la fi, un àmbit jurídic i administratiu—, hi tenen també un pes relatiu. D'altra banda, la identitat no és un fet estàtic ni un mer criteri d'adscripció classificatòria resultat de contingències històriques, un heretatge del passat remot, sinó també un procés dinàmic de construcció personal i interactiva que ens projecta enfora i envers el futur. Al capdavant, l'actitud dels interessats davant aquest heretatge i la manera com el gestionaran forma part també del problema. Finalment, el concepte de llengua amb què solia operar-se en aquest context s'associava amb una concepció monolítica i centrípeta, elaborada pel pensament nacionalista i difosa a través de l'escola. Sense abandonar la noció unitària de la llengua per a uns propòsits determinats, avui tendim a escoltar-ne les diverses veus i matisos, a fixar-nos en la realitat centrífuga de la llengua, que l'ancora en un moment històric i en un espai territorial i social circumscribit.

Ben entès, tant la noció de sistema lingüístic com la noció de llengua nacional són pertinents i tenen sentit en els àmbits de discurs respectius: el de la lingüística i el de la lluita política. En tots dos casos, les nocions ens remeten a realitats que es presenten com a totalitats homogènies ben establertes. Jo hi continuo creient, amb el benentès que l'una ens descriu idealment el nucli essencial d'una llengua i l'altra la funció demarcativa —adés aglutinadora, adés separadora— que aquesta pot adquirir en la vida social. Però aquest planteig escamoteja una qüestió important: qui té el dret de definir allò que compta com a llengua en cada context comunicatiu? Dins una òptica tradicional, la resposta a aquesta pregunta pot semblar òbvia: els lingüistes en el primer cas, els capdavanters de la política nacional en l'altre. No és estrany que sovint hagi calgut l'acció concertada dels uns i dels altres, ja fos per a prendre constància del fet, ja fos per a crear-lo mitjançant els discursos concurrents de la planificació lingüística i de la construcció nacional concertades. Les realitats que aquests discursos creen o justifiquen no són, però, la definició d'una essència fora del temps, sinó l'elaboració d'una imatge ideal i la construcció dinàmica d'un objectiu que cal atènyer.

Per contra, la realitat social de la llengua és de caràcter centrífug. Algú n'ha dit *heteroglòssia*, per comparació amb *poliglòssia*. No solament hi ha moltes llengües, llengües diverses, sinó també moltes veus, les veus d'altri. I hi ha contextos socioculturals en què concorren la poliglòssia i l'heteroglòssia: la Franja, terra fronterera, n'és un. La idea central d'aquesta concepció fóra que existeix un repertori compartit de recursos lingüístics, desigualment distribuïts; que aquests recursos són activats pels parlants d'acord amb el context en què interactuen i es comuniquen els uns amb els altres, i que de la concurrència ordenada d'aquests recursos ixen codis verbals que expressen la identificació dels parlants, llurs creences i malfiances, llurs inclusions i exclu-

sions, llur cohesió i llurs esclertes. Aquests codis poden identificar-se o no amb el que compta com a llengua des del punt de vista de la descripció lingüística o de la política local. Però, en la mesura que hi compten per als seus usuaris, són un model socialment legitimat de llengua en el context local. Aquesta legitimació de formes locals pot crear un conflicte aparent amb la llengua comuna. Ara, com vaig dir fa alguns anys a Fraga i repeteixo aquí: «Importa [...] que no vegem la relació entre els nostres diversos parlars i la nostra imatge unitària de la llengua catalana com una oposició exclouent, ans, ben al contrari, com una complementarietat funcional i simbòlica, que ens enriqueix individualment i col·lectivament» (Argenter, 1999, 122).

També assenyalava llavors el conflicte d'identitats que pateixen els habitants de la Franja per la seva doble condició d'aragonesos i de catalanoparlants. El conflicte, si n'hi ha, no el crea aquesta doble condició per si mateixa, sinó la percepció que conté elements exclouents o que hi són considerats. El conflicte es genera quan els aragonesos neguen que hom pugui ésser-ho parlant català o els catalanoparlants qüestionen, del Principat estant, que hom pugui ésser-ho tot reconeixent-se aragonès. Aquestes actituds tenen a veure més aviat amb projectes ideològics que s'estructuren entorn de discursos alternatius sobre la identitat. Tot amb tot, aquesta situació —ho recordava fa uns quants anys— no dóna dret a ningú per a voler separar les parts d'una comunitat lingüística unitària i, en canvi, els ciutadans aragonesos de parla catalana tenen tot el dret d'aprendre, usar i preservar llur llengua en un context jurídic i polític que així els ho faciliti. També em referia llavors al dictamen per a la cooficialitat de les llengües d'Aragó, i n'esperançaava conseqüències concretes. Em fa goig de saber que som a les portes de la tramitació d'un Projecte de Llei de Llengües d'Aragó i m'agradaria expressar el meu desig que la iniciativa no es torci en relació amb les expectatives obertes ara fa uns quants anys. Convé fer les coses com cal, sense oblidar-ne la raó ni els drets dels destinataris que es volen emparar. Començant pel dret de no ésser induït a la mistificació dels propis drets.

Referències bibliogràfiques

- ARGENTER, Joan A. «Comunitat perifèrica local, llengua tradicional i invisibilitat del centre». *Revista de l'Alguer*, núm. 9 (1998), p. 127-136.
- «Dinàmica de la llengua i imatge normativa». A: *Jornades de la Secció Filològica a la Franja (Calaceit i Fraga)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, p. 121-124.
- ESPLUGA, Josep L.; CAPDEVILA, Arantxa. *Franja, frontera i llengua*. Lleida: Pagès, 1995.
- MORET, Hèctor. *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1998.

Ponència: Visions endògenes: des d'Aragó

Mercè Llop i Alfonso

Unitat de Llengües i Modalitats Lingüístiques d'Aragó,
Govern d'Aragó

Per començar, voldria felicitar l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i les institucions col·laboradores per l'organització d'aquestes Jornades Científiques *De fronteres i mil·lennis: La Franja, any 2001*. Així mateix, voldria expressar la meua satisfacció per representar, en aquestes Jornades, el Govern d'Aragó, la qual cosa és un indicador de col·laboració entre dues comunitats germanes amb inquietuds comunes sobre el tema que ens ocupa.

Després de fer una anàlisi del programa i la proposta d'intervencions en aquestes Jornades, i de reflexionar sobre quins aspectes era interessant de tractar, des del meu punt de vista, amb relació a la visió endògena sobre la Franja, he preparat una ponència amb l'objectiu d'aportar diferents visions de la comunitat aragonesa i de presentar elements de reflexió per tal de contribuir a enriquir el debat i les conclusions.

Per evitar repeticions, tasca difícil perquè hi ha molts temes de què tots els ponents poden tractar, enfocaré la intervenció des del punt de vista d'algunes actuacions administratives, especialment del Departament d'Ensenyament, on desenvolupo la meua activitat professional, així com des de les vivències personals gràcies a la militància en associacions culturals i l'experiència d'actuacions realitzades a la Franja.

Aragó és una comunitat autònoma amb un patrimoni lingüístic i cultural divers. El català és una de les tres llengües pròpies del territori. La població catalanoparlant aragonesa presenta unes característiques pròpies definides en bona mesura per la seua llengua i la seua cultura. Cal, però, concretar quin és el punt de partida i el marc de referència de les diferents visions:

- Des del punt de vista de la població:
 - Catalanoparlant.
 - No catalanoparlant.
 - Població de la Franja.
 - Població de la resta d'Aragó.
- Des del punt de vista de l'Administració:
 - Cultural.
 - Educatiu.

- Tractament als mitjans de comunicació:
 - Mitjans de comunicació a la Franja:
 - En català.
 - En castellà.
 - Mitjans de comunicació en castellà.
- Associacions.
- Militància política o lingüística.
- Altres: econòmics, jurídics, etc.

Aquesta classificació presentada en forma esquemàtica és insuficient i, per descomptat, millorable.

Des del punt de vista de la població aragonesa catalanoparlant, un document inèdit important són les conclusions de les xerrades que vam dur a terme el filòleg Marc Martínez i jo mateixa als pobles de la comarca del Matarranya durant l'any 1998, gràcies a una activitat promoguda per l'Associació Cultural del Matarranya amb el suport de la Unió Europea.

Aquesta població presenta una característica diferencial a destacar: una part és totalment conscient que parla català i una altra es nega a admetre aquest fet. D'altra banda, tots coneixeu les diferents actuacions de persones i associacions per tal de fer pedagogia lingüística.

Ara bé, al marge d'aquest aspecte, que simplement esmento, sí que és important per a la nostra reflexió tenir en compte els sentiments de les persones i les actituds que manifesten amb relació a la llengua i al grup de pertinença.

Una part de la població catalanoparlant reivindica la dignificació de la llengua pròpia en totes les actuacions quotidianes i administratives; per exemple, exigeix un ensenyament *del* català i *en* català. Moltes de les iniciatives empreses dintre d'aquest marc referencial són protagonitzades per diferents associacions de la Franja i compten amb la col·laboració d'altres comunitats de parla catalana, especialment de Catalunya.

Un altre tipus de població és constituït per qui es nega a admetre que parla català. Identifica la llengua amb les peculiaritats locals. Són les persones que fan manifestacions del tipus: «natres parlam favarol, nonaspí, maellà, etc.».

Davant d'afirmacions com aquestes, es poden plantejar les qüestions següents:

- Què volen dir?
- Quin és el temor que els condueix a fer aquesta afirmació?
- Si la llengua no fos catalana, dirien el mateix?
- Per què aquestes persones no volen aprendre a escriure i manifesten un cert rebuig de llegir en la seua llengua?

— És bo que tots plegats fem una reflexió sobre les diferents causes d'actituds negatives envers la llengua per buscar estratègies d'actuació oportunes encaminades a difondre la unitat lingüística?

És significatiu el fet que algunes d'aquestes persones no tenen cap problema d'establir relacions comercials amb Catalunya (Tortosa, Reus, Lleida...). No dubten a parlar en català,

però, en canvi, no volen identificar-se com a catalanoparlants. Són persones que no assisteixen a les activitats culturals i educatives en català perquè afirmen que tenen por de perdre la identitat aragonesa.

La demanda d'actuacions administratives en català que abans he esmentat no és igual al Matarranya que a la Llitera o al Baix Cinca. Aquestes dues darreres comarques mantenen una actitud més reivindicativa quant als drets lingüístics.

Ara, parlant en termes generals, diríem que la majoria dels catalanoparlants de la Franja no són conscients de la seua identitat lingüística, no reconeixen la unitat de la llengua entre tots els territoris. A més a més, mantenen actituds diglòssiques molt arrelades. Són evidents els efectes d'una educació plena de prejudicis lingüístics i d'un model cultural dissenyat sense cap tipus de sensibilitat pel dret a la diferència. La resta de la població aragonesa que no habita a la Franja no es manifesta d'una forma unànime. Fins fa pocs anys, a Saragossa, dir que hi havia aragonesos i aragoneses catalanoparlants sonava com una cosa estranya, de gent progressista que més aviat volia introduir una qüestió polèmica que no pas reflectir una realitat.

La cultura catalana d'Aragó ha estat ignorada durant molts anys per l'Administració. A més a més, les diferents polítiques educatives i culturals que ha viscut el nostre territori no han afavorit precisament les relacions entre la comunitat catalanoparlant entesa globalment. Polítiques governamentals passades han estat molt poc respectuoses amb els drets lingüístics dels ciutadans i les ciutadanes en no reconèixer oficialment la realitat trilingüe d'Aragó.

El marc legal de referència és prou conegut: Constitució espanyola, article 31; Estatut d'autonomia d'Aragó, article 7; article 14 de la Convenció Europea de Drets Humans, del 1950, ratificada per Espanya el 1979; convenció de la UNESCO de 1979; Carta Europea de les Llengües Regionals i Minoritàries, 1988; Tractat de Maastricht, 1991, i declaració de l'Any Europeu de les Llengües, 2001.

No obstant això, fins al Govern de Santiago Marraco, essent conseller de Cultura i Educació José Ramón Bada, no es van començar a introduir actuacions concretes per tal d'iniciar el tractament que la cultura catalana a la comunitat autònoma es mereixia. Des de la Declaració de Mequinensa¹ fins a començament de segle s'han produït uns passos que, encara que insuficients, són un indicatiu de les intencions polítiques del nostre Govern.

Atès que la comunitat autònoma d'Aragó no tenia competències en matèria educativa, era necessari procurar la col·laboració amb el Ministeri d'Educació i Ciència (MEC). El 17 de novembre de 1986 es va signar un conveni de cooperació entre el MEC i el Departament d'Educació i Cultura de la comunitat autònoma d'Aragó. La clàusula vuitena del conveni preveia la constitució d'una comissió mixta de composició paritària entre el MEC i la Diputació General d'Aragó. L'objectiu d'aquesta comissió era fer un seguiment del que s'havia acordat en el conveni. Aquest conveni va permetre l'inici i la progressiva extensió de l'ensenyament de la llengua catalana.

1. La història de l'ensenyament del català s'inicia el 1984, quan l'1 de febrer disset alcaldes signen la Declaració de Mequinensa, on reconeixen la pluralitat de llengües aragoneses i declaren que la llengua catalana parlada a la Franja pertany al patrimoni cultural d'Aragó i cal ensenyar-la.

El 21 d'abril de 1997 el *Boletín Oficial de las Cortes de Aragón* publicà el dictamen elaborat per la Comissió Especial sobre Política Lingüística a Aragó. Era un nou pas abans de la presentació de l'Avantprojecte de Llei de Llengües. El dictamen declara que s'haurà de practicar l'ensenyament de la llengua pròpia i en la llengua pròpia, tenint en compte els criteris de voluntarietat i gradualitat, fins a aconseguir el ple coneixement, oral i escrit, de la llengua. S'hi insisteix en la necessitat d'iniciar l'alfabetització en la llengua materna, així com en el foment de l'ús de les característiques fonètiques i morfològiques pròpies de cada dialecte. També s'hi declara la necessitat de la formació i la capacitació del professorat de les llengües aragonesa i catalana.

Ha estat l'ensenyament del català a les escoles un dels camins per on ha penetrat la reflexió lingüística en la societat. S'ha vist que no passa absolutament res per aprendre a expressar-se en la pròpia llengua, per passejar-la pertot arreu, per traure-la de l'oblit col·lectiu. En aquesta trajectòria de prendre consciència de ser, molts catalanoparlants d'Aragó es plantegen les relacions amb la resta de territoris del domini lingüístic. En l'àmbit educatiu s'ha produït una situació que, en certa mesura, pot considerar-se d'estancament des que, fa quinze anys, començaren les classes de català.²

Les transferències educatives el gener de 1999 van deixar pas a una nova situació administrativa. Els recursos econòmics, considerats insuficients per algunes forces polítiques i sindicals, van comportar unes actuacions educatives que poc van resoldre el tema del català.

El canvi de govern el juny de 1999 i les noves línies de política educativa van iniciar un nou camí que, bàsicament, va introduir algunes millores (potser no les desitjades, però que sí que van comportar avenços respecte a la situació anterior). En concret, es poden destacar les actuacions següents que el Departament d'Ensenyament ha dut a terme durant el curs 2000-2001:

- Contractació de trenta mestres i professors de català per a educació infantil, educació primària i educació secundària.
- Creació del Seminari de Català als instituts d'ensenyament secundari (IES).
- Formació del professorat: Seminari Permanent de Català, al Centre de Professors i de Recursos (CPR) de Fraga, i la IV Escola d'Estiu, també a Fraga.
- Creació d'una plaça d'assessor amb perfil específic de català al CPR de Fraga.
- Funcionament de la Unitat de Llengües i Modalitats Lingüístiques d'Aragó.
- Conveni amb les diputacions provincials en matèria d'educació d'adults per a actuacions d'impuls i desenvolupament de la llengua i la cultura aragoneses.
- Projecte d'animació cultural a les escoles de la Franja.
- Col·laboració amb la Federació d'Associacions de Pares per a la realització de les jornades culturals commemoratives del quinzè aniversari de l'ensenyament del català a Aragó.
- Col·laboració amb d'altres associacions per a l'organització de cursos de català per a persones adultes.

2. Hi ha un augment creixent d'alumnes de català: durant el curs 1984-1985 foren 791; en el curs 1984-1986 en foren 1.143, i durant el curs 2000-2001 són 3.722 alumnes, el 75,55 % del total.

Tot això no significa que ens trobem en una situació òptima. Manquen moltes actuacions des de l'Administració aragonesa.

Tot i que a la Universitat de Saragossa hi ha la possibilitat d'estudiar llengua catalana a la Facultat de Filosofia i Lletres (des de l'any 1989), falta l'oferta d'estudis de la didàctica per a l'ensenyament del català. S'han fet alguns seminaris a l'Escola de Formació del Professorat destinats a mestres, estudiants i persones relacionades amb la docència, però no ha estat creat un departament de llengua catalana ni es pot garantir l'oferta curs darrere curs. És a dir, el Consell Universitari pot incloure l'oferta d'ensenyament de català o no d'acord amb la demanda i les possibilitats pressupostàries.

El 1991 el Departament d'Educació i Cultura va sol·licitar al Rectorat de la Universitat de Saragossa que considerés l'ensenyament de la llengua catalana a les escoles universitàries de formació del professorat. A petició del Departament de Didàctica de les Llengües i de les Ciències Humanes i Socials de Saragossa es van introduir vuit crèdits de català en els plans d'estudis (*Boletín Oficial del Estado*, 30 d'abril de 1993).

Són imprescindibles la regulació del disseny curricular de català i la regulació del seu ensenyament, la introducció d'alguna assignatura en català als IES de la Franja com a primer pas per a l'ensenyament en català, l'oferta de català a les escoles oficials d'idiomes (especialment a Saragossa, Montsó i Fraga), etc.

Per tant, cal crear, dintre del Govern d'Aragó, la infraestructura necessària i posar en marxa el procés legislatiu iniciat amb l'Avantprojecte de Llei de Llengües per tal de dur a terme una veritable actitud de defensa, promoció i difusió de la llengua i la cultura catalanes a la nostra comunitat.

Com a conseqüència de la manca d'implicació governamental de la comunitat aragonesa, les persones preocupades per la llengua i pel reconeixement de la pròpia cultura a la Franja han hagut de marxar, la majoria a les universitats catalanes, per tal de poder adquirir la competència lingüística suficient per a fer actuacions en català al seu lloc de procedència. Algunes fins i tot han hagut d'emigrar per a poder viure en la llengua materna.

Tanmateix, quina és la realitat de la gent que viu a Aragó i no té cap intenció d'emigrar, de la gent que estima la seua terra? La llengua és important, i ampliar coneixements també. Els fills necessiten aprendre català perquè això els obrirà portes culturalment, socialment i econòmicament. Aquí l'Administració té una altra responsabilitat. D'altra banda, la realitat sociolingüística de la Franja Oriental d'Aragó és que el català és usat per la majoria de la població quotidianament; això sí, sempre reservat per a àmbits col·loquials.

La situació futura es preveu positiva amb l'Avantprojecte de Llei de Llengües. El català i l'aragonès seran reconeguts com a llengües oficials allà on es parlen. Cal aportar, no obstant això, moltes correccions al document inicial. Cal esperar el desplegament en reglaments o decrets per a comprovar que hi ha una ferma voluntat de dignificar la llengua. És imprescindible aquest suport legal per a concretar i portar a terme les actuacions encaminades a aquesta dignificació.

Tot i això, s'albira un camí molt llarg que ara cal emprendre, un camí que unes altres comunitats amb circumstàncies polítiques diferents ja han recorregut. Algunes de les actuacions que cal emprendre són les següents:

- Establir un marc de política lingüística per al català i l'aragonès.
- Intervenir políticament per tal que tothom assoleixi un nivell de coneixement oral i escrit de les dues llengües adequat a les exigències de la societat actual.
- Dissenyar un sistema educatiu que faci possible l'adquisició d'aquest nivell.
- Desenvolupar actuacions de dinamització i extensió de l'ús social del català i de l'aragonès.
- Considerar els mitjans de comunicació l'ús del català i l'aragonès de forma habitual.
- Establir els mecanismes d'avaluació dels processos de normalització lingüística.

Cal esmentar la importància que té per a la cohesió de la llengua catalana la comunicació entre les institucions dels diversos territoris on es parla. En aquest sentit, voldria anomenar la col·laboració de la Generalitat de Catalunya, concretament del Servei d'Ensenyament de Català (SEC), amb la participació en l'Escola d'Estiu, el suport tècnic a les classes de català i la posada a disposició del professorat de bibliografia i de material audiovisual.

Durant aquest curs, s'han iniciat unes reunions sistemàtiques de caps del SEC dels territoris de parla catalana amb diferents objectius:

- Estudi dels possibles objectius compartits.
- Intercanvi i lliurament de documentació.
- Proposta de col·laboració entre els serveis més enllà de la prestació de tècnics.
- Implantació i/o creixement de l'ensenyament del català.
- Intercanvi de materials impresos.
- Fons documental i bibliogràfic de cada territori.
- Reunions sobre aspectes de tractament didàctic, sociolingüístic i d'avaluació.
- Currículums.
- Estat de la llengua en la diversitat escolar.
- Altres qüestions.

Així mateix, la Secció Filològica de l'IEC ha realitzat actuacions a la Franja per a tractar de temes relacionats amb la variació dialectal, els aspectes històrics, literaris, d'ensenyament, etc. Valgui d'exemple les sessions celebrades a Fraga i a Calaceit durant l'octubre de 1997 i l'organització d'aquestes Jornades. També és del tot positiva la disposició, per a qualsevol tipus de col·laboració que puguem establir, del Servei de Relacions Exteriors de l'IEC, expressament creat i estructurat per a tractar de manera eficaç de les relacions amb l'exterior i dotar els professionals de la llengua catalana de pautes unitàries acceptades per tothom amb la finalitat d'aconseguir emprar una llengua única de major qualitat, adequada als diversos registres i a les diverses situacions.

Per acabar aquesta intervenció, voldria recordar el nostre escriptor Desideri Lombarte amb unes paraules del llibre *Memòries d'una desmemoriada mula vella*:

Ja fa uns anys que pel Matarranya i per altres comarques de l'Aragó se senten veus, i no són veus estranyes. Alguns n'hi ha que diuen que si són forasteres, que si són d'importació, que si són nostàlgiques eixes veus. I no ho són.

Alguna pot haver-n'hi de romàntica, i per què no? Però d'estranyes i d'importades, res. Que són nostres. Tan nostres com la terra de l'hort i l'aigua de la font.

Si eixes veus foren forasteres, nates ací, què seríem? Forasters a casa nostra?

I entre totes eixes veus amigues que no hi falto la meua, molleta i mesurada, si voleu, la meua veu enamorada de la nostra terra.

Conferència: La literatura catalana a Aragó: d'un trist ermot cultural a una realitat en ebullició

Màrio Sasot Escuer
Investigador de la literatura de la Franja

La presència d'una literatura en català a les comarques aragoneses de la Franja ha estat gairebé inexistent durant uns quants segles i ha començat a reviure del seu oblit fins fa tan sols unes tres dècades.

Per això, pel buit i per la solitud ancestral d'on arrenca, encara és més sorprenent, insòlita i meritòria una realitat com l'actual, en què gairebé una quinzena d'escriptors, naturals d'aquestes comarques orientals d'Aragó o que hi resideixen, escriuen narrativa, poesia o teatre en català i hi publiquen les seues obres. O l'existència d'un grapat de cantautors que hi componen les seues cançons i fins i tot un d'ells hi grava discs. O la recent aparició d'uns quants joves grups de rock que empren el català en els seus textos. I la presència, durant los últims anys, de revistes culturals i d'informació de la Franja, d'associacions que publiquen desenes d'estudis, d'assajos i d'altres tipus de treballs en català, etc.

I tota aquesta realitat cultural es dona en una minsa porció de territori (uns cinc mil quilòmetres quadrats) amb una població de no més enllà de cinquanta mil habitants, el 90 % de la qual és àgrafa, analfabeta en la seua llengua materna, i on, fins ara, els escriptors en català han hagut d'aprendre a fer-ho de forma autodidàctica, perquè les classes optatives d'aquest idioma a l'escola no van començar a arribar fins fa quinze anys.

Aquest petit miracle tan sols es pot explicar per la voluntat personal d'ésser i l'artística d'escriure dels seus creadors davant d'una situació hostil envers la seua cultura i per l'existència d'uns, diguem-ne, animadors i animadores culturals que han creat un entorn que n'ha propiciat i impulsat, moltes vegades, l'aparició.

Uns antecedents il·lustres

No obstant això, hi ha alguns testimonis que ens indiquen que no sempre la tasca d'escriure en català a la Franja ha set ni tan heroica ni estranya. Des de l'edat mitjana fins al segle XVIII, l'ús del català com a llengua escrita era tan normal a la Franja d'Aragó com a la resta dels paï-

sos de parla catalana.¹ Així, el qui va ésser rector de Maella en la segona meitat del segle XIV, Guillem Nicolau, escriví en català una traducció de les *Heroides* d'Ovidi i probablement és també l'autor d'una versió de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*.

Dos segles més tard trobem que una part de l'epistolari d'Antoni d'Agustí i de Siscar, nascut a Fraga i mort l'any 1523, és escrit en català. També sant Josep de Calassanç, fill de Peralta de la Sal, empra aquesta llengua per a escriure les seues cartes i diversos assajos religiosos.

Quant a documentació dins l'àmbit de l'Administració local, civil i religiosa, són abundants els escrits en català, bona part dels quals romanen encara inèdits, que daten des del segle XIII fins ben entrat el segle XVII.² Hi ha documents escrits en aquesta llengua en els arxius municipals de Fraga i Tamarit de Llitera.³ Diversos escrits en català conservats en els arxius municipals de les poblacions matarranyenques de Pena-roja, Calaceit, la Torre del Comte, etc., van ésser editats en diferents publicacions per Santiago Vidiella.⁴

Un altre historiador, Manuel de Montoliu, publicà el 1917 textos redactats a la vall de Benasc en la llengua de transició del català al castellà pròpia d'aquesta zona,⁵ i cap a 1920 José Salarrullana de Dios féu el mateix a través de diferents articles sobre documents procedents de Fraga.⁶ Però encara hi ha molts escrits medievals procedents de nombroses localitats de la Franja com Fraga, Pena-roja, Benavarri, Roda d'Isàvena, Camporrells, Mequinenza, Calaceit, la Torre del Comte, etc., que han set ressenyats o reproduïts totalment o parcialment per investigadors com Francesc Tejero i Costa,⁷ Juan Antonio Frago,⁸ Rosa Fort Cañellas,⁹ Desideri Lombarte i Arrufat i Hèctor Moret,¹⁰ Josep Poch,¹¹ Francisco Castellón

1. Artur QUINTANA, *Els Marges* [Barcelona, Curial], núm. 30 (1984).

2. Hèctor MORET, «La presència del català als àmbits formals de l'Aragó catalanòfon», *Rolde*, núm. 69 (juliol-setembre 1994).

3. Aquests documents van ésser publicats a partir de 1848 per Manuel de Bofarull i de Sartorio i més tard pel seu fill Pròsper de Bofarull i Mascaró, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1847-1910.

4. *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*. Eren diversos articles publicats entre 1907 i 1909 dels quals es va fer una edició facsímil publicada pel Centro de Estudios Bajoaragoneses, Saragossa, 1982.

5. «Documents antics de la Ribagorça», *Estudis Romànics*, vol. II (1917), p. 234-258.

6. Aquests articles són publicats a AJUNTAMENT DE FRAGA, *Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga*, Fraga, 1989-1990, 2 v.

7. INSTITUT D'ESTUDIS FRAGATINS - AFRAGA, *Una aproximació a la demografia fragatina. Segle XIV*, Fraga, s. a.

8. J. A. FRAGO, «Sobre el léxico aragonés. Datos para el estudio de su frontera con el catalán noroccidental a mediados del s. XV», a *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Andorra 1979*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.

9. R. FORT CAÑELLAS, «La lengua catalana en documentación del siglo XVI de la Franja Oriental de Aragón: unas actas del Ayuntamiento de Fraga», a *II curso sobre lengua y literatura en Aragón (Siglos de Oro)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993.

10. H. MORET, «Característiques del català d'un document del segle XV redactat a Pena-roja de Tastavins (Matarranya)», a *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Àrea 7: Història de la Llengua*, València, 1989.

11. J. Poch, «Mostra inèdita del català del comtat de Ribagorça (segles XIV-XV)», a *Catalaunia*, p. 5.

Cortada,¹² Giorgio della Roca i Joaquim Monclús,¹³ Joan Amades i J. Vallès i Pujals¹⁴ i Carlos Laliena Corbera.¹⁵

Dins els arxius eclesiàstics es troben escrits en català del segle XVII a les parròquies d'Albelda, Benavarri, Fraga, Lledó i Peralta de la Sal, i el frare Albert Faci, en el segle XVII,¹⁶ dona testimoniatge de textos en català a les parròquies de Fraga, Aiguaviva, Calaceit, Fórnoles i Pena-roja.

Ara bé, des de finals del segle XVII fins al XIX, el català desapareix com a llengua culta, vehicular o oficial en les institucions de la Franja.

La Renaixença catalana, que durant el segle XIX donà arreu del Principat tan bons fruits, tant en el terreny literari com en el de la investigació lingüística i antropològica (mossèn Cinto Verdaguer, Milà i Fontanals, Navarro de Villaler, etc.), no tingué a la Franja cap seguidor.

Es podria qualificar d'una petita Renaixença retardada l'aparició, durant les primeres dècades del segle XX, d'obres de dos autors, l'un de la comarca del Matarranya i l'altre de la Ribagorça, que escriuen en català com a deferència cap a les terres que els van veure nàixer comentant llocs pintorescs i dignes de visitar. Tots dos empenen una llengua normativa oriental, pròpia de les terres barcelonines on van emigrar. Es tracta de Maties Pallarès i Gil (Pena-roja, 1874 - Barcelona, 1924)¹⁷ i Pere Pach i Vistuer (Roda d'Isàvena, 1862 - Barcelona, 1945).¹⁸

A aquesta època i a aquest corrent pertanyen també els escrits de l'advocat i humanista calaceità Santiago Vidiella Jassà (1860-1929),¹⁹ fets des de la seua terra natal i en la seua llengua local.

Aparició progressiva d'una literatura contemporània

Després d'un buit literari total de quasi cinquanta anys, a partir dels anys setanta del segle XX, fruit del desenvolupament econòmic i de la mobilitat social del país, sorgeix la necessitat de reivindicar l'ús públic de la llengua que es parlava a casa. En aquesta dècada el mequinensà Jesús Moncada publica

12. F. CASTILLÓN, «Los molinos medievales de la catedral aragonesa de Roda de Isábena», a *Aragonia sacra*, núm. 2, Saragossa, 1987.

13. G. DELLA ROCA i J. MONCLÚS, *El Matarranya y la sierra turolense*, Saragossa, Guara, 1987.

14. J. AMADES i J. VALLÈS, *Mequinenza y su castillo*, Barcelona, 1959.

15. C. LALIENA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Baja Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1987.

16. A. QUINTANA, «Fra Roc Albert Faci, de la Codonyera, folklorista i estudiós del català al segle XVII», *Sorolla't*, núm. 9 (juliol 1992).

17. M. PALLARÈS, *Artículos matarranyencs i altres escrits*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya, 1993, col·l. «Lo Trull», núm. 2.

18. P. PACH, *Artículos ribagorçans i altres escrits*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1991, edició a cura d'Hèctor Moret i Coso.

19. S. VIDIELLA, *Pa de casa: Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit: 1916*, Saragossa, Diputació General de Aragón, 1984, col·l. «Pa de Casa», núm. 2.

des de Barcelona, el lloc on resideix, els seus primers relats²⁰ i comencen a compondre i a cantar les seues cançons els tres únics cantautors que han donat fins ara aquestes terres: Àngel Villalba (Favara, 1945), Tomàs Bosque (la Codonyera, 1948) i Anton Abad (Saidí, 1958).

Els anys vuitanta i els primers noranta signifiquen l'autèntica Renaixença literària de la Franja. L'any 1983 l'Ajuntament de Fraga publica la novel·la del professor Josep Galán²¹ i el d'Albelda edita un recull de romanços de Joaquim Carrera amb grafia castellanitzada. Molt prop d'allí, al Campell, J. Antoni Chauvell comença, en la meitat d'aquesta dècada, a escriure i a publicar, i obté, l'any 1986, el I Premi Guillem Nicolau per la seua novel·la *L'home de França*.

A Barcelona, un mequinensà de la generació pont entre la dels començaments de segle i l'actual, Edmon Vallès, publica el seu *Dietari de guerra*.²² Jesús Moncada reedita els seus primers relats, n'escriu de nous i, gràcies al gran èxit de la seua primera novel·la,²³ es dedica de ple a la literatura. Un altre mequinensà, Hèctor Moret, escriu, amb un català elaborat i culte i una sàvia utilització dels localismes, la millor poesia d'autor fins ara feta a la Franja; i el pena-rogi Desideri Lombarte comença a escriure un munt de poemes, assajos i petits drames teatrals molts dels quals han set publicats en llibres monogràfics o antologies durant els quasi dotze anys que han passat des de la seua mort, i n'hi ha uns altres que encara resten inèdits.

Més endavant, a principis dels anys noranta, i gràcies a la iniciativa d'Hèctor Moret i al suport de les associacions culturals de la zona, sorgeixen periodistes com Lluís Rajadell (Vall-de-roures, 1965)²⁴ i Mercè Ibarz (Saidí, 1954)²⁵ i ensenyants com Carme Alcover (Massalió, 1952) o Glòria Francino (Sopeira, 1956)²⁶ que publiquen petits relats; o poetes com Marià López Lacasa (Mequinensa, 1958),²⁷ Teresa Jassà (Calaceit, 1928),²⁸ Aurèlia Lombarte (Mont-roig de Tastavins, 1933) i Carmeta Pallarés (la Ginebrosa, 1947)²⁹ que publiquen dins la petita i excepcional col·lecció «Quaderns de la Glera», espill i plataforma de llançament de futurs escriptors que, gràcies a aquesta empenta editorial, s'han animat a seguir escrivint i han publicat altres obres en editorials catalanes i aragoneses.

Ja a finals dels noranta i travessant la barrera del 2000, continuen apareixent nous autors i noves obres de literatura a la Franja, cosa que en garanteix el futur.

Josep San Martín Boncompte, que viu i treballa a Fraga, va publicar dues obres l'any passat: una de poesia, Premi Guillem Nicolau 1999, i una novel·la. També el 2000 va veure la llum l'o-

20. J. MONCADA, *Històries de la mà esquerra*, Barcelona, La Magrana, 1973.

21. J. GALÁN, *Mort a l'almodí*.

22. E. VALLÈS, *Dietari de guerra*, Barcelona, Edicions 62, 1980.

23. J. MONCADA, *Camí de sirga*, Barcelona, La Magrana, 1988.

24. LL. RAJADELL, *Tret de la memòria*, Calaceit, 1992, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 3.

25. M. IBARZ, *La terra retirada*, Calaceit, 1993, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 8-9.

26. G. FRANCINO, *Punt per agulla*, Calaceit, 1993, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 10.

27. M. LÓPEZ, *Vores*, Calaceit, 1992, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 4.

28. T. JASSÀ, *Eixam de poemes*, Calaceit, 1992, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 7.

29. C. PALLARÉS, *Memòria de la set*, Calaceit, 1993, col·l. «Quaderns de la Glera», núm. 11-12.

pera prima d'un autor que promet molts i millors fruits: *Els ventres de la terra*, del saidinès Francesc Serés, finalista del Premi Pere Calders de novel·la curta.

La memòria com a leitmotiv

Resulta difícil qualificar amb adjectius genèrics i globalitzadors los trets comuns que unixen els escriptors de la Franja aragonesa de parla catalana. I no perquè aquests trets comuns no existisquen, sinó perquè hi podem ocultar o esfumar la forta i brillant personalitat literària que tenen tots i cadascun d'aquests escriptors.

A tots els unix, de forma evident, l'amor a la seua terra, a la seua llengua amb la riquesa colorista de les seues peculiaritats locals, a fets històrics rellevants o a la intrahistòria tradicional de cada un dels seus pobles, farcida de mites i llegendes.

Vistos la temàtica i el contingut sentimental, dramàtic, oníric, etc., que ofereixen aquests escriptors, especialment en les seues primeres obres, podríem afirmar que a molts d'ells els ha impulsat decisivament a escriure l'afany per recuperar i perennitzar la seua infància i les seues vivències de joventut i adolescència viscudes en un marc rural que ha canviat substancialment des del moment en què se situa l'acció narrativa o la imatge poètica evocadora fins al moment de l'edat adulta en la qual s'escriu.

En la primera novel·la de Mercè Ibarz es reflecteixen la sorpresa i, en certa mesura, la pena i la nostàlgia pels canvis que es van anar produint en la vida i les relacions socials, familiars i afectives dins d'un poble —el seu— com a conseqüència de la mecanització progressiva del camp i la intensificació dels cultius, per l'aparició de les macrodiscoteques comarcals i la desaparició dels cinemes i els balls locals, etc.

En la segona, *La palmera de blat*, es fan més palesos el xoc i la diferència entre aquest món perdut i l'actual món urbà a través de la seua protagonista, una periodista barcelonina corresposal de guerra a Sarajevo que torna al seu poble d'origen per a l'enterrament del seu iaio centenari i evoca el món que va deixar enrere quan era més jove.

Jesús Moncada és també un dels grans escriptors de la memòria: la dels temps viscuts per ell mateix quan era petit i la dels fets que li va relatar la gent gran en les tertúlies familiars i als cafès. Gràcies a ell, a la seua novel·la *Camí de sirga*, als seus llibres de relats, etc., la Mequinensa vella no està pas colgada sota les aigües d'un pantà, sinó que és viva, vivíssima, dins la memòria col·lectiva i ha esdevingut un territori mític i quasi màgic.

Francesc Serés no es queda, en el seu únic llibre de relats, en una recerca de la infància, sinó que repassa aquests fets del passat dins d'un procés de creixement i evolució on també té cabuda l'edat adulta.

De totes maneres, l'èxode, l'etern i constant retorn, l'anar i vindre, de la vida adulta a les rails, es pot veure molt clarament en aquests tres escriptors: per exemple, en els viatges que feia el jove Dalmau, protagonista de la novel·la moncadiana *La galeria de les estàtues*, de Torrelloba, on estudiava, a Mequinensa, el niu de la infància i la família, que són viatges plens de records i

nostàlgia; en l'esmentat viatge d'Irene, la protagonista de la segona novel·la de Mercè Ibarz, al poble i la casa dels seus avantpassats; o el que fa el protagonista del relat *Beure*, del llibre de Serés, per endur-se cap al seu pis de la capital una col·lecció de ampolles antigues de la casa paterna que acaba de vendre. També Chauvell, en *El temps de color pàl·lid*, alenteix l'acció descrivint el viatge de l'infant protagonista quan ix del poble per anar a l'hospital de la capital de província. El viatge, doncs, com a mesura de la distància entre el món rural i l'urbà, entre la joventut perduda i l'edat adulta, és un tema recurrent, també, dins la literatura de la Franja.

A més a més, la tècnica discursiva del viatge permet la reflexió amb perspectiva; la relació, amb agudeses i profunditat, del passat amb el present, amb la més rabiosa realitat dels problemes actuals. Per això estic d'acord amb Moncada en el fet que ni aquesta novel·la, la de la retrospectiva nostàlgica, ni les que a continuació esmentarem es poden qualificar com a «novel·la rural». No són frescs del segle XIX o de la primera meitat del XX, trasplantats tal qual, el que ens ofereixen aquests autors franjolins, sinó reflexions actualíssimes de problemes eterns de la humanitat.

La història, patrimoni, també, de la literatura

A uns altres escriptors els va motivar més rescatar fets antics, històrics o anecdòtics, de la vida del seu poble o la seva comarca. Aquests literats fan un retrat coral, col·lectiu, més sociològic o antropològic que personal o sentimental, del seu passat.

Bona part de l'obra de Chauvell va per aquest camí: *L'home de França*. Al llarg de la vida de Martí Molins, el personatge eix del relat, situada a principis de segle, descobrim una societat en transformació, les primeres emigracions de la Franja a la gran ciutat (Barcelona), i es descriuen amb gran vivesa la forma de vida i les relacions al món rural. A la seua segona novel·la, *Guardavos de la nit del cel encès*, Chauvell traça un triple retrat paral·lel: el de diverses generacions d'una família lliterana, els Prats; el de la vida social, sindical i política al poble; i, finalment, els esdeveniments polítics més rellevants a Espanya entorn dels anys de la dictadura de Primo de Rivera.

També en la recent *Terra verge*, Chauvell reflecteix les tensions socials i ideològiques, així com els canvis històrics i econòmics que es donen a la vila de Planell a través d'un amor impossible entre Capuletos i Montescos locals.

En la petita obra de teatre *Hereus de la casa cremada*, l'autor campellenc recrea uns episodis històrics que van succeir a aquesta vila l'any 1933 protagonitzats per anarquistes de la Confederació Nacional de Treballadors.

El lleidatà, resident a Fraga, Josep San Martín situa la història de *Joan Majoles*, la seua primera novel·la, a la Fraga del segle XV, temps de bruixeria i inquisicions. En la segona, *Crònica d'un crepuscle*, tornem a la recerca d'un temps idíl·lic: la nostàlgia per espais i temps perduts a través de la crònica de la desaparició d'un poble.

Josep Galán situa la trama de la seua novel·la negra *Mort a l'almodí* a Fraga en vespres de proclamació de la II República.

Tanmateix, no hi ha regles sense excepció. Chauvell, habitual rescatador de fets històrics, té també una experiència literària d'exorcització de la seua infància personal i el seu món que l'envoltà (els amics, l'escola, etc.) en la novel·la breu *El temps de color pàlid*.

Per contra, Moncada també ha trescat pels camins de la reconstrucció històrica amb *Estremida memòria* rememorant-hi un cas obscur de bandolerisme casolà a Mequinensa i la seua posterior i brutal repressió, que tingué lloc a finals del segle XIX.

Tradició i etnografia

Per altra banda, molts dels relats de Moncada i Chauvell i d'altres escriptors com Rajadell, Glòria Francino, J. A. Carrévalo, etc., recreen llegendes, tradicions, dites, faules tradicionals, formes de vida de l'antic món camperol, etc. Passem en aquests textos del rescat de les experiències personals, o del retrat sociològic i històric, a l'estudi antropològic o etnogràfic: en definitiva, un passeig, més o menys aproximat, pels vells gèneres narratius de la novel·la idil·lico-sentimental, la novel·la històrica i el «costumisme»

Altres gèneres: poesia i teatre

I què passa amb els altres gèneres, tal volta menys conreats a la Franja, com la poesia i el teatre?

Quant a poesia, la producció es pot dividir, amb el perill de simplisme que té tota esquematització, en dos grans grups:

a) Aquella en què predominen la creativitat conceptual, la reflexió sobre temes universals com l'amor, la vida, la mort, la fugida d'aquest món desarreglat i injust, etc., dels quals participarien molts poemes de H. Moret, Marià López Lacasa, Desideri Lombarte, Anton Abad, Juli Micolau, etc.

b) Aquella en què, d'una manera o una altra, hi ha latent la vindicació d'un territori i la seua realitat cultural: la terra, el paisatge, les tradicions i les llegendes, la història d'una localitat, etc. Marià López té poemes dedicats a Mequinensa; Àngel Vergara, a Favara; Tomàs Bosque, a *La Codonyera* (on s'escriu la clara llengua d'Espriu); Anton Abad, a Saidí; Desideri Lombarte, a moltes tradicions i molts costums de Pena-roja i comarca; Hèctor Moret, a indrets i paisatges de Mequinensa, etc. I, sobretot, cobra protagonisme un tema molt important dins d'aquest apartat: la llengua. La vindicació de «la llengua que parlem», l'opressió, la ridiculització o la incomprensió d'aquest fet lingüístic pels altres, pels forasters, són constants en molts poemes de Lombarte, Villalba, Bosque i Teresa Jassà: «som d'Aragó i parlem català, caminant».

També cal esmentar un apartat important dedicat a l'humor, la ironia, la crítica àcida de costums o classes socials concrets. Moret i Lombarte són mestres, també, en aquest gènere; López Lacasa, en un to més àcid o surreal, també. La narrativa, com veurem després, no té peces exclusivament de caràcter humorístic, sinó que l'humor impregna parcialment bona part d'eixes obres.

Igualment, l'anomenada *poesia social*, de tipus reivindicatiu, practicada sobretot pels cantautors (Villalba, Bosque), per Hèctor Moret en la primera època creativa i per Juli Micolau a voltes té un lloc en la nostra literatura. Són poemes contra la guerra, contra el feixisme, contra les injustícies socials, que reflecteixen la lluita de classes entre patrons i obrers, contra l'opressió, etc.

Quant al teatre (representat per una obra curta de Chauvell, una multitud de Desideri Lombarte i els sainets de les fragatines Andresseta i Pepeta Bean), podríem dir que comprèn dues de les tres temàtiques que són presents en la narrativa: la recreació de la tradició, les llegendes i els fets històrics d'aquestes comarques, i el costumisme sainetes sobre el passat més recent.

La llengua emprada: dues vies convergents

Davant el repte del fet literari, l'escriptor de la Franja ha partit d'una situació no gens idònia: una educació àgrafa i l'absència d'un mínim referent culte o estàndard de la llengua al seu entorn, amb totes les limitacions de competència lingüística (de caràcter lèxic, morfosintàctic, etc.) que comporta l'ús exclusivament oral i col·loquial de la llengua.

La curta i esporàdica tradició literària de la Franja als segles passats abans esmentada és completament desconeguda tret d'uns quants especialistes i gens o res ha pogut influir en els escriptors que no sols s'han hagut de plantejar de què havien d'escriure, sinó com escriure-ho.

La solució que cada un d'aquests escriptors ha donat a aquests problemes ha set necessàriament individual i, per tant, plural i diversa. Després d'un aprenentatge personal de la gramàtica catalana bàsica i l'observació de les regles d'ortografia i transcripció escrita d'aquesta llengua (tret d'alguns casos d'ignorància conscient o «xapurrianisme» contumaç), alguns escriptors com Josep Antoni Chauvell (el Campell, 1956) o Desideri Lombarte (Pena-roja, 1937 - Barcelona, 1989) van optar per transcriure en els seus llibres moltes de les peculiaritats fonètiques i morfosintàctiques pròpies de la seua comarca i, naturalment, el lèxic més propi de les seues viles natales.

A aquest grup pertanyen (amb diversos graus de localisme) la major part dels autors que escriuen des de la seua terra, com ara Lluís Rajadell (Vall-de-roures, 1965), Teresa Jassà (Calaceit, 1928), Juli Micolau (Alcanyís, 1971), etc.; o, des de l'emigració, aquells el mòbil dels quals per a escriure en català ha set la recuperació i la dignificació de la llengua a la Franja, com és el cas de Josep Galán (Fraga, 1948), Carmeta Pallarés (la Ginebrosa, 1947), Josep Antoni Carrégalo (Mont-roig de Tastavins, 1951), etc.

En altres casos, com ara en el de Jesús Moncada (Mequinensa, 1941), en el d'Hèctor Moret (Mequinensa, 1958), en el dels saidinosos Mercè Ibarz i Francesc Serés, tots ells residents a Catalunya, el seu aprenentatge de la llengua escrita no va estar lligat a la decisió de fer literatura com els escriptors adés esmentats, sinó que va ser anterior, relacionat amb la seua voluntat o necessitat d'integració cultural dins de diferents àmbits professionals (periodístics, editorials, acadèmics, etc.). Fruit de totes aquestes circumstàncies d'integració prèvia en la rama culta de l'idioma, aquests escriptors parteixen, en els seus textos creatius, d'una llengua discursiva general

molt propera al català estàndard o general —terreny en el qual se senten més segurs a l'hora d'escriure—, farcit de moltes opcions orientalitzants, i utilitzen part del lèxic de les comarques de la Franja com a recurs *estilístic*: per a caracteritzar la llengua d'alguns personatges situats als seus pobles nats en parts dialogades o per a descriure objectes, topònims o renoms propis de la zona.

També entraria dins d'aquest grup de literats menys «dialectals» un cas força particular: el de Josep San Martín. Havent nascut a Lleida i havent residit al Principat d'Andorra, no té uns orígens dialectals molt marcats als quals ha de mantindre's fidel en els seus escrits perquè, encara que faci molts anys que viu a Fraga, no assumeix aquests trets com a propis i, per tant, es decanta de forma natural per una escriptura bàsicament estàndard, no dialectal.

Ara bé, aquesta situació de dicotomia entre una opció d'escriptura més local i una altra de més general va canviant d'una manera molt dinàmica. Els escriptors que a les seues primeres obres són més localistes després adopten en el discurs general narratiu o poètic unes normes d'ús més estàndard a causa de la circumstància, des del meu punt de vista, que amb un millor coneixement de la llengua general, un contacte més estret amb altres escriptors, etc., perden el complex o la por de ser titllats de catalanistes o de traïdors a les seues arrels pel fet de distanciar-se un xic de la llengua oral. Si comparem els primers escrits de Chauvell o els textos dels primers discs d'Anton Abad amb els últims treballs de tots dos, s'hi pot veure amb molta claredat aquest fenomen.

Per contra, alguns escriptors que començaren a escriure molt distanciats de la llengua oral que van aprendre de petits a poc a poc van perdent la rigidesa lingüística i deixen veure sense embuts la seua marca d'origen. Un cas palès és el de Mercè Ibarz. En la primera de les seues novel·les costa moltes pàgines trobar un mot local, tret d'alguns topònims. En la segona es poden comptabilitzar unes quantes desenes de localismes un cop se n'han llegit trenta o quaranta pàgines. I pot ser aquest també el cas, a risc de fer de futuròleg, de Francesc Serés, potser massa encaixonat en un registre culte, fins i tot massa oriental, en la seua *opera prima*.

Després hi ha, és clar, els que no canvien de registre al llarg de les seues obres. Moncada, Moret i López Lacasa, curiosament tots ells mequinensans, parteixen d'una llengua estàndard lleument occidentalitzada i utilitzen el lèxic i les expressions locals quan el tema o les situacions ho requereixen.

Si aquesta dinàmica convergent entre els escriptors de fora i els de dins continua, es pot arribar a un punt mitjà, on el discurs general de la literatura de la Franja tingue unes pautes d'escriptura fàcils d'identificar pel lector i un ús de recursos locals que accentue la bellesa i la qualitat literària de les seues obres.

L'estil. Grau de qualitat literària

A diferència de la temàtica escollida i la llengua emprada, en què es poden trobar adscripcions i similituds en uns escriptors i uns altres, l'estil, la manera de tractar el material poètic i la forma de contar les coses són individuals. Això és el que caracteritza l'aportació de cada escriptor a la història de la literatura franjolina i catalana i li dona més mèrit.

Dins de la narrativa, Moncada, el més conegut i de més èxit dels nostres escriptors, aporta, entre moltes més coses, la capacitat de crear un espai literari mític, quasi èpic i recurrent en tota la seua producció actual, a partir d'un espai real: la Mequinensa vella colgada per les aigües. També és destacable en Moncada la descripció, al mateix temps humana i àcida, irònica i tendra, però sempre profunda i encertadíssima, de personatges i situacions.

J. A. Chauvell ens ha demostrat amb la seua obra publicada fins ara la gran habilitat per a contar històries, el seu humor, de vegades esperpèntic, i la seua voluntat de recrear la història social i política més recent del Campell i la seua comarca.

Mercè Ibarz ens ha descobert amb dues novel·les publicades, basades en experiències personals i observacions a la seua vila de Saidí, la seua vena intimista, la capacitat de recreació d'un món rural a punt de desaparèixer per la mecanització i la industrialització del camp i la utilització d'una llengua d'altíssima qualitat literària.

Francesc Serés aporta l'aprofundiment en la descripció visual, sensorial i minuciosa, d'una realitat que, pel fet d'ésser quotidiana, passa imperceptible per a molts.

El fragatí Josep Galán significa la primera incursió, en la seua novel·la curta *Mort a l'almodí*, del gènere negre en la temàtica de la Franja, la qual aborda després Moncada amb els crims que succeeixen a *La galeria de les estàtues* i *Estremida memòria*.

Lluís Rajadell ens trasllada en les seues narracions de *Tret de la memòria* al passat i les tradicions del Matarranya, aprofitant en molts casos la història oral de la comarca.

Quant a poesia, cal destacar l'autor de la més extensa, fresca i estimulante producció, un dels pioners de tota aquesta plèiade d'escriptors contemporanis i que dissortadament no és entre nosaltres: Desideri Lombarte. Bona part dels seus poemaris parlen de l'entorn rural i les llegendes de la seua vila: Pena-roja de Tastavins, però també ens parlen del tràgic destí humà, de la mort o de l'amor.

Amb una mena de presagi del seu traspàs, ens va deixar aquest trist i sincer poema, *Me n'aniré*:

Me n'aniré i faré el camí més pla
i fugiré de costes i dreces,
lluny de camins de ferro i carreteres,
per camins poc trescats, sense parar.

Poquetes coses portaré al fardell;
un grapat de records —els més antics—,
al pit l'últim adéu dels meus amics.
I amb roba vella em vestiré la pell.

Aniré, a poc a poc, sense parar,
i faré nit i dia pels camins.
Ni hort ni bancal, ni vinya ni veïns.

Company de mi mateix haig d'acabar,
que el meu camí ningú més pot trescar,
que la senda és estreta bosc endins.

Hèctor Moret és potser el més depurat, acurat i exportable dels nostres poetes. La profunditat de pensament i sentiments que transmet, que cavalquen entre una temàtica rural i una d'urbana i esdevenen peces de consum universal, i l'ús conscient de localismes mequinensans enriqueixen, més si cal, els seus poemes.

Podríem continuar parlant de la nostàlgia continguda dels poemes de Marià López Lacasa i dels seus complicats i a primera vista elementals jocs de paraules; o de les sinestèsies coloristes, les metàfores visuals i els sentiments profunds abocats a la seua terra i el seu paisatge de Teresa Jassà; de la poesia lírica, social, corrosiva i sincera immersa en les lletres dels cantautors, i de tants d'altres; però el discurs se'ns faria interminable.

De teatre en català a la Franja tan sols tenim l'obra important de Desideri Lombarte, que representa tradicions, mites, llegendes, la història i l'antropologia de Pena-roja i comarca; l'obra historicodidàctica de Chauvell i les comèdies costumistes, de caràcter arnichià, de les germanes fragatines Andresseta i Pepeta Bean, escrites en ortografia castellanitzada o amb les regles del recentment inventat aragonès oriental, plenes de modismes i lèxic local.

L'humor dins la narrativa de la Franja: entre el surrealisme, la sorpresa i la ingenuïtat

Ara bé, si hi ha un tema, que precisament hem deixat a part i per al final per la seua importància, que impregna i defineix la nostra literatura és l'humor, o, més ben dit, el tractament de l'humor i el tipus d'ironia amb un fons entre primàriament maliciós i ingenu que s'empra molt sovint dins la literatura de la Franja.

Tot i que el tema requeriria un estudi més acurat i profund que unes línies dins d'aquesta conferència, penso que aquest humor que apareix en quasi tota la narrativa curta i bona part de la poesia i dels fragments novel·lesc guarda una clara relació de continuïtat amb la llarga i antiga tradició a les nostres terres de contar històries i contes tradicionals, anècdotes xocants, xerraduries, etc., que circulen pels carrers, per les places, a la vora de les cases i als bars, prenent la fresca a les nits d'estiu o durant les llargues tardes i nits de l'hivern.

Narradors de reconeguda qualitat literària com Jesús Moncada i Josep Antoni Chauvell s'han revelat com uns magnífics contadors d'històries, un gènere curt en extensió però no menor que han conreat també autors com Lluís Rajadell i Josep Galán. Tots ells, especialment els dos primers, han fet palesos en aquests escrits la idiosincràsia dels nostres pobles, les seues tradicions, els seus inveterats defectes i, sobretot, el seu descarnat sentit de l'humor, que els porta a riure's de la pròpia ombra. Un humor carregat de la típica *somarderia* aragonesa, una mena de

surrealisme buñuelià més o menys *light*, fet a base de finals sorprenents, tal volta un xic absurds però sempre força desconcertants, que provoquen en el lector una inevitable hilaritat.

Aquest humor, present en la major part de la narrativa curta de l'Aragó catalanòfon, aconsegueix una gran efectivitat a través del propi llenguatge de la zona: les expressions locals, els modismes, uns mots determinats especialment càustics i expressius, les frases encunyades dins la tradició oral, les al·lusions a contes o cançons populars són el material bàsic i les eines que els escriptors empenen per aconseguir l'efecte buscat: el somriure del lector.

La tècnica del monòleg com a recurs humorístic, utilitzada per Chauvell en el relat «Monòleg d'un paleta» i per Moncada en contes com «Paraules des d'un oliver»,³⁰ deixa el personatge sol davant de la seua estultícia, de la seua vanitat, aïllant-lo de possibles interferències d'altres personatges o de qualsevol ambientació escènica que no sigui la que haja creat el «monoparlant», i així els efectes més corrosius, crítics i cruels de l'humor es multipliquen i queden més al descobert.

Les clàssiques situacions de malentès, els equívocs, els finals d'història com a conseqüència d'una situació límit (la gota que fa sobreixir el vas), el suspens, la intriga, la paradoxa, la tensió eroticosexual o escatològica, el retrat de la innocència i la ingenuïtat, la crítica social o política, o la bondadosa reprensió de vicis o debilitats humanes com la gasiveria, l'egoisme, etc., són recursos clàssics de la literatura universal també utilitzats a la Franja per a provocar hilaritat.

A vegades el to surrealista i desconcertant arriba per la via macabra, un recurs molt utilitzat, encara que sigui una mica bèstia, en les tertúlies i els comentaris públics dels diferents fets vilatans. En el relat chauvellian *El pitjor de les coses*, després que la desgràcia s'haja ensenyorit d'una família matant en poc temps de diverses malalties tres dels seus membres barons, la dona més vella de la casa es consola pensant que és una sort que la desgràcia hagués pegat a les persones —ara obro cometes—, «que si pega pels animals deixa aquesta casa arruïnada per sempre més».

Ara bé, tal volta, el que és més original de l'humor en aquesta literatura és el llenguatge. Josep Antoni Chauvell, per exemple, mostra, en els contes de *La flor del ram*, un seguit important de frases col·loquials i modismes molt arrelats a les terres de la Franja i que contenen una forta càrrega irònica. Així, tenim modismes tan expressius com «muts i a la gàbia»,³¹ «tocar el dos d'allí»,³² «no dir ni ase ni bèstia»,³³ i comparacions hiperbòliques com «més prim que la canya de la doctrina»,³⁴ «estava més sec que els peus del Cirineu»,³⁵ «llarg com un mal any»,³⁶ «menja igual que mastegués agulles»³⁷ o «calent com un somer vell».³⁸

30. J. MONCADA, *El Cafè de la Granota*, Barcelona, La Magrana, 1989.

31. J. A. CHAUVELL, «Monòleg d'un paleta», a *La flor del ram*.

32. J. A. CHAUVELL, «Questió de malastrugança», a *La flor del ram*.

33. J. A. CHAUVELL, «Vetlla per un cadàver», a *La flor del ram*.

34. J. A. CHAUVELL, «Amb la pell i l'os», a *La flor del ram*.

35. J. A. CHAUVELL, «Un home incorregible», a *La flor del ram*.

36. J. A. CHAUVELL, «Bitllets a taquilla», a *La flor del ram*.

37. J. A. CHAUVELL, «Questió de malastrugança», a *La flor del ram*.

38. J. A. CHAUVELL, «Última fila», a *La flor del ram*.

Totes aquestes imatges, plenes de plasticitat, aiden a descriure situacions i personatges i a crear l'atmosfera de comicitat buscada per l'autor.

Quant a Moncada, moltes vegades el somriure o la rialla oberta surten també com a producte de la simplicitat, la bondat, la ingenuïtat i la innocència dels seus personatges, sempre tractats amb molta tendresa, en especial els que desenvolupen els oficis més humils. En unes altres ocasions, la gràcia es troba en l'absurditat xocant de la situació, com és el cas de la comitiva d'un enterrament que s'atura perquè els assistents puguen veure el final d'un partit de futbol,³⁹ o el d'un taüt que és segrestat del seu lloc de sepeli per una llengua d'aigua i transportat riu avall sense xocar amb cap obstacle.⁴⁰

No obstant això, per damunt de les diferències i les seues qualitats específiques com a narradors, una gran part dels escriptors i poetes de la Franja gaudeixen d'una gran capacitat d'observació dels fets quotidians, de la vida d'abans, de quan los autors eren petits i vivien immersos en un món rural a punt de desaparèixer. I, dins d'aquesta tasca de recuperació de la memòria històrica, els nostres autors, partint de fets quotidians de la vida a la vila, d'anècdotes d'uns oficis o personatges determinats, en trauen *situacions* xocants o humorístiques, on la ingenuïtat dels protagonistes es mescla amb contextos absurds o desconcertants, quasi surrealistes.

Així, mitjançant aquests recursos caricaturescs, aconseguïen reflectir aquest esperit contradictori: àcid i aspre a vegades, però vitalista, generós i lúcid sempre, de la gent de frontera acostuada a bandejar-se entre l'espasa i la paret, entre tiris i troians, dels homes i les dones de la Franja.

Què ens ofereix el futur?

És difícil, ja ho he dit abans, fer de futuròleg. Suposo que, amb la saó que està deixant la nostra literatura actualment, no es pot esperar més que cada volta fruits millors i més abundants.

S'arribarà a aquest llenguatge general, aquest paraestàndard literari consensuat de la Franja, dins de la voluntat de singularitat i perfecció que anima sempre l'ofici de la literatura? Per aconseguir-ho, convindria parlar. Un congrés, un simpòsium, una trobada entre escriptors i filòlegs, per a parlar-ne? Penso que seria molt interessant.

Els temes esdevindran menys locals i menys enfocats al passat, i més universals i encarats al futur? Penso que sí. Els joves actuals tenen un entorn menys rural i romàntic que, amb les eines bàsiques de l'idioma apreses a l'escola, podran recrear quan siguin més grans i escriuen literatura. Un món ben diferent dels paradisos perduts amb l'emigració per als Moncada, Ibarz, Serés, Moret, San Martín, etc.

La novel·la i la poesia poden obrir les sendes de l'experimentació i l'absurd, la ciència-ficció, etcètera, poc trepitjades fins ara.

39. J. MONCADA, «Absoltes i sepeli de Nicolau Vilaplana», a *El Cafè de la Granota*.

40. J. MONCADA, «Aniversari», a *Històries de la mà esquerra*.

El teatre, massa bolcat, fins ara, en el passat, pot ser un bon vehicle per a la representació dels «drames» del nostre temps: l'emigració cap al món industrial, l'arribada i la integració laboral, cultural i social dels emigrants a la Franja, la urbanització i la internacionalització de l'oci dels nostres joves, etc. Una mena d'històries del Kronen que els nostres joves han sabut reflectir en les lletres dels primers grups de rock franjolins com No Tink Son, Acero o Els Draps, seguint la petja dels «prehistòrics» Cànem, de Nonasp, o Redable, un grup mequinensà que va gosar fer en la seua llengua una cançó *country* sobre els termes rurals del seu poble.

Ponència: Al peu del canó

Antoni Bengochea

Professor i rapsode

Al peu del canó hi ha molta gent; no tota la que nosaltres voldríem, és ben cert; però aquí em voldria referir avui especialment a les persones que estan al peu del canó per difondre, des d'Aragó, la literatura catalana de la Franja. Després tractaré amb més deteniment d'algunes de les meves experiències.

Des de sempre, i dins de la mateixa Franja, al peu del camí han estat les associacions culturals conscienciades de la seva llengua i de la seva cultura, especialment l'Associació Cultural del Matarranya i l'Institut d'Estudis del Baix Cinca. Jo crec que aquestes són les veritables protagonistes, les que han fet els esforços per editar llibres, revistes, discos, etc.; o activitats més originals, com els sopars literaris de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca o les Trobades Culturals de l'Associació Cultural del Matarranya. La informació sobre aquests aspectes la podeu trobar al llibre d'Hèctor Moret *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*, i ell mateix aquesta tarda en pot tractar millor.

Com a membre que sóc de l'Associació Cultural del Matarranya, voldria ara fer una reflexió: la veu de la meua experiència em dicta que, malgrat la bona acollida que tenen les activitats de l'Associació, a la comarca se'ns observa com un grup un xic elitista i reduït, i més bé aviat apartat del poble. La veritat és que no som gaire nombrosos (almenys tant com nosaltres voldríem). Això i el fet que des de Saragossa tampoc es fa tot el que s'hauria de fer tenen com a conseqüència que grups «culturals» d'índole bastant folklòrica i contraris a la nostra tasca (per exemple, la Federación de Asociaciones Culturales del Aragón Oriental) es sentin sostinguts per una part del poble (i dic «es sentin», no que ho siguin).

Des de Saragossa, la difusió ha estat quasi sempre molt poca. L'època més dinàmica va ser, sens dubte, de 1983 a 1987, quan José Ramón Bada va ser conseller de Cultura de la Diputació General d'Aragó (DGA). D'aquella època provenen alguns dels fets més importants:

- La Declaració de Mequinensa.
- La implantació de l'ensenyament del català a la Franja (optatiu).
- La publicació de la col·lecció de llibres en català «Pa de Casa», que va ser la primera (i última) que s'ha fet des de l'Aragó de parla castellana. Aquesta col·lecció, que era editada per la DGA, després d'estar molts anys aturada, ara s'ha tornat a posar en marxa.

— L'organització de la recollida de material folklòric i literatura popular, que es va publicar posteriorment a les col·leccions «Lo Molinar» i «Blat Colrat». Aquestes col·leccions i la *Gramàtica* d'Artur Quintana, de la col·lecció «Pa de Casa», han fet un gran servei a les escoles.

— La instauració del Premi Literari Guillem Nicolau de literatura aragonesa en català, que no ha tingut tota la implantació que nosaltres desitjaríem.

— La participació del Govern d'Aragó, que presidia Santiago Marraco, en el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. S'ha de reconèixer que la Comissió Territorial d'Aragó d'aquest Congrés no va tindre gaire pes específic i que la participació política va ser pràcticament més simbòlica que activa, però va servir per a impulsar el català de la Franja a l'àmbit d'Aragó i Catalunya i, fins i tot, donar-li un cert caràcter internacional.

Finalment, vull comentar que també en aquella època es va parlar una mica del tema a la televisió aragonesa.

Després, poca cosa. Algunes coses puntuals, difoses amb boca menuda, com el mateix manteniment del Premi Guillem Nicolau o el concurs de *coplas* en català, del qual tinc poca informació. La tasca de difusió de literatura en català s'ha deixat en mans dels mestres de català i fins al Projecte d'Animació Cultural a les Escoles de la Franja poc s'ha fet de certa rellevància excepte, lògicament, l'Avantprojecte de Llei de Llengües). Amb vista a la conscienciació dels aragonesos de parla castellana sobre la seva realitat trilingüe hi ha encara molt camí a fer.

En general, el coneixement que es té a Aragó de la tasca de les associacions culturals de la Franja és mínim. Fa falta augmentar i millorar els canals de difusió, amb l'objecte d'aconseguir una major repercussió a tot Aragó, particularment a Saragossa. Com hem pogut saber, a l'Aragó de parla castellana hi ha més gent que no pensem que s'interessa per la nostra cultura i que a penes rep informació de la nostra activitat. Normalment s'hi coneixen més els treballs en llengua aragonesa (molt més present a les llibreries i les biblioteques). Com un exemple anecdòtic, puc dir que a les biblioteques d'alguns instituts que conec hi ha llibres en català de la Franja (la col·lecció «Pa de Casa») inclosos a la secció de «Fabra aragonesa», i, no cal dir-ho, no hi ha una secció específica en català.

La llengua catalana d'Aragó és poc coneguda, però no és vista amb mals ulls per la gent de parla castellana de mentalitat oberta i tolerant (molt millor que fa quinze o vint anys). També hi ha una minoria interessada en la literatura, especialment persones que es mouen en els àmbits del nou aragonesisme, sector que ara és més nombrós que mai. Puc donar-ne com a exemple el públic concurrent als meus poquets recitals que he fet a Saragossa (sempre amb el duo Recapte amb Màrio Sasot): o bé és de la Franja o es mou per interessos lingüístics en defensa de l'aragonès; políticament està pròxim a la Chunta Aragonesista o a alguns sectors del Partido Aragonés Regionalista. També puc recordar que la revista *Rolde*, d'àmbit aragonesista, és pràcticament l'única que publica de tant en tant algun text en català, com abans va fer *Andalán*.

Lògicament, l'altre canal de difusió, probablement el més important (a part, com he dit abans, de les associacions culturals), és la tasca que els mestres de català fan a l'escola, el qual a la llarga ha de ser el més fructífer, malgrat que encara s'haurà d'esperar.

I aquesta és la raó principal per la qual la DGA ha posat en marxa enguany el Projecte d'Animació Cultural a les Escoles de la Franja, que es va desenvolupant amb normalitat i que esperem que tindrà continuïtat. Encara no podem fer una avaluació definitiva d'aquest projecte perquè no s'ha acabat i hem d'esperar la veu dels mestres de català, però en tenim bones sensacions.

L'objectiu principal d'aquest projecte és la potenciació a les escoles i als instituts del coneixement de la llengua, la literatura i altres aspectes de la cultura autòctona com un reforç important per als departaments de català. Es tracta de posar a l'abast dels professors, mestres, alumnes i pares dels centres escolars de la Franja Oriental aragonesa on s'imparteix català un ampli i obert banc d'activitats que faci arribar a les aules, directament a través dels mateixos creadors, la llengua, la literatura, la música, l'art i les tradicions pròpies d'aquestes comarques.

Aquest projecte es planteja els objectius següents:

— Contribuir a l'impuls i la dignificació de les classes de català a les escoles de la Franja mitjançant una sèrie d'activitats que transcendeixin el marc didàctic de l'aprenentatge de la llengua i en prestigïïn la tasca.

— Aconseguir que els alumnes coneguin de primera mà els autors del seu mateix entorn geogràfic que utilitzen la seva parla local com a eina de cultura i de creació literària.

— Superar, així, el complex diglòssic de l'exclusiu ús familiar i col·loquial de la seva llengua materna.

— Intentar modificar la concepció utilitarista que avui existeix, desgraciadament, en bona part de l'alumnat i de molts pares de centres de primària i secundària de la Franja, que veuen en les classes de català més una via que facilita l'accés a les universitats d'arreu dels països de parla catalana que la possibilitat de conèixer millor la seva llengua materna.

— Col·laborar, mitjançant l'organització d'actes culturals públics, destinats als alumnes, però oberts també als pares i als veïns de les mateixes poblacions de la Franja, en la creació d'un ambient de respecte i prestigi creixents de la llengua catalana a Aragó.

La secció més important del projecte és el programa «Escriptors a l'aula», que té com a finalitat donar a conèixer i aprofundir la literatura actual, amb la participació directa dels mateixos escriptors, en un programa d'activitats que preparen els mestres. Enguany hi participen els escriptors següents: Josep Antoni Chauvell, Josep Galán, Mercè Ibarz, Glòria Francino, Juli Micolau, Hèctor Moret, Jesús Moncada, Josep San Martín i Francesc Serés.

Aquest programa és complementat per «Poesia a les aules», a càrrec del duo Recapte, amb un espectacle poètic i musical que té com a objectiu la poesia autòctona de la Franja: la dels poetes actuals Anton Abad, Tomàs Bosque, Marià López Lacasa, Juli Micolau, Hèctor Moret i Josep San Martín, i la dels clàssics matarranyencs malauradament desapareguts Teresa Jassà i Desideri Lombarte.

Un altre programa es dedica als cantautors i compta amb Anton Abad, Àngel Villalba i el grup Els Maellans.

El programa IV és «Literatura popular i tradicional», que duen a terme Glòria Francino i Àngel Vergara i CIA, pel que fa al cançoner i la poesia popular, i Antoni Bengochea pel que fa a la narrativa tradicional.

Finalment, el programa V es dedica a activitats lúdiques i artístiques, a càrrec de Miquel Estaña amb el taller de *collage* i Guillermo Castelló i el seu taller de màgia i jocs de mans.

L'èxit d'aquestes activitats, a part de la competència dels participants, depèn del treball de l'activitat dels mestres i també (molt important) de l'àmbit on es desenvolupa i de l'horari. Són importants un bon horari i grups reduïts i de nivell homogeni en un espai com més adequat millor.

Pel que fa a la meua activitat com a narrador de contes, estic bastant sorprès de la bona acollida que té, especialment si es fa en una bona hora i amb grups homogenis. També he notat que la participació dels alumnes és més activa quan coneixen algun dels contes, però no tots, perquè així es pot aprofitar el factor sorpresa. És bo mesclar els dos aspectes.

Com que també he narrat contes a alumnes que no van a català, hi puc afegir així també que, malgrat que això depèn de diversos factors, he notat una millor acollida entre els alumnes de català, que valoren més l'activitat i li donen més importància. Als grups d'alumnes que no cursen català també els agrada, però ho veuen més com una curiositat que com una activitat important que enriqueix el seu aprenentatge. La tendència és donar-hi menys valor.

La meua experiència com a recitador de poesia en català es pot dir que va començar en el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Vaig tindre l'oportunitat de trescar per la Franja de dalt a baix, des de Sopeira fins a Pena-roja de Tastavins, ben acompanyat dels cantautors Anton Abad i Àngel Villalba (un representant de cada província d'Aragó). Aquesta activitat l'he seguit practicant amb alts i baixos, i la meua valoració és positiva, però no tant com jo voldria, i de vegades tinc sensacions contradictòries. En primer lloc, el públic que assisteix als recitals té una mitjana d'edat bastant elevada i la joventut no hi és gaire present. El públic de més edat viu els recitals amb més caliu i s'emociona amb freqüència, sobretot amb els poetes de la seva terra (cas de Moret o López Lacasa a Mequinensa, o de Jassà o Lombarte al Matarranya), però no acaba de conscienciar-se que allò que escolta és literatura catalana. Sovint s'accepta molt bé l'oralitat de la llengua, però quasi mai no serveix per a contribuir a normalitzar la llengua escrita. El públic més jove és més distant amb les emocions poètiques, però l'efecte lingüístic és més positiu; ara bé, com he dit abans, malauradament, la joventut interessada per la poesia és molt minoritària.

Voldria acabar comentant una de les experiències més interessants que he tingut. Va ser l'any passat (2000) al meu poble, a Calaceit, en un recital-homenatge a la ceramista i poetessa local Teresa Jassà que organitzava l'associació de dones Kalat-Zeyd (que, per cert, edita anualment una revista amb molts continguts en català). Vaig fer dos parts, la primera en castellà i la segona en català. La primera part la vaig dedicar a clàssics del segle XX en llengua castellana, molt del gust de Teresa Jassà, principalment León Felipe, Pedro Salinas, Alberti, Machado, Lorca i Neruda. La segona part van ser poemes de Desideri Lombarte i, sobretot, de la mateixa Teresa Jassà. Aquesta part va tindre molt més èxit que la primera, i poques vegades m'he sentit tan satisfet veient que els nostres poetes casolans arribaven més endins que

«los grandes del siglo xx». Tot i això, us puc assegurar que de poc va servir amb vista a la normalització lingüística. En les meves converses amb alguns dels presents que em deien que els havia agradat molt, es tornaven a emprar sistemàticament les mateixes expressions de sempre: «la nostra llengua», «la nostra parla», fins i tot el mot totèmic tan fructífer «chapurreau» (i mira que m'esforçava per deixar-ho clar!).

De totes maneres, cal ser optimista perquè sempre hi ha una joventut minoritària que es mobilitza i algú una mica més gran que entra al solc. I cal ser optimista perquè, com he dit al principi, hi ha molta gent al peu del canó fent un treball que sembla de formiguetes, ja que els resultats quasi no es veuen, però jo crec que ens movem i que ens movem en la direcció correcta. Finalment, m'agradaria pensar que això (aquesta mena de batalla) deu ser com el moviment de la Terra, del qual no ens adonem, però que es mou, com deia Galileo: «oppuor si muove».

Fa gairebé sis anys vaig escriure un text, «De la frontera», que va ser publicat aquí a Lleida com un dels epílegs que acompanyen l'estudi de Josep L. Espluga i Arantxa Capdevila *Franja, frontera i llengua, subtítulat Conflictos d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*.¹ Ara, per preparar aquesta ponència, hi vaig pensar, en aquell text de fa sis anys. Tenia el record d'haver escrit procurant d'expressar una experiència que no era només lingüística i que, per raons històriques i generacionals, vaig descriure com a «fronterera permanent». Se'm demana, un cop més, expressar la meua experiència de la frontera lingüística. M'he tornat a mirar el text del 1995, escrit durant l'estiu que va començar la meua dedicació, bastant intensa, al cine de Luis Buñuel i més en particular al seu film sobre Las Hurdes, o sigui quan em trobava immersa en una consciència històrica forta. Crec que aquelles ratlles mantenen un cert interès com a testimoni personal. Però alguna cosa ha canviat. Alguna cosa que és distinta en aquests últims anys m'ha empès a continuar, a matisar. El que diré tot seguit prové del diàleg amb aquest present de sis anys ençà.

Aleshores vaig escriure una certa elegia de la frontera. Em semblava vívid, potser impertinent amb gràcia, que, quan ja començàvem a notar els efectes de la globalització i d'Internet, algú gosés «descriure's culturalment en termes de frontera». Així ho vaig fer, així em vaig declarar. Al·ludia al territori físic i lingüístic, però immediatament hi afegia que «em trobo fronterera en d'altres territoris de la vida» i ho reblava així:

Fronterera permanent, com si diguéssim: sóc dona, i això és cosa de fronteres sovint molt ben guardades; pertanyo també al que en podríem dir l'última generació antifrancista, i això també marca; fins i tot podria al·legar que sóc de la primera generació de dones universitàries del meu poble o que m'he trobat acabant i encetant formes de vida, plans d'estudis i formes de treball, sempre a la frontera d'uns i d'altres. Així és com en el caràcter fronterer em reconec.

1. J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera i llengua: Conflictos d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors, 1995.

Repassava a continuació els contorns de la vall baixa del Cinca, «on el riu és esponerós i encara serva rastres, que el pare sap llegir, de la presència àrab» i de la «civilització mesclada», i que són «terres de frontera al llarg de la història: també durant la guerra; fronteres de senyals fràgils que la mare pot evocar».

La meva elegia prosseguia amb una altra evocació, la del trasllat a Lleida:

Quan en fer els catorze me'n vaig anar a estudiar a Lleida, en res no havia notat al poble ni a la família que estàvem fent una tria cultural. Es tractava només de passar la frontera, com ho fèiem sovint amb la mare per anar de compres, a l'oculista o a la clínica.

I així fins a arribar a Barcelona a la tardor de 1971, aviat farà trenta anys. L'experiència de la frontera se'm va revelar en aquestes ciutats, a mi que volia escriure, com el fet extraordinari d'aprendre de llegir i escriure la llengua que parlava. Encara que fos aragonesa i el meu accent i el meu lèxic fossin diferents, aquella llengua era la meva. Passi el temps que passi, el goig que em va procurar aquella experiència no ha afluixat ni gota, gens ni mica. Encara recordo la sensació amb què vaig llegir *La meva Cristina i altres contes*, de Mercè Rodoreda, la meva primera lectura catalana. No m'ho miro en termes d'essència, sinó de descoberta del real meravellós.

Suposo que es pot dir que, a Barcelona, en aquell curs de 1971 vaig entrar de ple en l'altra banda de la frontera, en la cultura catalana:

Aleshores no em vaig adonar de les dificultats i greuges d'una cultura petita, per a mi era magnífic poder formar part d'un àmbit cultural que em resultava comprensible, abastable. Una cultura antifrancista, vella de segles i, alhora, moderna o, en paraula que defineix l'època, progressista. Una llengua que permetia escriure els mots que la boca deia.

Puc testimoniar que hi havia una certa èpica, sí. Així em vaig decantar per una banda de la frontera, perquè a Barcelona estudiava i esperava viure, i així ha estat: l'amor, l'amistat i el treball ho han fet. Però no he oblidat mai la frontera per dues raons: tota la meva família d'origen hi viu; la llengua parlada és a Saidí rica i flexible, un dels meus rebosts d'escriptura.

Amb el temps, l'experiència de la frontera ha resultat un estímul. Acabava el text dient precisament això, que aquesta experiència «cada dia em pareix més bona per a mirar de comprendre el món: l'aragonès, el català, l'espanyol, l'uropeu o el que preferiu».

No he canviat d'idea des d'aleshores. Allò que ha canviat en aquests anys és, em sembla, que la paraula *frontera* ja no pot ser utilitzada de manera innocent. No em refereixo a quin és l'estat social i polític de les relacions catalanoaragoneses, sigui quina sigui la talaia des d'on les contemplem, ni tampoc a l'estat de la qüestió lingüística a Aragó, amb el seu actual Avantprojecte de Llei de Llengües. La consciència historicolingüística de la Franja es remou, sens dubte (anít mateix vam celebrar una taula rodona al vell cine de Saidí sobre bilingüisme, per primera vegada). Em refereixo al fet que l'experiència fronterera dominant d'avui és la de les *pateres*, la dels refugiats, la dels transterrats i desterrats. Dir-me «fronterera», avui, és gairebé una obscenitat.

Els indocumentats i els emigrants de la nova economia mundialitzada són els que tracen ara la nova cartografia de les fronteres. Són ells i elles qui fan notar i sentir, també a la Franja i a totes les terres de Ponent, que l'obscuritat social domina. Encarar aquest problema és tan necessari com inevitable. Els agricultors que conec a Saidí ho estan fent bé, són decents. Però una part de l'obscuritat social dominant consisteix a fer-los invisibles, com si els comportaments mafiosos fossin els únics. Aquest és un dels termes significatius en què es manifesta el tema d'aquestes Jornades, «De fronteres i mil·lennis».

Com podem seguir parlant, doncs, a partir de les noves cartografies, de la nostra frontera? Potser fent una reflexió sobre un dels aspectes que sempre he volgut evitar perquè em sembla un camp sembrat de mines. Em refereixo a l'horitzó d'expectatives culturals. També en aquests sis anys que fa que no escrivia de la frontera algunes coses han canviat. Provaré de dibuixar el mapa d'aquesta experiència sense nom.

No és dir gran cosa recordar que aquestes terres frontereres han conservat la llengua, fins i tot, fins fa ben poc, sense llegir ni escriure. És un dels fets rellevants de la Franja, potser el que més: ha mantingut la història en present amb la seva parla. En el territori del Principat la història ha estat molt més complexa. En les tres dècades que fa que hi visc, a Barcelona moltes coses han canviat des d'aquest punt de vista. Jo mateixa vaig començar la meua vida professional de periodista en català, i quan dic «professional» vull dir amb sou i contracte de plantilla. Era a la redacció de l'*Avui*, on vaig estar durant onze anys. Vaig continuar després, als vuitanta, al *Diari de Barcelona*, mentre uns altres amics i col·legues entraven a formar part de les redaccions de Catalunya Ràdio i de TV3. Actualment encara n'hi ha més, de ràdios i de televisions; fins i tot alguna televisió nova programa alguna cosa en català. La llengua castellana és d'un ús social fort. Ara treballo per a *La Vanguardia*, des de fa dotze anys, el diari més antic de Barcelona, vell de més d'un segle, l'únic que va donar la notícia de la mort de Franco i que li ha sobreviscut; tots els altres diaris són posteriors a la desaparició física del general. El cine, quasi tota la premsa, molta televisió i tants i tants llibres parlen castellà. Faig classes i els universitaris escriuen els uns en castellà i els altres en català, i observo que la llengua castellana és cada volta més utilitzada, tant en els treballs com en les converses entre estudiants. El meu llibre sobre Buñuel i el seu film *hurdà* ha estat publicat només en castellà, l'edició original catalana no ha trobat editor.

No em sembla pas un horitzó d'expectatives penós, sinó un paisatge col·lectiu que ha pres una forma nova. És com si el concepte *franja*, tal com l'apliquem a la Franja de Ponent, estigués desenvolupant-se, criant, reproduint-se. Com si fóssim dins d'una nina russa, cada àmbit —cada nina— en conté un altre —una altra nina— que delimita una forma i un espai. Franges dins de franges. Si ens atenim a la llengua catalana, molt més minoritzada fa un quart de segle, veurem que s'ha anat recuperant per franges. Segueixo prenent Barcelona com a punt de referència. Hi ha una franja dels mitjans de comunicació que pot existir en català, però només una franja, i això és ben explícit sobretot per a la premsa escrita; en aquest sentit, és significatiu el cas d'*El Periódico*, que des de la seva edició en català, que fa a través de màquines de correcció, no ha augmentat, pel que jo sé, el seu tiratge; simplement els seus lectors

s'han dividit entre els que prefereixen l'edició castellana i els que trien la catalana. La franja més clara en català és, en tot cas, la premsa local. El cas del cine, com sabem prou tots plegats, és un dels més difícils, i encara ho serà més en el futur, en què les coproduccions internacionals semblen l'única sortida per a tants cineastes i productors europeus; en aquest cas, queda la franja de l'audiovisual (no del cine) per a la televisió, tantes i tantes sèries que donen prou bons resultats i uneixen espectadors. Franges de públic, franges d'audiència, franges de lectura, franges de negocis, franges d'influències, tot són franges.

L'escola ha evolucionat força. De Saidí m'arriben ara correus electrònics ben escrits en català, força més ben escrits, val a dir-ho, que alguns que m'envien des de la mateixa Barcelona (permeteu-me una digressió: el correu electrònic és avui una de les maneres més interessants de constatar la diglòssia, ja que gent amb la qual parles diàriament en català t'escrui o et respon per escrit en castellà i, sovint, segons a qui t'adreces no saps exactament quina llengua utilitzar). Sóc optimista, prefereixo més veure els canvis substancials, ni que els protagonitzi poca gent, que no pas els comportaments de les rutines immutables i, doncs, reaccionàries. Gràcies a l'escola, escrivim i llegim més bé, a l'una i a l'altra banda de la frontera. I la vida col·lectiva, com ens han repetit en els últims anys testimonis de la categoria i la competència de Tísner o Anna Murià, no ha conegut mai tants llibres i publicacions. Però també en aquests àmbits s'ha instal·lat el concepte de franja. De franges de població que estem constantment a la frontera lingüística. És el bilingüisme sòlid. La llengua petita pot anar fent mentre no ofengui la llengua gran. Evocant la sornegueria fusteriana, que tanta falta fa, podem dir que, un cop assajats els antics i grans lemes del 1789 francès, llibertat i igualtat, és qüestió d'encarar el tercer lema, el més difícil de pair segons diu madona Història: la fraternitat. I com es fa?, què fer?

Mirat des de la Franja, el panorama té moments nítids. Tot indica que l'Avantprojecte de Llei de Llengües del Govern aragonès és tan sense sentit que seria lògic que es dissolgués en les aigües dels criteris competents, com ara els de la Universitat de Saragossa, que s'hi oposa en rodó. Si tira endavant, caldrà obrir debats i vehicular informació independent perquè la gent pugui enraonar i raonar i fer que la política tradicional no «valencianitzi» la situació. Totes dues vies són interessants, totes dues obren portes a unes consciències col·lectives submergides.

Si la cosa es mira des de Lleida, tampoc no em sembla que es pugui dir que estigui malament. Aquesta ciutat va desenvolupant estructures i nivells de debat força remarcables: té per fi universitat i tant des de l'Institut d'Estudis Ilerdencs com des de la revista *Transversal* o els Encontres de Creadors, que fa tres anys que se celebren, així com tantes altres activitats al voltant del cinema, amb festivals que assoleixen un nivell excel·lent (l'Incurt, la mostra de cinema llatinoamericana), el debat i la relació entre persones van donant fruits. Pot començar a esperar, i amb ella la frontera, que els professionals formats aquí o a Barcelona podran treballar en aquestes terres. Més i més franges hem de deixar aparèixer, com aquestes; franges que depassen els centres de decisió, les capitalitats, i se centren en les pròpies exigències i necessitats.

La Franja de Ponent com a model: si considerem el que ha ensenyat durant els anys —una franja que no sols aplega, en realitat, terres de l'Aragó de parla catalana, sinó també tants altres

habitants del Segrià i d'altres comarques veïnes al llarg de tota la Franja—, la globalització, aquest concepte que avui domina tots els ordres de la vida, pot i no pot marcar els nous límits del món. Hi ha res més local i, a la vegada, més interlocal, si ho podem dir així, que la Discoteca Florida, de Fraga? Des del mirador de la història local i de tot allò que aporta a la història d'un país i, de retruc, a la història social d'una civilització, la Florida és un pou, un pou de ciència, d'experiència i d'experimentació. Quan un dia algú en reculli i en narri la història, no ens sabrem avenir de tot el que en aquell temple de la nit s'ha gestat, fet, desfet i recompost. Són gestes de nou encuny, en què els límits del món es mouen a velocitat d'autopista nocturna i que han creat, em sembla a mi, un conjunt de generacions que no volen anar més lluny de Lleida, potser tirant llarg a la *disco* de Mollerussa a passar una estona o als ravals de Salou o d'Alacant. Volen seguir vivint a la Franja i als seus voltants, volen seguir vivint a Ponent. És un fenomen que observo en els joves de la família i que no és exclusiu d'aquesta frontera, està passant en altres fronteres. Les terres del Delta, al mateix temps que viuen el perill de descomposició del territori i la societat a causa de la política oficial de l'aigua, estan dient als governs que les protestes no parlen exclusivament pels adults, sinó també pels seus fills i per les seves filles, els quals no volen deixar les terres del Delta, sinó que hi volen seguir vivint. Si de fronteres i mil·lennis parlem, ho hem de tenir molt en compte.

No veig la Franja com una experiència difícil i inexpugnable, sinó com un exemple. Per a mi ha estat, com deia, una font d'estímuls, com a nadiua i, encara més, com a escriptora. Com a escriptora no sols m'ha aportat temes, molt estimats, sinó que m'ha donat una distància respecte de les ferides que d'altres escriptores i escriptors senten sempre vives, massa vives. Penso en Maria-Mercè Marçal, també nascuda en aquestes terres de Ponent, que va morir, i ho dic sense exagerar, vivint els mals del seu cos com una mena d'immolació lingüística i cultural.² O en Quim Monzó, que en el seu últim llibre fa una metàfora espantosa de la sort de l'escriptor en una reconoscible Barcelona on, si vol triomfar, s'ha d'adaptar a les petites mesures dels seus lectors.³ Jo mantinc una distància diferent, potser una mica indiferent, i diria que aquesta reserva estoica me l'ha proporcionat el fet d'haver nascut i estat criada a la Franja. Suposo.

En canvi, em resulta més difícil de pair que la idea de frontera, sobre la qual fa sis anys vaig escriure de forma innocent i elegíaca, com si aquests fossin bons temps per a l'èpica, tot i la guerra de Bòsnia, sigui sovint utilitzada avui contra els emigrants per institucions i individus, també en aquestes terres, com un camp de concentració del qual, com en temps dels nazis, no ens volem adonar.

Les terres de Ponent fa temps que coneixen el problema, algunes poblacions hi han començat a posar remei, els sindicats pagesos han establert marcs d'actuació, els pagesos decents les

2. «La cicatriu / em divideix / en dues parts / l'aixella. / Cremallera / de carn / mal tancada / però / inamovible. / Inamovible / com el decret / que en llengua / imperial / m'exilia / a la terra / glaçada / dels malalts / sense terme / ni rostre.» M.-M. MARÇAL, *Raó del cos*, Barcelona, Edicions 62 i Empúries, 2000, p. 19.

3. Q. MONZÓ, «Davant del rei de Suècia», a *El millor dels mons*, Barcelona, Quaderns Crema, 2001.

segueixen i les institucions se les plantegen. Però hi ha molt a fer. A l'una banda i a l'altra de la frontera lingüística, els conreus de fruita i, amb el temps, la nova agricultura que vindrà van fent i faran de nou d'aquestes terres un excel·lent camp de proves del món contemporani. No és cap exageració. Exigeix, però, parar atenció als nous sistemes d'exclusió social i cultural. Perquè, en la mesura que ha pogut, la Franja de Ponent també ha estat i és un model en aquest sentit, un model de resistència i de superació de l'exclusió.

Pel que fa a la llengua, parlants i escriptors seguirem fent la nostra feina.

Joan J. Busqueta Riu
Universitat de Lleida

Introducció

Una de les conseqüències de la Guerra de Successió fou el tancament de les universitats catalanes i la creació d'una d'única i de nova a Cervera, el 1717.¹

Entre aquestes universitats hi havia l'Estudi General de Lleida. Però aquest no era com els altres, quelcom el distingia i molt: l'Estudi General de Lleida havia estat el primer centre universitari, o «d'alts estudis», en paraules de l'època, que tingué la Corona d'Aragó en la seva història.² Dit d'una altra manera, la primera universitat amb la qual els territoris integrats en aquella entitat política s'obrien al món dels estudis superiors, al món d'aquelles primeres universitats europees que havien anat desplaçant les antigues escoles monàstiques, catedralícies o municipals. I ho havia fet ben aviat, a finals del segle XIII.

Studium Generale: aquesta era l'expressió per a indicar l'associació de mestres i estudiants que «s'ajuntaven amb la voluntat d'aprendre els sabers», segons la definició del rei de Castella Alfons el Savi.³ Expressió d'una institució que fou una realitat gràcies a l'acció combinada

1. Vegeu el treball de J. PRATS, *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*, Lleida, Pagès Editors, 1993.

2. Entre els primers treballs de caràcter general sobre l'Estudi de Lleida, creiem que cal destacar-ne els següents: A. PLEYÁN CONDAL, *La antigua universidad ilerdanaesa*, Lleida, 1901; J. M. ROCA, *L'Estudi General de Lleyda*, Barcelona, Il·lustració Catalana, s. a.; E. SERRA RAFOLS, *Una universidad medieval: El Estudio General de Lérida*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1931; R. GAYA MASSOT, «Comentarios al período preparatorio de la fundación del Estudio General de Lérida», *Ilerda*, núm. XII (1949), p. 59-72; *Cancilleres y rectores del Estudio General de Lérida*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1951; J. LLADONOSA, *Anecdotari de l'antiga Universitat de Lleida*, Barcelona, Barcino, 1957; *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1970. No oblidem les investigacions concretes realitzades per diferents especialistes, que són molt nombroses. Podem consultar una bibliografia prou exhaustiva a R. GORT, E. SARDOY i X. ERITJA, «Orientació bibliogràfica sobre la història de l'Estudi General de Lleida», a *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida: Els Estatuts fundacionals (Lleida, 1300)*, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 143-151.

3. *Las siete partidas del rey Don Alfonso el Sabio*, vol. II, Madrid, Real Academia de la Historia, 1807, p. 340. Vegeu el treball de M. ALVAR, «La "Partida Segunda" y la vida académica en el siglo XIII», *Rúbrica*, núm. 4 (1990), p. 197-217.

de diverses instàncies: dels estaments urbans, representats pels «paers» o governants municipals impulsats pels frares franciscans;⁴ del rei Jaume II, «un dels pus savis prínceps del món e mils parlat», segons l'opinió del cronista Muntaner; i del papa Bonifaci VIII, a qui correspongué, com a cap de l'Església i com a poder superior —*auctoritas*— en aquella Europa cristiana, aprovar-ne la iniciativa, l'1 d'abril de 1297,⁵ i dotar-la de la projecció i la universalitat que caracteritzaven, arreu, els estudis generals. Una iniciativa que tingué un brillant colofó en el privilegi fundacional atorgat, l'1 de setembre de 1300,⁶ per l'esmentat rei Jaume II.

Certament, l'essència d'un estudi general, a diferència d'un simple estudi o estudi particular, era, ultra la capacitat d'impartir els anomenats «alts estudis» (la teologia, la ciència per excel·lència de l'edat mitjana, el coneixement per a tractar de trobar una explicació racional de qüestions sobrenaturals de les sagrades escriptures i de la fe; el dret, els coneixements dirigits a ordenar la societat; la medicina, els coneixements per a intervenir en la salut i en la malaltia, i, finalment, la filosofia natural, que venia a completar els vells sabers del *trivium* i el *quadrivium*), com dèiem, ultra la capacitat esmentada, l'essència era la validesa dels seus ensenyaments arreu de la cristiandat, el fet de disposar de l'anomenada *licentia ubique docendi*, privilegi que només podien concedir els poders universals, l'emperador o el papa.⁷

4. L'abril de 1293, el rei Jaume II adreça una carta als paers i els prohoms de Lleida per a confirmar que ha rebut, mitjançant els franciscans fra Pere d'Esplugues, custodi, i fra Jordà, guardià, la petició per a crear un estudi general a la ciutat (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 98, f. 21). Vegeu P. SANAHUJA, «La Universidad de Lérida y los franciscanos», a *Archivo Ibero Americano*, núm. VII (1947), p. 170, nota 2. Vegeu, també, S. CLARAMUNT, *La primera Universitat de Lleida: Lliçó magistral d'obertura del curs acadèmic 1992-1993*, Lleida, Universitat de Lleida, 1993, p. 7-17.

5. «A més a més, i per la sol·licitud reial, manifestem que tu, en qualsevol ciutat o llog insigne de la teva terra, que consideris més apte per a això, puguis instituir un Estudi General per a les lletres [...]» (Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], *Cancelleria*, butlles, llig. 21, perg. 282). Vegeu P. BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. VI, Barcelona, 1850, p. 103-104, doc. 61; P. SÁINZ DE BARANDA, *España sagrada*, vol. XLVII, 1853, p. 340-341, doc. 67; *700 aniversari de la Universitat de Lleida*, Lleida, 1996, p. 20-21.

6. Arxiu Municipal de Lleida (AML), fons municipal, perg. 68. Vegeu P. BOFARULL, *Colección de documentos inéditos...*, vol. VI, p. 104, doc. 62; J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, 1845, doc. 3, p. 196-198; P. SÁINZ DE BARANDA, *España sagrada*, vol. XLVII, p. 341-343, doc. 68; R. GRAS, *La Pahaeria de Lérida: Notas sobre la antigua organización municipal de la ciudad: 1149-1707*, Lleida, 1911, p. 259-261, lám. 20; *700 aniversari de la Universitat de Lleida*, Lleida, 1996, p. 22-23; R. GORT, «Documents de l'Estudi: catàleg i edició», a *L'Estudi General de Lleida: Ciutat i universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, 2000, p. 43-45.

7. La *licentia ubique docendi* consistia en el reconeixement dels estudis cursats i la facultat d'ensenyar-los en qualsevol altre centre de la cristiandat sense la necessitat de sotmetre's a un nou examen. Significava, d'altra banda, de fet, el reconeixement dels centres com a estudis autènticament generals. La definició és d'A. BARCALA, «Las universidades españolas durante la Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 15 (1985), p. 90.

Lleida: seu de l'estudi

Sens dubte, el privilegi fundacional de 1300, que inicia tot un conjunt d'escriptures vinculades als orígens del moviment universitari a Catalunya i als territoris hispànics de la Corona d'Aragó,⁸ així com a la realitat cultural, política, social i econòmica d'una de les institucions genuïnament europees i més antigues que coneixem, la universitat, constitueix, alhora, i des del nostre punt de vista, el final d'un llarg recorregut de creixement urbà i maduració institucional ciutadana. Un procés que s'iniciava el 1149 amb la conquesta de Lleida —i també de Fraga— i la posterior carta de poblament de 1150,⁹ i que havia de comportar la incorporació de tota una tradició llibresca i científica important heretada de la Lleida islàmica.¹⁰

Lleida reclamava l'Estudi. La monarquia n'havia de ser ben conscient. El Palau Reial, aixecat sobre l'antiga Suda de l'època islàmica, havia estat la seu d'aquelles primeres Corts celebrades l'any 1214, quan nobles, eclesiàstics i ciutadans juraren fidelitat, en uns moments ben difícils, al petit Jaume, el futur Jaume I, el rei Conqueridor. Escoltem el monarca:

E hagueren altre consell: que en nom de nós e ab segell novell que ens faeren fer, que manàssem Cort a Lleida, de catalans e aragoneses, en la qual fossen l'arquebisbe e els bisbes e els abats, e els rics hòmens de cada u dels regnes, e de cada ciutat deu hòmens ab auctoritat dels altres de ço que ells farien, que fos feït. E tots vengren al dia de la Cort, llevat de don Ferrando e el comte don Sanxo: car havien esperança que cascú fos rei. E aquí juraren-nos tots que guardarien nostre cor, e nostres membres, e nostra terra, e que ens guardarien en totes coses e per totes. E el lloc on nós estàvem lladoncs era allí on nos tenia al braç, l'arquebisbe N'Espàrec, que era del llinatge de la Barca e era nostre parent, sus el palau de volta qui ara és, e llaores era de fust, a la finestra on ara és la cuina, per on dóna hom a menjar a aquells qui mengren en lo palau. E feït lo dit sagrament, partís la Cort.¹¹

8. Sobre la documentació fundacional i, específicament, les vinculacions de la Universitat de Lleida amb la Universitat de Bolonya, vegeu l'estudi de F. ESTEVE PERENDREU, *El régimen jurídico del Estudio General de Lleida (s. XIII-XVIII)*, Lleida, Pagès Editors, 1992; i els més recents de M. PESET, «La fundación y el fuero universitario de Lérida», *Hispania*, núm. LVIII/2, núm. 199 (1998), p. 515-536; i J. PEMÁN, «Los Estatutos fundacionales de la antigua universidad llerdense (año 1300). Un estudio introductorio», a *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida: Els Estatuts fundacionals (Lleida, 1300)*, Lleida, 2000, p. 25-40.

9. Vegeu J. M. FONT I RIUS, «La reconquista de Lérida y su proyección en el orden jurídico», *Illera*, núm. XII (1949), p. 7-31; «Carta de població de Lleida (1150)», a *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 51-62; J. LLADONOSA, *La conquesta de Lleida*, Barcelona, Dalmau, 1961; Joan J. BUSQUETA, «Sobre la carta de poblament de Lleida (1150): l'herència de Tortosa», a *Les cartes de població cristiana i de seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149)*, Tortosa, 2000, p. 199-212.

10. Podem mostrar, com a exemple d'aquesta tradició, el document datat el 10 de setembre de 1302: Jaume II orde-na que siguin entregats al mestre Guillem de Besiers, deixeble d'Arnau de Vilanova i fundador de la Facultat de Medicina de Lleida, alguns llibres aràbics de medicina que posseïeixen els jueus per tal de poder corregir els de l'Estudi de Lleida (ACA, reg. 125, f. 59). Vegeu A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1921, p. 13-14, doc. 16.

11. JAUME I, *Crònica o Llibre dels feïts*, Barcelona, Edicions 62, 1982, cap. 11, p. 48. Vegeu també una anàlisi d'aquest capítol a l'estudi de F. ESPAÑOL, «El castillo real de Lleida en época medieval», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26 (1996), p. 437-485.

D'aquestes terres havia sortit molta gent acompanyant que tenien un remarcad protagonisme en les conquestes de Mallorca i València. I sobretot en aquesta darrera, on varen excel·lir els apotecaris i els metges lleidatans, com ens recorda el mateix rei en la crònica, el *Llibre dels feyts*. No oblidem, d'altra banda, que la conquesta de València significà la introducció del paper a les nostres terres, vehicle de transmissió de l'escrit veritablement revolucionari en aquells moments, i que la ciutat de Lleida comptava, com hem vist, amb una tradició llibretera, científica, important, heretada d'un passat islàmic i d'una comunitat jueva pròspera. Feia, tanmateix, pocs anys, el 1278, que s'havia posat la darrera pedra de la catedral romànica, de la imponent seu de Lleida, iniciada a principis del segle XIII i un dels símbols més preuats d'aquestes terres. I això, cal tenir-ho present, s'havia esdevingut durant el bisbat de Guillem de Montcada, llinatge ben poderós en el conjunt de les terres de la Corona, amb una forta presència en els territoris entre Catalunya i Aragó; llinatge, d'altra banda, del qual havia de sortir Dona Elisenda, la futura esposa del rei Jaume II, el rei que escollí Lleida.¹² I, per una altra banda, en aquelles dates, el Consell de la ciutat es disposava a commemorar els primers cent anys del privilegi de consolat, la veritable carta constitucional del municipi o Paeria de Lleida, que havia estat atorgat pel rei Pere el Catòlic l'1 d'abril de 1197.¹³ Quina celebració millor que l'obtenció del plàcet pontifici per a engegar el procés de creació d'una universitat? De fet, havien estat els responsables municipals els principals promotors de la idea, com hem assenyalat, almenys des de 1293.

Col·laboració, doncs, amb la cort reial i les seves empreses, tradició científica i llibretera arrelada durant els temps musulmans i vida municipal activa són condicionants a què cal afegir la bona situació geogràfica, estratègica al bell mig de les terres de la Corona i en la connexió de les dues Nogueres, del riu Segre i la vall de l'Ebre, vies habituals de circulació d'idees i mercaderies. Val a dir que la regió de Lleida s'havia convertit, en el segle XIII, en una àrea important de producció i comercialització de teixits mercès a una posició immillorable per al transport, per a la pastura dels ramats, beneficiaris de l'abundància de prats i camps de farratge, i per a la producció de lli o cànem aprofitant les extenses hortes regades pel Segre, per les dues Nogueres —Pallaresa i Ribagorçana— i per la xarxa de sèquies. S'ha dit, fins i tot, que els draps, els teixits de llana, més famosos de la Corona d'Aragó durant el segle XIII foren confeccionats a Lleida. No cal dir-ho, el volum d'activitat urbana, desenvolupat per tota aquesta vitalitat econòmica i social, generava conflictes al bell mig d'una població cada cop més estratificada, diferenciada —majors, mitjans i menors—,¹⁴ de manera que calia

12. Vegeu el treball de F. ESPAÑOL, «Un cert perfil d'Elisenda de Montcada», a *Una reina lleidatana i la fundació del monestir de Pedralbes*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1997, p. 11-38.

13. J. LLADONOSA, *Història de Lleida*, vol. I, Lleida, Dilagro, 1991 (reed.).

14. Del 26 de setembre de 1213 data una escriptura que reflecteix les dissensions i les querelles sostingudes *inter maiores cives et populum llerde* per la manera de repartir les contribucions urbanes. Vegeu R. GRAS, *Història de la Paeria*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1988 (reed.), p. 136-139 (AML, reg. 1372, f. 129v).

posar fi als litigis, almenys ordenar els nombrosos bans i disposicions municipals. I, en aquesta direcció, Lleida aporta a la història del dret català el primer codi de caràcter municipal que coneixem a Catalunya, els *Costums de Lleida* (1228),¹⁵ un riquíssim conjunt normatiu, equitatiu i afavoridor de la convivència, tal com assenyalaven els mateixos Estatuts fundacionals de l'Estudi General:

[...] pel que fa als Costums de Lleida, que són equitatius i que, com se sap, afavoreixen la nostra convivència i l'interès dels estudiants, el rector els pot admetre a l'hora de resoldre causes o conflictes relatius als estudiants laics.¹⁶

El procés de creixement tindrà, a més, uns altres indicadors: la necessitat d'una moneda pròpia, la pugesa de Lleida, per la importància del mercat local, i el naixement l'any 1232 d'una fira anual, per la festa de Sant Miquel de setembre, que consolidarà el prestigi assolit pels artesans i pels mercaders lleidatans entre els marxants de tot arreu. De fet, sabem que la ciutat de Lleida donà pesos i mesures a València quan aquesta fou conquerida el 1238. I, encara al segle XVI, la ciutat de València afinava les seves mesures i el numerari segons el patró de Lleida. Quelcom semblant passava a Mallorca: el 1232 el rei havia concedit autorització per a encunyar moneda a Mallorca ordenant que es fes segons el costum de Lleida.

Amb els teixits, el mercat en general i les fires, també es promocionava la circulació de les idees, dels avenços del coneixement. Efectivament, el rei Jaume II, en el privilegi fundacional de l'1 de setembre de 1300, ho manifestava ben clarament: «que no fos necessari als nostres súbdits demanar i mendicar en regions o nacions estranyes la investigació de les ciències».

Calia, doncs, una conquesta final per a l'oligarquia urbana, i aquesta fou la dels ensenyaments superiors; la creació d'un gran centre de formació de futurs administradors i governants municipals (especialment juristes) i dels dirigents d'un Estat que es consolidava políticament, així com de metges, mestres en arts i filosofia i teòlegs. Aquest centre, l'Estudi General de Lleida, s'havia de convertir en un pol d'atracció cultural i econòmic i en un àmbit de formació, d'intercanvi i de relació per a una població de mestres, estudiants, familiars, gent d'oficis vinculats al món del llibre i l'ensenyament, etc., la major part procedents de les terres veïnes del mateix Principat i dels regnes d'Aragó, València i Mallorca.

Bisbat, mercat...: a finals del segle XIII, amb la fundació de l'Estudi General, el 1300, hom hi afegia un altre espai comú: la universitat.

15. Vegeu J. J. BUSQUETA, «Els Costums de Lleida: una introducció», a *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997, p. 15-20.

16. Arxiu Capitular de Lleida, calaix 151, llig. 5, *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida*, p. 98 (traducció catalana de Matías López i Raül Torrent).

No cal repetir-ho: hom requeria sobretot juristes,¹⁷ formats a casa i coneixedors dels dos drets —civil i canònic—, per a un Estat, la Corona d'Aragó, que s'anava consolidant en la península i en el conjunt de la Mediterrània. Calia ordenar una societat en creixement, assumpte, per tant, vital; tan vital que els professors de dret, durant molts anys, cobraran més que els altres «mestres» i, àdhuc, ocuparan posicions de privilegi en els diversos cerimonials.¹⁸ En aquella primera universitat es formaren juristes de la talla de Jaume Marquilles (1368-1451), el qual es presentava com a *filius Gimnasii Ilerdae*, vicecanceller de la cort del rei Martí i el millor comentarista dels Usatges de Barcelona; o de Jaume Callís (c. 1370-1434), conseller i advocat dels reis Martí l'Humà, Ferran I i Alfons el Magnànim, i una de les figures capdavanteres del dret català medieval, segons l'opinió generalitzada de la historiografia. Ambdós, juntament amb alguns altres jurisconsults catalans del segle XIV, feren elaboradors de la teoria pactista del Govern, de l'anomenat *pactisme*. I això sense oblidar el pas de l'estudiant valencià Alfons de Borja, que acudí de petit a Lleida, on es doctorà en dret civil i canònic, després seguí la carrera eclesiàstica i fou titular de la Càtedra de Teologia; es convertí en canonge de la seu, més tard en vicecanceller de l'Estudi General, en bisbe de València i finalment, a setanta-cinc anys, en papa amb el nom de Calixt III, l'any 1455. Des del pontificat, Calixt III engegà accions com la revisió del procés de Joana d'Arc, que fou declarada innocent, incoà el procés de canonització de Vicent Ferrer i instituí per a tota l'Església la festa de la Transfiguració del Senyor per a commemorar la recuperació de Belgrad de les mans dels turcs (1456).

Calien, també, metges, especialment per a medis urbans cada cop més poblats, on malaltia i marginació sovint es confonen. En aquest àmbit es destacà la figura del professor de medicina Jaume d'Agramunt, representant d'una escola mèdica, la lleidatana, que excel·lí durant el segle XIV, hereva de la tradició mèdica de la Lleida islàmica, conservada i dinamitzada pels jueus

17. Recollim les paraules d'Antonio García García: «¿Qué ofrece a cambio la Universidad a la sociedad? La Universidad forma a la élite preparada para desempeñar los cargos que requieren una preparación académica de la que la sociedad medieval carecía en gran parte hasta el advenimiento de las universidades. Las universidades hispánicas aportan sobre todo juristas y desde el siglo XV también teólogos. Los primeros sirven a la sociedad tanto a nivel secular (civilistas) como eclesiástico (canonistas), mientras que los teólogos se ocupan del estudio del dogma y la moral católica que eran profesados mayoritariamente por aquella sociedad, pero con importantes aportaciones a la sociedad de su tiempo en aspectos como la guerra y la paz, la ética económica, etc. A cambio de estos servicios que los universitarios prestaban a la sociedad, ésta les ofrecía una promoción social, laboral y económica a la que les daba acceso su formación académica.» Vegeu A. GARCÍA GARCÍA, «Universidad y sociedad en la Edad Media española», a *Universidad, cultura y sociedad en la Edad Media*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares, 1994, p. 149.

18. Respecte del cerimonial i la jerarquia, és molt interessant el document atorgat pel rei Pere el Cerimoniós, el 10 d'octubre de 1386, en el qual estableix l'ordre jeràrquic dels actes oficials d'acord amb la normativa establerta a l'Estudi General de Tolosa de Llenguadoc: hom haurà de col·locar els doctors en lleis al costat esquerre del rector o canceller, i, al costat dret, els doctors en teologia i, seguidament, els doctors en decrets (ACA, reg. 852, f. 185-186). Hauríem de destacar, també, el fet que ben aviat, el 1410, disposen d'un privilegi atorgat pel rei Martí que els faculta a constituir-se en col·legi (ACA, reg. 2208, f. 87v-89v).

de la ciutat. Però, sobretot, enfortida per l'impuls que des de Montpeller havia donat Arnau de Vilanova, metge i savi conseller de prínceps i papes, a través de deixebles seus com el professor Guillem de Besiers, el fundador de la Facultat de Medicina de Lleida.¹⁹ Jaume d'Agramunt fou l'autor, a mitjan segle XIV, l'any 1348, quan la Pesta Negra començava el seu tràgic recorregut, del primer tractat sobre aquesta malaltia que es coneix a Europa, tractat redactat en llengua catalana, el *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats*, text del qual hom conserva una còpia datada el 1383. Cal que ens aturem en aquesta obra... Fa uns sis-cents cinquanta anys sortia a la llum, hi insisteixo, el primer tractat científic sobre la Pesta Negra, i ho feia en català. Així, el filòleg Joan Veny ha pogut situar aquesta obra entre les peces cabdals per a la lingüística històrica catalana.²⁰

El fort desenvolupament dels estudis de medicina i el renom dels seus mestres portaran, l'any 1391, seguint el que temps abans es feia a Montpeller, a aconseguir un privilegi, datat a Aitona el 3 de juny, del rei Joan I mitjançant el qual s'autoritzava el lliurament del cadàver d'un condemnat a mort —després d'haver-lo ofegat en aigua—, cada tres anys, perquè els estudiants de la universitat poguessin aprendre anatomia. Un avenç notable, sens dubte, en l'Europa de l'època. El document és força expressiu:

[...] que ab hac luce, modo et forma predictis sublate, per juncturas et partes et arterias corporis pro videndo membrorum occultorum dispositionem intercipiatur et incidatur ad vestre omnimode voluntatis: que incisio apud medicos anathomia nominatur. Qua quidem incisione seu mutilacione per eos facta corpus seu cadaver ipsius sic defuncti, per vos tradatur ecclesiastice sepulture [...].²¹

Per cert, entre els mestres en medicina de prestigi formats a l'Estudi de Lleida, cal mencionar l'escriptor valencià Jaume Roig, metge de la reina Maria de Castella, la muller d'Alfons el Magnànim. Roig fou l'autor de l'*Spill*, redactat al voltant de 1460, una de les peces capdavanteres de la literatura catalana medieval.

Calia, finalment, disposar de bons mestres en filosofia i les arts del *trivium* (gramàtica, retòrica i lògica o dialèctica), la base de tot coneixement, i del *quadrivium* (aritmètica, geometria,

19. Vegeu J. LLADONOSA, *La Facultat de Medicina de l'antiga Universitat de Lleida*, Barcelona, Dalmau, 1969; *Noticia històrica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida, Colegio Oficial de Médicos, 1974; M. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, «The Medical Faculty at early fourteenth century Lérida», a *History of universities*, vol. III, Oxford, Oxford University Press, 1989, p. 1-25.

20. Vegeu la nova edició facsímil del *Regiment de pestilència* a J. ARRIZABALAGA, L. GARCÍA BALLESTER i J. VENY, *Jacme d'Agramont: Regiment de preservació de la pestilència (Lleida, 1348)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Universitat de Lleida, 1998.

21. ACA, reg. 1900, f. 28. Vegeu P. BOFARULL, *Colección de documentos inéditos*, vol. VI, p. 411, doc. 128; P. SÁINZ DE BARANDA, *España sagrada*, vol. XLVII, p. 354, doc. 76: «[...] talleu per les articulacions, i per les altres parts i artèries del cos, amb total llibertat, de manera que pugueu observar la disposició de les parts ocultes; d'aquest tall, els metges en diuen anatomia. Un cop, però, realitzada la incisió i mutilació, doneu al cos del difunt eclesiàstica sepultura.»

música i astronomia), estudis bàsics per a la formació posterior. Mencionem, aquí, Anselm Turmeda, l'escriptor franciscà mallorquí que s'havia de convertir a l'islam i que descriu, a principis del segle XV, la ciutat de Lleida com «una ciutat d'estudis entre cristians»; hi afegeix que els estudiants arriben a mil cinc-cents i que «allí vaig aprendre les ciències *naturalium* i l'astrologia durant sis anys».²² També estudià filosofia i jurisprudència a l'Estudi de Lleida, i després teologia a València i Alcalá de Henares, l'educador sant Josep de Calassanç, el fundador de Roma estant, el 1597, de les Escoles Pies, els escolapis, congregació elevada a orde religiós per Gregori XV, el 1621, i destinada a l'educació de les classes populars seguint les directrius de reforma del Concili de Trento. Pel que fa a la teologia, l'estudi més important, no s'impartí a la seu de la universitat de Lleida fins a l'any 1430. Això no obstant, els coneixements d'aquesta disciplina s'obtenien, mentrestant, al convent dels dominics i a la càtedra «popular» que regentaven els franciscans a l'església parroquial de Sant Joan de la ciutat; tot i que no sempre amb l'èxit desitjat, tal com ens mostra l'acta del 7 de gener de 1481, quan la paeria decideix rescindir el contracte a un professor italià de teologia perquè no es feia entendre:

A la proposició feta pels dits senyors de Pahers, que foren donats per subvenció del camí faheador a un frare de Sent Francesch, lo qual ere stat conduhit per legir la Taulegia en la Sglésia de Sent Johan, per quant ere Ytalià e los hoidós no'l entenien, ni y podia fer més, ni sap la nostra llengua, s'en volie tornar a la sua pàtria pròpia [...] vint sous, los quals foren pagats dels emoluments de la losa del clavari menor, e aquells li donaven per lo treball havie sostengut en lo temps havie legit en dita Sglésia, que ere stat molt poch.²³

Ultra algun dels esmentats més amunt, caldria destacar el pas per aquestes aules de predicadors brillants com Felip de Malla o els germans Bonifaci i Vicent Ferrer; el primer, un dels impulsors, ja en aquella època, de traduccions de les sagrades escriptures al català. El segon, sant Vicent Ferrer, un dels dominics més respectats a Europa, àrbitre i conseller en les grans decisions polítiques i religioses de l'Europa del Cisma de l'Església; l'home fort, també, en la resolució del Compromís de Casp de 1412, que conduí a l'entronització de la dinastia dels Trastàmara a la Corona d'Aragó.

En fi, Antoni Cerdà, anomenat «príncep dels teòlegs» pel papa Pius II; Manuel de Montsuar, el president de la Diputació del General de Catalunya durant els primers anys de la guerra civil que enfrontà les institucions catalanes al rei Joan II, a mitjan segle XV; el jurista Bernabé Assam, autor, entre altres, d'un magnífic tractat de cavalleria; l'humanista Antoni Agustí, bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona; el també humanista mallorquí Miquel Tomàs Taxaquet; Pedro Cerbuna, el fundador de la Universitat de Saragossa; el cronista Pere Miquel Carbonell, Jeroni Pujadas, Dídac Monfar, etc. Podríem continuar, però n'hi ha prou amb alguns exemples d'un

22. Anselm TURMEDA, «*La Thufa*»: *Autobiografia i atac als partidaris de la Creu*, Barcelona, Curial, 1978.

23. AML, reg. 369.

prestigi intel·lectual que, malgrat les dificultats econòmiques que impedièn, a voltes, el pagament puntual dels professors i que, fins i tot, es traduïren en el tancament temporal de l'Estudi, convertí Lleida en «una ciutat universitària de fama universal», en paraules de l'historiador Josep Lladonosa. Prestigi assolit, també, perquè conservava llibres o estudis ben necessaris en aquella època, com, per exemple, l'extens comentari del llibre quart de les *Decretals* realitzat pel bisbe de Lleida, Jaume Sitjó. La reina Violant s'expressava, amb certa urgència, el 25 de maig de 1387, en lletra adreçada al doctor en decrets Jordà de Sobrà, ciutadà de Lleida:

Entès havem que vos tenits un libre que feu en Cigo, bisbe de Leyda, appellat Cigonina, lo qual libre parla de desfer maleficis. Pregam-vos e manam que de continent, vista la present lo·ns trame-tats per lo portador de la present. E en açò dilació o excusa no metats, car nos lo havem axí de gran necessitat, que no pot ésser maior. Certificant-vos que de present lo haïam emprat per ço que mes-ter lo havem, lo·us trametrem. Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a xxv dies de maig del any MCCCXXXVII. Dirigitur Jordà de Sobrà, doctor en decrets e ciutadà de Leyda.²⁴

Tanmateix, resten ben poques coses visibles de l'antic Estudi General de Lleida, a part dels nombrosíssims testimonis documentals i dels textos generats per l'acció dels seus mestres. Dissortadament, la posició històricament estratègica de la ciutat ha fet que les guerres i tot el que se'n deriva s'enduguessin bona part del seu patrimoni monumental. Avui, però, encara podem contemplar l'església de Sant Martí, un temple romànic que es convertí en parròquia de l'Estudi i en el lloc de les celebracions solemnes de la vida universitària d'aquells temps:²⁵ l'aprova-ció dels primers Estatuts i l'elecció del primer rector, Pere de Cabrera, celebrada el 28 de setembre de 1300; les aprovacions i les eleccions successives; la festa de Sant Lluç el 19 d'oc-tubre, data d'inici del curs acadèmic; la de Sant Joan, el 24 de juny, cloenda del curs; els graus de llicenciats i doctors, etc. Ens podem, alhora, aturar davant l'escut migpartit, tot un símbol, certament, amb el senyal heràldic de la ciutat de Lleida, que es conserva a l'actual edifici del Rectorat. És l'escut que hi havia a la façana de les antigues escoles, un escut del segle XVII, tes-timoni diari i enllaç amb un passat que assenta la Universitat actual en una llarga i sòlida tradi-ció d'estudis. Tradició que veié la seva continuïtat desplaçada a la nova Universitat de Cervera arran del Decret de Nova Planta i la nova organització política, administrativa i cultural com a conseqüència de la Guerra de Successió, ja en el segle XVIII.

Ara bé, en el moment de la seva creació, la universitat havia d'implicar un conjunt de can-vis per a la ciutat. Els estaments urbans eren ben conscients de la repercussió social, econò-mica i política de tenir una universitat, i per això defensaren ardidament el privilegi d'exclu-

24. ACA, reg. 2056, f. 16. Vegeu B. MARQUÉS, «El ms. 2874 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell i el seu autor Jaume Sitjó», *Urgellia*, núm. 1 (1978), p. 367-400; J. PERARNAU, «Tres notes entorn de la Biblioteca Papal (Benet XIII). II. Què és la Cigonina», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 6 (1987), p. 304-306.

25. Vegeu J. LLADONOSA, *La antiga parroquia de San Martín de Lérida*, Lleida, 1944.

sivitat de l'ensenyament superior que els havia estat atorgat en el moment de la fundació.²⁶ Certament, els plets hi sovintejaren, com ens revela la queixa plantejada pels paers davant del Consell General de la ciutat, el 15 de febrer de 1373, en què acusaven el rector de voler traslladar l'Estudi a una altra ciutat i endur-se els estudiants amb l'excusa d'haver estat agredits pel veguer:

Als quals conseyllers los pahers proposaren que ja saben com lo rector del Studi convoque los studians e tracte que-l Studi se mudàs en altra ciutat, e segons que han entès, gire col·lecta en lo Studi que munte a C-lliures o pus; tot açò per aquesta rahó [...]. Acordaren que d'aquest feyt sie informat lo senyor bisbe de Leyda amb letres de mossen lo degà del Capítol, axí matex de la ciutat, e que facen saber tot lo feyt e que-l pregunuen que en quas que el senyor rey fos informat del mudament del Studi, que li plàcie que tingue per la ciutat que per res no fos atorgat, com fos gran dampnatge de la ciutat, majorment com la ciutat no sie en neguna discòrdia ab lo Studi [...].²⁷

I pocs anys més tard, el 1415, el Consell General tornarà a respondre i a exigir el paper capdavanter de la seva ciutat arran de la possibilitat que es creï un estudi general a Calataiud, perquè això, lògicament, anava «en gran dan e preiuhí d'aquesta ciutat» i tenint en compte que «la ciutat hage privilegi que en tot lo regne e senyoria del senyor rey no's pugue tenir Studi General, sino en aquesta ciutat [...]».²⁸

Hom preveia un augment de la població i del consum, l'increment del comerç i de la manufactura, sobretot del món del llibre; la conversió del nucli urbà en centre de contacte i difusió de les idees i els avenços científics, etc. I així fou, tal com ens mostren els Estatuts d'aquella primera universitat quan ens parlen de les diferents nacions en les quals s'agrupaven els estudiants: de la Corona d'Aragó, «de les altres terres i regnes d'Espanya», francesos, alemanys, anglesos, italians, etc. Estudiants, d'altra banda, que juntament amb els professors disposaven d'un barri a la zona alta de la ciutat que fruïa d'immunitats, beneficis tributaris i privilegis diversos. Era el burg universitari sota la jurisdicció del rector, seu de les diferents escoles, primer instal·lades en antics magatzems de blats i en tallers com les saboneries, i que després gaudiren d'edificis propis i més ben dotats.²⁹ Una població estudiantil, doncs, que s'apartava del control municipal i que genera-

26. El 5 de setembre de 1300, Jaume II mana de pregonar per totes les seves terres la fundació de l'Estudi General de Lleida i, alhora, la prohibició d'ensenyar dret, medicina, filosofia i arts en cap més lloc que no sigui la ciutat de Lleida sots pena de mil morabatins per als infractors (AML, fons municipal, perg. 70). Vegeu R. GORT, «Documents de l'Estudi General», a *L'Estudi General de Lleida...*, p. 58-59, doc. 4. Amb tot, aquest monopoli es trencarà a partir de la fundació, per Pere el Cerimoniós, dels centres de Perpinyà (1350) i d'Osca (1354).

27. AML, reg. 402, f. 55. Vegeu E. SERRA RAÏOLS, *Una universidad medieval...*, p. 88-89, nota 55.

28. AML, reg. 406, f. 75.

29. Vegeu J. LLADONOSA, «La zona universitaria de Lérida (descripció de los edificios docentes)», a *Miscelánea de trabajos sobre el Estudio General de Lérida*, vol. II, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950, p. 9-68.

va, sovint, conflictives amb la resta de ciutadans.³⁰ J. Lladonosa n'aportà uns quants: els jueus de la Cuirassa —el call lleidatà—, apedregats sovint, els artesans i els mercaders de la ciutat o les monges de Santa Clara, per citar alguns exemples, patien les diversions de molts estudiants o dels seus mossos. L'abadessa de les clarisses havia arribat a sol·licitar al rei Joan I, el 1384, que es prohibís als estudiants apropar-se al convent més enllà de quaranta passes.³¹ La nit, però, era la cosa més temuda; els paers es queixaven, l'agost de 1411, del que segueix:

Molts studians van per vila sonant e fahents joventuts [...]. Si algun studiant o studians seran trobats de nits, que aquell o aquells aytals, los pahers e altres officials de la ciutat, deuen corregir e castigar axí com fàcien a un vehí e habitant de la ciutat. E de fet, lo dit Consell féu ordinació, la qual manà fos publicada ab veu de crida, que neguna persona de qualsevol ley, stament o condició sia, no gos anar de nits sens llum, toquat lo seny del lladre, ab armes o sens armes, car sàpien que aquells aytals seran mesos en la presó [...].³²

Val a dir que mestres i estudiants també es distingien de la resta de la població per la manera com havien d'anar vestits: l'anomenat *colobium* o clotxa era una túnica o vestit llarg fins als peus, negre, tancat per davant i per darrere, sense mànigues, però que deixava dos forats laterals per a treure-hi els braços. Aquesta era la indumentària obligatòria dels estudiants beneficiats, dels clergues; els altres podien dur-lo més escurçat i una mica obert per davant. Els mestres havien de portar un vestit llarg i «honest» i durant la lectura de la classe havien de dur posada la caputxa. De totes maneres, sovint, els estudiants passaven per alt la normativa. Un text del rei Ferran el Catòlic, datat el 24 de febrer de 1493, ens n'assabenta:

Don Fernando. A l'amat nostre lo rector de la Universitat del Studi General de la nostra ciutat de Leyda o a son lochtinent qui era, és, e per temps serà: salut e dilecció. No sens displicència havem entès que los estudiants en aqueix dit Studi porten capuços uberts [capes amb caputxes], bèrnies [capots de llana sense mànigues], gavans [capots gruixuts, mena d'abric] e altres hàbits deshonestos, lo que a ells per ésser studians no són decents ne'ls pertanyen. A les quals coses e abusos volents degudament e com se pertany provehir, ab tenor de lo present motu nostro proprio, de certa sciencia, expressament y deliberada, vos diem, encarregam, exortam, requerim e amones-

30. A. Barcala ho ha explicat molt bé: «Las relaciones con la ciudades fueron frecuentemente conflictivas. Los derechos de asociación, coalición, mutuo amparo no siempre fueron reconocidos por los municipios. Por otro lado, los abundantes privilegios otorgados por los reyes sustraían parcelas de poder o fuentes de ingreso a las autoridades locales. A ello se añadía que la población estudiantil era en su mayoría foránea, fluctuante y de gran movilidad, lo que llevaba en muchos casos a que la integración en la vida ciudadana no fuera la apetecida por los habitantes del lugar.» Vegeu A. BARCALA, «Las universidades españolas durante la Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 15 (1985), p. 126.

31. ACA, reg. 1689, f. 156. Vegeu A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història...*, vol. II, p. 274-275, doc. 281.

32. Biblioteca de Catalunya, ms. 918, f. 23, «Llibre de Consells de la Paheria dels honrats en Barthomeu de Sentmenat, Pere de Ulzinelles».

tam attentament que d'aquí avant vedeu e prohibiau, segons Nos ab aquesta mateixa prohibim e manam algun student o students en lo dit Studi e per la dita ciutat no gosen ne presumexen portar ne porten capes ne capuços uberts, bèrnies, gavan ne altres hàbits exteriors e desonestes, sino solament clotses, sots pena per cascuna e tantes quantes vegades contrafaran serns alguna speranza de veure, de perdre les dites capes, capuços uberts, bèrnies, gavans e altres hàbits desús dits, les quals e los quals convertireu en les coses pies e caritatives que a vos ben vistes seran [...].³³

El dit burg era la seu, també, d'algunes altres construccions, com la cancelleria, la casa del rector, els habitatges dels estudiants o la casa de l'estacioner, llibreria de l'època: «que a tocar de l'església de Sant Martí, l'estacioner disposi la seva estació i que faci totes les vendes de llibres de manera clara i no ocultament», tal com s'expressen els documents. L'estacioner tenia cura, a més de la venda dels llibres, de la correcció —d'acord amb els professors de les diferents disciplines—, la revisió i el lloguer dels llibres de text i de glossa i que prèviament havien estat examinats pel rector. També s'encarregava de les *peciae*, materials bàsics de l'estudiant, que eren còpies autoritzades dels llibres en petits quaderns d'uns quatre folis.³⁴

L'impuls urbanístic va ser notable: hom aconseguí revitalitzar un espai mancat de població i de vida després que bona part dels seus habitants n'haguessin marxat, temps enrere, amb les conquestes de Mallorca i València. S'aconseguia, d'altra banda, convertir la ciutat en nucli de contacte cultural, en fòrum de debat en diríem avui dia, sobretot tenint en compte el llegat i la persistència, durant el segle XIV, de les cultures àrab i jueva a la nostra ciutat, motiu d'atracció per a bona part dels estudiants europeus.

De totes maneres, sabem ben poca cosa de l'estudiantat medieval. No existia una educació secundària més o menys uniforme; l'escola i la universitat sovint es confonien. Els estudiants podien accedir-hi a l'edat de catorze anys sempre que tinguessin coneixements bàsics de lectura i escriptura, així com de gramàtica llatina. En general, la major part procedien de l'estament eclesiàstic, tot i que una gran majoria d'aquells només havien rebut la tonsura i encara no havien assolit el grau sacerdotal. La presència dels membres d'aquest estament era afavorida per l'existència de rendes i beneficis que els permetien finançar-se els estudis i, alhora, estimulada per les possibilitats que oferien de progressar en la carrera eclesiàstica. Això sense oblidar l'important paper desenvolupat pels col·legis majors.

33. ACA, reg. 3528, f. 49-49v. Vegeu J. J. BUSQUETA i Roser GORT, «Imatges de la vida dels estudiants de Lleida: textos del segle XV», a J. TORT, *La lliura del vi: Comèdia de estudiants*, Lleida, Universitat de Lleida, 1998.

34. Vegeu J. TRENCHS, «De l'Estudi General a la Seu: la confecció de llibres a Lleida durant el segle XIV», a *Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida, Pagès Editors, 1991, p. 133-145; «Libri, lecture, insegnamento e biblioteche nella Corona d'Aragona (secoli XIII-XIV)», a *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, vol. I, Sàsser, Carlo Delfino, 1993, p. 193-258; A. GARCÍA GARCÍA, «La enseñanza del derecho en la universidad medieval», a *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales*, Louvain-la-Neuve, Université Catholique, 1994, p. 201-234; Joan J. BUSQUETA, «L'estacioner de l'Estudi General», a *Libri: Testes temporum*, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 23-26.

I Lleida disposà del primer col·legi major fundat a Espanya, creat pel canonge Domènec Pons, pels volts de 1372, i inspirat en el col·legi espanyol de San Clemente de Bolonia que havia fundat el cardenal Gil d'Albornoz el 1364. Conegut, també, com a Colegio de la Asunción i col·locat sota el patronatge del capítol catedralici, inicialment fou instituït per a dotze clergues —símbol dels dotze apòstols— estudiants de teologia i dret civil i canònic. Posteriorment, ja entrat el segle XV i per problemes diversos, les «beques» es reduïren a nou.³⁵

Això no obstant, a la ciutat de Lleida, la importància que assoliren ben aviat els estudis d'orientació més utilitarista com el dret i la medicina hi afavorí l'entrada d'alumnes laics, alumnes la procedència social dels quals era ben diversa: des dels sectors més humils fins a membres de la noblesa, passant pels procedents de les classes mitjanes urbanes, evidentment els més nombrosos. La varietat esmentada comportava també, i en el marc d'una societat del privilegi com la feudal, problemes de jerarquia. Llegim la queixa dels consellers de la ciutat de Barcelona adreçada als paers de Lleida, del 25 de setembre de 1447:

Als molt honorables e molt savis senyors los pahers de la ciutat de Leyda. Molt honorables e molt savis senyors. Sabut havem que en lo Studi d'aqueixa ciutat de Leyda se assage de fer un gran abús: que los fills dels cavallers volen tenir per sí banch separat e pus avançat dels fills dels ciutadans e hòmens de honor de ciutats e viles del Principat de Cathalunya. Crehem que vosaltres no ignorats car llà hon o sabessets serien molt meravellats que no us hi fossets interposats com sia cert que per tostemps així per Constitucions de Cathalunya són reputats ab los dits cavallers en un mateix grau e staments, e així en guerres en qualsevol parts com en tots actes e exercici d'armes qui's pertanyen a art de cavalleria, e són stats e són experts en aquelles e en lur stat que tenen així en cavalcadures, armes, vestits, família e viure de lurs rendes e altres actes o ensenyen així bé com qualsevol cavaller. Per ço, molt honorables e molt savis senyors, ab gran affectió vos pregam que així per interès dels ciutadans d'aqueixa ciutat com dels altres ciutadans e hòmens de honor de altres ciutats e viles del dit Principat de Cathalunya vos plàcia imposar en les dites coses e tractar, així ab lo reverent bisbe de Leyda al qual nosaltres scribim ab nostres letres com en altra forma donar obra que en lo dit Studi de Leyda los fills dels ciutadans e hòmens de honor de ciutats e viles de dit Principat, en seure e en altres actes sien reputats en un mateix grau e stament ab los fills dels cavallers, com així ho vulle equitat e bona rahó.³⁶

Certament, a partir del segle XV, s'incorporen als estudis universitaris membres de la noblesa, especialment a causa del prestigi que ha anat assolint l'educació impartida en aquests centres, fins al punt de convertir les titulacions en signes de distinció social i en una altra manera

35. Vegeu R. GAYA MASSOT, «Apostillas monográficas al Colegio de Domingo Pons», *Ilerda*, núm. IV (1945), p. 7-17; V. BELTRÁN DE HEREDIA, «Domingo Pons (1330-1417), fundador del Colegio de la Asunción de Lérida», *Hispania Sacra*, núm. IX (1956), p. 281-319, nota 18; B. DELGADO, *El cartulario del Colegio Universitario de Santa María de Lérida (1376-1564)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1982; J. MATEU, *Statuta Domus Collegii Sanctae Mariae civitatis Ilerdae*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973.

36. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, *Lletres closes*, 1447-1449, f. 19v.

d'assegurar la posició dominant dels estaments superiors.³⁷ La riquesa, com s'ha dit, ja no és suficient per a governar; també són necessaris la cultura, el saber. La formació universitària, i especialment la de caràcter jurídic, obre moltes portes en una societat en què els estats es van consolidant com una realitat territorial cada vegada més efectiva i en què el creixement i el protagonisme de les ciutats necessiten, també, una ordenació més complexa. En alguns indrets de Castella, hom equiparà els doctors amb els cavallers, i els llicenciats amb els escuders, amb les exempcions fiscals que això comportava.³⁸

Mostrarem com a exemple ben gràfic de la varietat de riquesa i procedències el guiatge o protecció concedit pel rei Joan II, el 23 de març de 1460, al noble Don Fernando de Velasco, fill del comte d'Haro, per tal que pugui traslladar-se amb garanties a Lleida per estudiar a la universitat:

Com lo noble magnífich e amat nostre don Ferrando de Velasco, fill del spectable, magnífich, amat e devot nostre lo comte de Haro, vage de present a la nostra ciutat de Leyda per hojr e estudiar en lo Studii General de aquella. Per tant, a vosaltres e a cascú de vos diem e manam, scientment e expressa, sots pena de mil florins d'or d'Aragó dels béns del contrafaent de vosaltres havedors e a nostres còfrens applicadors, que al dit don Ferrando, ensemps ab tota sa gent, scuders, família e comitiva, cavalcadures, robes de lana, lí, moneda d'or e d'argent, joyels, libre e altres a qualsevol coses e municions que aquell porta pe a son servey lexeu quietament e segura e sens vexació o molèstia alguna passar.³⁹

Final

La història de l'Estudi General de Lleida, fins al seu tancament el 1717, com la de qualsevol institució és una història marcada tant pels entrebancs com pels moments i pels períodes ben fructífers. Per les seves aules, com a conseqüència de la diversitat de problemes (sobretot els econòmics), impartiren el seu magisteri o el reberen professors i alumnes que han protagonitzat actuacions i episodis fonamentals de la nostra història. Certament, sense una societat prou madura, vertebrada políticament, econòmicament i culturalment, hauria estat difícil, ben difícil, originar tota aquesta creativitat en les diverses facetes del saber: en la medicina, en els dos drets, en la teologia, en les arts i en la filosofia. Però, alhora, la mateixa trajectòria de l'Estudi General, mentre ajudava a dotar d'uns sòlids fonaments aquesta vertebració, projectava i convertia els territoris de la Corona en marc de referència de l'avenç científic i la reflexió humanista. Aquest és el seu gran llegat, l'herència d'aquell espai comú que fou durant molt de temps la universitat de Lleida.

37. Cal remetre's als treballs de M. Isabel del VAL VALDIVIESO, «Universidad y oligarquía urbana en la Castilla bajo-medieval», a *Universidad, cultura y sociedad en la Edad Media*, Universidad de Alcalá de Henares, 1994, p. 131-146.

38. És el cas que assenyala A. RUCQUOI, «Sociétés urbaines et universités en Castille au Moyen Âge», a *Milieux universitaires et mentalité au Moyen Âge*, París, 1987, p. 114. Cita M. Isabel del VAL, «Universidad y oligarquía urbana...», nota 4.

39. ACA, reg. 3442, f. 24v.

Com tots vostès saben, el que hom convé actualment a anomenar «Franja de Ponent» abraça tot un seguit de comarques que se situen en els límits meridionals del Principat de Catalunya, a cavall de la línia administrativa divisòria actual de les províncies de Lleida i Tarragona i també d'Osca, Saragossa i Terol. Comprèn una cinta de nord a sud que va des dels Pirineus fins als Ports de Morella, amb una superfície al voltant de 4.449 km² i una amplada que oscil·la entre 15 i 30 km. Segons la *Gran enciclopèdia catalana*, aquestes comarques són la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, la Terra Alta i el Matarranya.

Els orígens d'aquesta franja de territori cal cercar-los principalment a partir del segle XII en el moment de la formació i la consolidació dels territoris de Catalunya i Aragó.

De totes maneres, s'ha de tenir en compte que ja a començaments del segle IX una bona part del comtat de Ribagorça va ésser alliberada del domini musulmà pel comte Guillem I de Tolosa. Tot i això, els primers comtes de Pallars-Ribagorça de qui hom té notícia van ser Bigó (806-816) i Berenguer de Tolosa (816-833). D'aquesta manera, es començava a forjar una nova entitat que, malgrat vincular-se als països veïns —tant a Catalunya com a Aragó—, tractà de mantenir en tot moment la seva pròpia personalitat. Els reis d'Aragó, com en el cas d'Alfons el Bataller, s'anomenaren «reis de Ribagorça» en reconeixement de la seva independència i la seva personalitat, les quals també foren reconegudes pel sobirà de la Casa de Barcelona.

L'any 1132 Alfons I el Bataller havia fet avançar les conquestes fins a Morella, però dos anys més tard va ésser greument ferit prop de Fraga i seguidament moria a Poleñino, lloc situat prop de la ciutat d'Osca. Totes les terres que havia conquerit pràcticament es tornaven a perdre. Això és molt important tenir-ho en compte a l'hora d'analitzar les reivindicacions territorials d'Aragó. Malgrat que alguns historiadors defensen que Aragó tenia alguns drets sobre aquestes terres, la realitat fou molt diferent, senzillament perquè s'havien perdut i ara eren els sarraïns els qui tornaven a senyorejar-les.

En unir-se Catalunya i Aragó —en ocasió del casament de Ramon Berenguer IV amb Peronella, filla del rei d'Aragó, Ramir II el Monjo—, es féu un gran pas endavant per a la con-

questa de Catalunya i de la resta de les terres de ponent. Pere d'Estopanyà, feudatari del comte de Barcelona, l'any 1142 va conquerir el castell de Montsó. El comte Ermengol VI d'Urgell acomplí un paper molt important en la conquesta d'aquestes terres i preparà el terreny per a la conquesta definitiva de la ciutat de Lleida. L'any 1145 es va esdevenir un fet important per a poder fer avançar d'una manera definitiva les conquestes: a al-Andalus els almoràvits, que tants maldecaps havien donat als regnes cristians, deixaven de governar.

A partir d'aquesta data es conquereixen definitivament les comarques de la Llitera i el Baix Cinca. L'any 1149 es van conquerir Lleida, Fraga i Mequinensa, i Tamarit de Llitera, malgrat que alguns historiadors en situen la conquesta en 1142, també va caure per aquestes dates. La majoria d'aquestes poblacions van ser repoblades per gent de Barcelona, l'Urgell, el Pallars i la Ribagorça, ço que contribuï a una integració ben ràpida del domini lingüístic català.

La ciutat de Tortosa va capitular el dia 31 de desembre de 1148. A partir de 1150, amb la conquesta del territori anterior, la frontera s'havia desplaçat al riu Ebre. A partir d'aquest moment comença la conquesta de les terres catalanes situades al marge dret d'aquest riu, així com les de la comarca del Matarranya i les de la zona d'Alcanyís. La conquesta de tota la zona fou acabada cap al 1160. La conquesta de la comarca del Matarranya cal atribuir-la al comte Ramon Berenguer IV i no pas al seu fill Alfons el Cast, com fins ara s'afirmava en la major part de tractats d'història i en la majoria de manuals.

Una vegada acabada la conquesta de la zona, el sobirà la va repartir entre els senyors que hi havien participat. En síntesi, hem de dir que l'Alta Llitera restà sota control urgellès i sota els dominis dels vescomtes d'Àger, mentre que la Baixa Llitera restà sota els dominis dels barons d'Estopanyà. Els Montcada van senyorejar tota la comarca del Baix Cinca. A l'orde de Calatrava se li va donar el castell d'Alcanyís amb uns amplis dominis. A la família de Torroja, senyors de Solsona, li van correspondre Vall-de-roures i els seus termes i també Massalió. La família dels Cambrils van senyorejar Calaceit, Arenys, Cretes i Lledó; i els Artussola, Maella, Favara, Nonasp i la ciutat de Casp amb els seus termes. Quant als pobladors, pel que fa a la zona de la Llitera baixaren de les muntanyes de la Ribagorça, del Pallars i de l'Urgellet, i més endavant seguiren baixant i repoblaren el Baix Cinca. Els pobladors que visqueren a la dreta de l'Ebre procedien principalment de les comarques del Solsonès, l'Urgell, el Berguedà i el Segrià. Aquests van introduir la llengua, els Usatges de Barcelona i els Costums de Catalunya malgrat que, essent una zona de frontera, hi hagué algunes introduccions procedents d'Aragó.

Amb la conquesta i la repoblació de tot aquest ample i vast territori —específicament parlant— es va donar per acabada la conquesta del Principat de Catalunya. Tanmateix, a les constitucions de pau i treva del 1173 hom va definir Catalunya com a estesa «de Salses a Tortosa i Lleida amb llurs termes», i a les Corts de Lleida del 1214, de «Salses fins al Cinca». Així totes les comarques que formen l'actualment denominada Franja de Ponent restaven incloses dintre dels límits del Principat de Catalunya, i a més la comarca de Sobrarb i les ciutats de Casp i Alcanyís amb els seus termes.

La creació de la Franja

El tercer testament de Jaume I va plantejar la qüestió dels límits entre Aragó i Catalunya, ja que s'hi atribuïen ambdós territoris a dos fills del rei. En un principi, els límits no eren gaire precisos, però el 1224, a les Corts de Barcelona, en les quals l'infant Pere féu un jurament com a hereu de Catalunya, hom aconseguí que el mateix Jaume I definís Catalunya com a compresa «de Salses al Cinca», amb l'oposició evident dels aragonesos. Durant prou temps aquest límit es va mantenir com a definitiu, però l'any 1300, amb motiu de la celebració de les Corts a Saragossa, el rei Jaume II no pogué sostroure's a la pressió dels aragonesos —i gràcies, també, a l'actitud dels ribagorçans— i declarà que la Ribagorça, Sobrarb i la Llitera eren d'Aragó. Els catalans no van acceptar aquesta decisió, però el rei la ratificà perquè d'aquesta manera pagava als aragonesos la fidelitat que li havien manifestat en temps de les desavinences amb la Unió i per la pressió que aquesta mantenia. La Llitera va ser partida a la clamor d'Almacelles fins a la seva confluència amb el Cinca en el seu curs més baix. De res no valgueren les protestes de les poblacions, com ara Calassanç, que manifestaren haver estat poblades «segons costums de Catalunya, no segons els furs d'Aragó» («ad consuetudinem Cataloniae, non ad forum Aragoniae»).

Nogesmenys, el 1332, el rei Jaume II va voler pal·liar els resultats d'aquella decisió adoptant una solució quasi salomònica i va donar la Ribagorça —com a comtat independent— al seu fill, l'infant Pere. El comtat restava lligat al sobirà de la Confederació, tal com establien les Lleis dels Usatges i Costums de Catalunya. Era, certament, una solució incompleta que tampoc no desfeia l'acord pres a Saragossa. L'any 1592 el comtat de Ribagorça va ser incorporat a Aragó per Felip I d'Aragó (II de Castella), mitjançant una permuta feta entre el rei i Francesc d'Aragó i Gurrea —darrer comte de Ribagorça—, després d'un seguit de revoltes. S'ha de tenir en compte que en el comtat de Ribagorça també era inclosa una bona part del territori de l'actual comarca de la Llitera.

Des d'un principi Fraga formà part de la vegueria de Lleida. Amb la caiguda de l'orde del Temple, considerat català, Aragó llançà una gran campanya per a estendre els seus límits per la banda oriental. L'any 1300, com ja s'ha apuntat més amunt, el rei Jaume II cedí a les pretensions aragoneses i situà la línia divisòria a la clamor d'Almacelles, de manera que el Cinca continuà fent de límit al seu curs més baix i la població de Fraga romangué, doncs, adscrita a Catalunya. Guillem II de Montcada fou rebutjat pels aragonesos com a baró d'Aragó pel fet que Fraga era considerada ciutat catalana (1313). En temps del rei Pere el Cerimoniós era famosa la frase d'aquest mateix rei, el qual, provenint de Saragossa, en dir-li Bernat de Cabrera que s'alegrés perquè ja eren a Catalunya, davant de Fraga prorrompé: «Oh, terra beneïta, poblada de lleialtat» (1347). El memorial titulat *Ad probandum quod villa de Fraga et eius tenentia intra limites Cathalonie* (1369) també és força eloqüent. A partir de la regència de la reina Maria de Luna, però, s'observa un canvi de definició pel que fa a la consideració de Fraga, «consistencium in regno Aragonum» (1405), tot i que la reina rectifica: «qui aquella tenim com a clau posada entre el regne d'Aragó e principat de Catalunya» (1407). Aquest canvi esdevingué irreversible una vegada que sobrevingué el domini directe dels Trastàmara (1420).

Confraternitat creada en l'edat mitjana a Aragó pels senyors per a defensar-se del rei en cas que aquest no en respectés els furs

La zona sud, amb la comarca del Matarranya, i les ciutats d'Alcanyís i Casp van ser conquerides i repoblades per catalans. La toponímia i la parla de la ciutat d'Alcanyís avui encara en són una prova. Casp fins a finals del segle XVI encara parlava català.

Poc després de la conquesta de Tortosa se'n va restaurar la diòcesi «secudum antiquos limites» i els seus límits incloïen la zona d'Alcanyís i tota la comarca del Matarranya. Saragossa, per a restaurar la seva diòcesi, va fer servir la Itació del rei Vamba, considerada com a falsa per tots els historiadors; però, a més, la van falsificar de nou i hi van incloure Alcanyís i les seves esglésies i les de la zona del Matarranya. Aviat es va declarar un gran conflicte entre el bisbat de Tortosa i el de Saragossa que durà uns cinquanta anys. El rei Pere I hi va intervenir i va fer que els dos bisbats celebressin una concòrdia (1210) per a posar fi a les seves disputes.

A la ciutat d'Alcanyís s'havia instaurat l'orde de Calatrava, castellà i considerat en aquells moments com a aragonès, i, a més, el bisbat de Saragossa era senyor de la zona de Vall-de-roures i Massalió. Pere de Tarroja va ésser el conqueridor d'aquesta zona i de Massalió i el rei, com a compensació, li'n va concedir el senyoriu. Pere de Tarroja va ésser nomenat bisbe de Saragossa, i aleshores tots aquests territoris van passar a dependre, des del punt de vista feudal, del bisbat de Saragossa. En aquestes condicions, malament es presentaven les coses al bisbat de Tortosa, malgrat tenir raó, per a fer prevaler les seves reivindicacions.

El 13 de juny de 1210 Raimon i Gombau, bisbes de Saragossa i Tortosa respectivament, es van reunir per celebrar una concòrdia i finir les disputes que mantenien des de feia anys. En aquesta concòrdia, els prelats i els canonges van establir que el límit comú dels seus bisbats respectivament seria el riu Algars, segons anava des de la penya Gala (sembla que era la penya d'Asnarlagaià, el senyoriu de Vall-de-roures) fins a l'Ebre: «Constituunt ergo unanimiter praefati Episcopi, et jam dicti Canonici, utumque limitem Episcopatum suorum rivum qui dicitur Algars, sicut vadit de penna gala, usque in flumen iberi.»

En favor de la pau i la concòrdia («pro bono pacis et concordie»), Raimon i els canonges de la seu de Saragossa van lliurar a Gombau, bisbe de Tortosa, als canonges de la seva església i als seus successors, perpètuament, totes les esglésies de Cretes i les de tots els seus termes i, a més, les de Calceit, Arenys i Lledó i, també, les de tots els seus termes. D'aquesta manera tan exemplar i pacífica va quedar pactada i establerta la perpètua concòrdia sobre els límits entre el bisbat de Saragossa i el bisbat de Tortosa.

Malgrat tot, els límits civils encara tardaren a establir-se. Durant tot el segle XIII la comarca del Matarranya encara no té una adscripció concreta. Les intromissions d'un cantó o de l'altre hi són constants. Ara bé, l'orde de Calatrava, a poc a poc, es va apoderant de les diverses poblacions i a finals de segle totes les poblacions de la comarca o estan a les seves mans o a les del bisbat de Saragossa.

Amb la caiguda de l'orde del Temple i l'èxit aconseguit amb els límits de la Llitera, Aragó intentarà apoderar-se de les actuals comarques catalanes de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Després

de moltes disputes es donarà la ratlla del riu Algars com a límit entre Aragó i Catalunya. Això passava a mitjan segle XIV i la frontera es va consolidar definitivament a finals d'aquest segle.

Els límits eclesiàstics van anar per uns altres camins. A la zona del nord, els límits que es van donar a la diòcesi de Lleida coincidien pràcticament amb els civils. La diòcesi de Lleida, exceptuant-ne alguns retocs, va mantenir aquests límits fins fa pocs dies. Concretament fins a l'any 1995, en què les seves parròquies van ser segregades a la diòcesi de Barbastre fent-les coincidir amb els actuals límits civils. A la banda sud, com ja hem vist, Tortosa l'any 1210 va perdre tota la comarca del Matarranya i la zona d'Alcanyís i Casp amb l'excepció de les parròquies d'Arenys, Cretes, Calaceit i Lledó, que va poder conservar fins a l'any 1957.

Resumint, hem de dir que la zona del Matarranya-Alcanyís es va perdre l'any 1210; una bona part de la Llitera, l'any 1300; la comarca del Baix Cinca, a principis del segle XV, i el comtat de Ribagorça, que comprenia la comarca actual de la Ribagorça i l'Alta Llitera, l'any 1592. També s'ha de dir, si es considera des del punt de vista lingüístic, que hi ha tota una zona de nord a sud que avui denominem com a franja de la Franja en què la llengua catalana s'ha perdut definitivament, però hi resten com a prova de la seva anterior catalanitat la toponímia i moltes paraules catalanes que la gent d'aquestes contrades encara usa en el parlar diari. Ens referim a poblacions com les de la vall de Benasc, Campo, Graus, Montsó, Binèfar, Casp, Alcanyís, etc.

La Franja de Ponent com la coneixem avui és una cosa moderna. El nom es va començar a utilitzar a principis de segle. Des de temps llunyans va ser tot un problema per als lingüistes i els historiadors posar-se d'acord en com s'havia de denominar el territori de parla catalana sota els dominis de l'Administració d'Aragó. N'hi havia que parlaven de les «comarques de Ponent», uns altres de la «zona catalana d'Aragó», «la gent catalana d'Aragó», «l'Aragó català», «els aragonesos que parlen català», etc.; i fins i tot algú va denominar el territori amb el nom dramàtic de la «Catalunya irredempta».

A principi de segle, alguns autors ja comencen a denominar aquest territori «Franja de Ponent». Més endavant, la *Gran enciclopèdia catalana* i els grups que, en els primers anys després de la mort del Franco, reivindiquen la cultura i la llengua catalanes a les terres esmentades utilitzen aquest nom; i, finalment, gairebé tothom l'accepta i parla de la Franja de Ponent. En dividir-se l'Estat espanyol en autonomies i crear-se la Diputació General d'Aragó, l'Administració aragonesa va definir aquesta zona com la «Franja oriental de parla catalana» o simplement la «Franja oriental»; però fins avui aquesta administració mai no ha posat problemes en el fet que des de Catalunya o des del punt de vista lingüístic, malgrat que no els agradi, hom la denomini com a Franja de Ponent.

Ponència: El paper de l'Església.
Algunes aportacions per a l'estudi de la presència del català
a les parròquies catalanòfones d'Aragó que van pertànyer a la diòcesi de Lleida

Alfred Agustí i Farreny
Universitat de Lleida

Introducció

El paper de l'Església a les parròquies catalanòfones de la Franja de Ponent al llarg de la història ofereix una variabilitat condicionada per factors diversos. D'entrada, hem de considerar les esglésies diocesanes (la Seu d'Urgell, Lleida, Tarragona, Tortosa, Saragossa, Osca, Barbastro, Barbastro-Montsó) que hi han tingut —i hi tenen— alguna cosa a veure i sovint amb interessos contraposats. També cal considerar els diferents canvis d'adscripció d'algunes poblacions.¹ Malgrat tot, tant per l'extensió territorial com pel pes demogràfic, ha sigut la diòcesi de Lleida la que hi ha tingut més incidència: les comarques de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca hi han pertangut secularment.

D'altra banda, l'especial organització de la institució eclesiàstica, bastida de forma estamental i amb una estructura jerarquizada, pot presentar actituds força oposades. Un cas paradigmàtic en el tractament de les llengües és el referit al col·lectiu episcopal lleidatà, amb forta presència de bisbes no catalans. Territorialment, l'Administració eclesiàstica té la seua base en la divisió diocesana, que reproduïx, a una escala més reduïda, la universal. El prelat, a més de la funció purament religiosa, té cura de l'Administració del territori assignat. És per això que, en certa manera, hom mesura el poder real d'una església diocesana mitjançant la seua expansió territorial i demogràfica; dit altrament, pel seu poder. Des d'aquest punt de vista, la història eclesiàstica dels bisbats que han tingut —o tenen— algun tipus d'implicació amb les parròquies de l'anomenada Franja de Ponent és marcada per la lluita pel poder, és a dir, per l'eixamplament dels seus tèmens.

Dit això, en aquesta sessió centrarem la nostra visió des d'una òptica diocesana lleidatana, amb una consideració sobre els límits diocesans, i hi aportarem algunes dades, espigolades en la documentació eclesiàstica, sobre el paper o l'actitud de l'Església en el fet lingüístic.

1. Per posar-ne un cas, tenim Areny de Noguera, població catalana fins al 1480, que va passar a l'Administració aragonesa però va restar adscrita al bisbat de la Seu d'Urgell com a cap d'arxiprestat, fins que el 1957 va passar a la diòcesi de Lleida i el 1998 a la de Barbastro-Montsó.

Els límits diocesans

No podem entrar ara extensament en la descripció i en la interpretació dels límits diocesans. Hi ha suficient producció escrita per a fer-se'n una idea apropiada.² En el cas de l'Església lleidatana, allò que crida segurament més l'atenció és la primerenca i contínua reivindicació dels límits, sempre en el sentit expansiu cap a l'oest. És el missatge fonamental que es desprèn del *Llibre vert* de la catedral de Lleida,³ per posar un dels exemples documentals més febaents: la seu lleidatana, un cop conquerides les places de Lleida, Fraga i Mequinensa, no és una nova erecció episcopal, sinó el trasllat de l'antiga seu de Roda, que, amb l'avanç de la Reconquesta, té una seu intermèdia a Barbastre.⁴ Un cop establert aquest punt de partença,⁵ el mateix llibre descriu els antics tèrmens diocesans,⁶ els quals són encaixats entre la diòcesi urgellenca, pel cantó català, i la d'Osca, per l'aragonès. Si bé per la banda catalana la definició dels límits diocesans esdevé relativament estable, per la banda aragonesa les controvèrsies són contínues i hi caldrà l'actuació del Papat per a posar-hi pau o, més aviat, per a establir-hi una mena de treva.⁷

La delimitació serà alterada, uns quants segles més tard, amb la creació de les noves diòcesis per Felip II, el 1571, amb la intenció de frenar la invasió de les doctrines herètiques dels hugo-

2. Per a una primera aproximació es pot consultar E. GROS, *Los límites diocesanos en el Aragón oriental*, Saragossa, Guara, 1980.

3. Manuscrit conservat a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL), que conté còpies de documents que afecten la diòcesi lleidatana d'ençà de la instauració de la seu episcopal.

4. La indefinició quant a l'adscripció de la seu lleidatana es resolgué amb la butlla d'Alexandre III, donada a Anagni el 16 de juny de 1171, on fou declarada sufragània de l'arxidiòcesi de Tarragona juntament amb la de Tortosa. Vegeu J. LLADONOSA, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980, p. 244.

5. «Constitutio papae qua videtur illerdensis Cathedram episcopalem transiisse in Rotam, postea in Barbastrum et postea in Illerdam», còpia datada del 1089. ACL, *Llibre vert*, f. 15.

6. «Parte orientis: Castrum Follit. Puio Alto. Cerveria. Barbaria, sicut aqua discurrit. A meridie: Montane. Siurane et Carbonaria. A parte aquilonis: Accuta de Torà. Biosca. Ribellas. Pontum sicut via taliat usque ad collum de Lacrimas et sicut vadit ipsa serra de Monte Sicco usque ad ipso Spinalbo de sancto Laurencio et vertitur a parte aquilonis sicut vadit ipsa serra de Mont Lobar usque ad castrum de Codone sicut aqua discurrit et usque ad ipsa serra de Spluga et ab oriente vertitur usque ad ipsum castrum de Sorbulas et descendit usque ad sancta Arata. Et sicut dividit ipsa aqua de flumicello usque ad castrum de Pervas et usque castello German et usque ad sanctum Petrum de Nubibus usque etiam ipsos montes Pireneos et sicut ipsos montes vertunt aquam usque ad Belsam et sicut descendit ipsa aqua Cincha usque ad serram de Arbi. et sicut dividit ipsa serra de Superarbi usque ad Alcheçar cum suis terminis donec veniatur ad Alchanadre. Et sic aqua Alchanadre descendit in Cincham. Et de Cincha sicut descendit ad Mechinençam. Isti sunt antiqui termini Ylerdensis episcopatus sicut meliorem vindicorum testimonio comprobatur.» ACL, *Llibre vert*, f. 357.

7. Hom recorre a l'arbitri d'Innocenci III, el qual va adjudicar a Osca i a Lleida les parròquies respectives. En cap cas, l'arbitratge no atén pas la qüestió de la llengua de la feligresia. Vegeu E. GROS, *Los límites diocesanos...*, p.125 i s.

nots francesos,⁸ dins la política filipista de tancament de fronteres. Per això la seu lleidatana veu retallada la seua expansió territorial tant per la banda aragonesa com per la catalana: els nous bisbats de Barbastre i de Solsona absorbeixen una part de la feligresia lleidatana.⁹ Tanmateix, els límits d'aleshores ençà resten gairebé immòbils fins a la fi del segle xx, amb lleus retocs arran del nou Concordat signat entre la Santa Seu i el Govern espanyol, el 1955, encara que a la banda sud de la Franja significués l'agregació de Calaceit i tot el seu arxiprestat, al Matarranya, i de Mequinensa a l'arxidiòcesi de Saragossa.¹⁰ Finalment, una nova intervenció pontifícia, el 1995, sembla atendre les reivindicacions dels qui pretenien de fer coincidir els límits eclesiàstics amb els administratius: es decreta el pas de cent onze parròquies lleidatanes al nou bisbat de Barbastre-Montsó en dues fases, l'una el mateix 1995¹¹ i la segona el 1998,¹² data en què s'aconsegueix, fil per randa, la coincidència limítrofa.

Dues podrien ser les consideracions, entre moltes altres, que cal fer quant als límits, l'una més de caràcter metodològic i l'altra més relacionada amb el tema de la llengua. Pel que fa a la primera, els textos, des de la interpretació lleidatana, remarquen sempre la relació Lleida-Roda-Barbastre-Lleida, de la mateixa manera que, des de la interpretació aragonesa, l'actual diòcesi Barbastre-Montsó es declara l'hereva de la seu barbastrina primerenca. En tot cas, la crítica textual ens pot ajudar a separar el que és científic del que és ideològic.¹³ En aquest apartat històric un cop més apareix la vella dicotomia *conquesta* contra *reconquesta*. I la majoria d'afirmacions, amb més o menys caràcter científic, poden estar impregnades d'elements ideològics segons el punt de partença. En aquest sentit, no ens hauria d'estranyar que tant les posicions aragoneses com les catalanes sovint parteixin del mateix enfocament: hi ha prevalgut l'historicisme de la Reconquesta.¹⁴

8. La dèria contra els hugonots francesos durava encara a mitjan segle xvii, durant la Guerra dels Segadors, la qual pel bisbe de Lleida, Pere de Santiago, potser tenia caràcter de croada quan, al capítol iv de les seues Constitucions sinodals, demanava «que conserve puro, y limpio en la Religión Catholica a este Principado: sin que le apesto el contagio de los Hugonotes Franceses, con su escandalosa doctrina, y exemplo [...]» ACL, *Sinodals Ilerdenses*, 1645, f. 18.

9. El que més preocupa el capítol de Lleida arran de la creació del bisbat de Barbastre és la recuperació del «Derecho de Vacancias» de la part segregada, avaluada en cinc-cents ducats. A l'ACL es conserven les còpies de les cartes enviades al rei Felip II i d'aquest al sant pare i al seu ambaixador davant els Estats Pontificis. ACL, *Cartulari*, plec de 1574.

10. M. CAHNER, «L'Església i la Franja», *Avui* (6 juliol 1995).

11. Una vintena són de parla catalana: Aneto, Areny, Benavarrí, Betesa, Buira, Calladrons, Castigaleu, Cornudella, Forcat, Lliterà, Lluçars, Monesma, Pilzà, el Pont de Montanyana, Queixigar, Sirès, Siscar, Sopeira, Tolba i Xiriveta.

12. S'hi incorporen la resta de parròquies d'Aragó, moltes de parla catalana, com Albelda, Fraga, Saidí o Tamarit de Llitera.

13. Per a una aproximació a aquesta temàtica des de la metodologia d'història de la llengua, es pot trobar una molt interessant aportació a M. NICOLÀS, *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i PAM, 1998.

14. Erigida la seu episcopal el mateix any de la conquesta de la ciutat de Lleida, el 1149, la seua adscripció arxidiocesana no fou determinada fins a l'any 1171. Vegeu *supra*, nota 4.

L'altra consideració, relacionada amb la llengua, tindria a veure amb la coincidència d'ambdós límits, els eclesiàstics i els lingüístics, cosa que podria provar l'actitud decisiva de l'Església catalana en el manteniment de la llengua.¹⁵ Tanmateix, no ha estat pas així: mentre que els límits lingüístics s'han mantingut relativament estables,¹⁶ els eclesiàstics, al llarg de la història, sempre s'han estès més enllà dels lingüístics. Això fa que la diòcesi de Lleida, des dels seus inicis fins al seu procés de castellanització, sembli atènyer-se en les seues disposicions a una realitat territorialment bilingüe: les parròquies eren considerades catalanòfones o castellanòfones independentment de llur adscripció administrativa.¹⁷

Les referències lingüístiques en la documentació diocesana lleidatana

El que acabem de comentar pren una dimensió especial per les possibles implicacions de caràcter lingüístic, ja que les parròquies que, d'ençà de la seua colonització catalana, han pertangut a la diòcesi de Lleida de sobte han passat a una adscripció diocesana no catalana.

D'entrada, hauríem d'afirmar que no hem trobat cap referència explícita, en la documentació eclesiàstica lleidatana, a la realitat de la Franja malgrat pertànyer-hi més de vuit segles. A despit que, en general, des d'uns altres àmbits les referències històriques no són pas gaire abundoses,¹⁸ aquest és un fet que crida l'atenció.

Dins de l'àmbit eclesiàstic català, però, n'hi trobem una de ben específica. Apareix al Concili tarraconense, celebrat el 1637, arran del debat sobre la llengua de la predicació,¹⁹ amb les intervencions dels bisbes de Lleida, Bernardo Caballero de Paredes,²⁰ i del de la Seu d'Urgell, Pau

15. Vegeu J. MONCLÚS, *La Franja de Ponent avui*, Barcelona, El Llamp, 1983, p. 44.

16. R. SISTAC I VICÉN, *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1993, p. 8.

17. A. AGUSTÍ, *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*, Lleida, Publicacions de la Universitat de Lleida, 1995, p. 221.

18. Sobre aquesta qüestió, hom pot consultar una documentada exposició a H. MORET, «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon», a *Miscel·lània Germà Colón*, vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», núm. XXIX, p. 223-239. També s'hi refereix R. SISTAC I VICÉN, *El ribagorçà...*

19. Per a una aproximació a la qüestió de la llengua de la predicació hom pot consultar M. PRATS, *Política lingüística de l'Església catalana: Segles XVI-XVII*, Vic, Eumo, 1995. El text llatí de les Constitucions conciliars és recollit per S. CAPDEVILA, *Processus iuris ecclesiastici*, Tarragona, 1929 (ed. privada).

20. Natural de Medina del Campo, va estudiar a Salamanca. Canonge fiscal i inquisidor a Toledo, fou nomenat bisbe d'Oriola (1627), d'on passà a Lleida (1635-1642). Addicte a la causa filipista, va haver d'abandonar la ciutat de Lleida de nit i disfressat; es va refugiar, primer, a Montsó i, després, a Barbastro. Sense retornar a Lleida, va rebre el trasllat a la seu d'Oviedo. És un dels primers bisbes de parla castellana amb una actitud clarament afavoridora quant a la introducció del castellà en l'àmbit eclesiàstic.

Duran. El primer s'oposa a la constitució conciliar que prohibeix de predicar en castellà. La seua argumentació es fonamenta en les constatacions següents:

1. A la ciutat de Lleida hi ha molts forasters que ignoren totalment la llengua catalana.
2. A la universitat, l'històric Estudi General de Lleida, hi acudeixen molts estudiants d'Aragó, del Regne de Navarra i d'uns altres llocs.
3. Vénen a la ciutat criats i minyones del mateix Regne d'Aragó per a atendre el servei domèstic per raó de la proximitat, dels tractes i de les relacions que els ciutadans tenen amb el regne esmentat.
4. A tot això hi afegeix un argument intralingüístic: aquesta llengua (la catalana) és eixuta, no gens avinent als oradors i rebuda amb disgust pels oients.

Pau Duran, bisbe d'Urgell, filipista fervent, però defensor abrandat de la llengua catalana (notem de passada que era aleshores l'únic bisbe català i de parla catalana de tota la Tarraconense), va replicar amb contundència les constatacions i les argumentacions del bisbe de Lleida. En concret, li retrau d'entrada la seua desconexió de la realitat pastoral diocesana, cosa que atribueix al fet que és de nació i llengua de Castella. A més, no es tracta d'esbrinar quina és la llengua més elegant i il·lustre, sinó quina és la més convenient per a la salvació de les ànimes, i aquesta és evidentment la llengua catalana, que és natural i comuna i entesa per tothom, de qualsevol sexe, categoria o condició que sigui. I Pau Duran hi afegeix que totes les coses que a Catalunya es diuen en castellà pertanyen a la curiositat i són forasteres.

Quant a les constatacions fetes per Caballero de Paredes, el bisbe d'Urgell reconeix que a la ciutat i a la universitat de Lleida, l'Estudi General, hi ha estudiants d'Aragó i del Regne de València, però hi fa algunes matisacions:

- Del Regne de València, a més de venir-ne pocs, tothom sap que la llengua natural i comuna d'aquell regne és la llengua catalana (es tracta, diguem-ho de passada, d'una de les afirmacions més contundents de la unitat lingüística del català en ple segle XVII).
- Del Regne d'Aragó en vénen més i gairebé tots provenen de la franja del bisbat de Lleida que es troba en el Regne d'Aragó; i en tota aquesta franja la llengua natural i comuna és la catalana, que fan servir des de la infantesa.²¹

Els llibres de visites pastorals

Semblaria que les referències a la realitat distintiva de la Franja haurien de ser abundoses especialment a l'hora de recórrer les diferents parròquies de la diòcesi el prelat o els visitadors

21. «Ex Regno autem Aragoniae confluunt plures ad dictam Universitatem quam ex Regno Valentiae, fere omnes ex dicto Regno Aragoniae confluentes ad dictam Universitatem exceptis quatuor vel quinque ut in plurimum esse ex districtu dicti Episcopatus Ilerdensis sito in dicto Regno Aragoniae, in toto quo districtu dicti Episcopatus dicti Regni, lingua comunis et naturalis est lingua cathalana qua utuntur ab ineunte etate». S. CAPDEVILA, *Processus...*, p. 40.

oficials. Tampoc no hi trobem indicacions sobre la llengua de la predicació o de la catequesi. Una disposició de fer la confessió general en romanç i no en llatí no aclareix res.²² Hi apareix, és cert, de tant en tant alguna informació esparsa. A la visita de 1597 a Benavarri, població on hi havia un estudi de gramàtica, es copia una part d'un informe d'un mossèn de la dita vila, Jaume Matos, escrit el 1396, redactat tot en català. A més, hi ha còpies de diferents testaments, aquests més posteriors, escrits tant en català com en castellà.²³

Al llibre de la visita pastoral de 1668, a més de fer-hi constar també l'adscripció administrativa,²⁴ la llengua de redacció és la catalana per a les parròquies del Principat, mentre que el castellà s'usa a les d'Aragó, fins i tot a les catalanòfones. Més endavant, arran de la visita, amb la seu vacant, efectuada per Pere-Joan Finestres i Monsalvo, es redacten en llatí l'edicte general i les actes de la visita; es repeteix, traduït al català, l'edicte i s'escriuen en català les actes a les parròquies del Principat de Catalunya, i es fa el mateix, però en castellà, a les del Regne d'Aragó.²⁵

Cal recordar que, a partir de 1783, els llibres de la visita de Lleida recullen les respostes a un qüestionari previ, un ítem del qual és referit al mestre de primeres lletres. Tot un seguit de parròquies pertanyents administrativament a Aragó, en contestar si hi ha mestre de minyons i si ensenya la doctrina als infants, hi responen positivament, sempre en castellà i mai sense cap referència a la llengua emprada.²⁶

Les Constitucions sinodals lleidatanes

Els sínodes diocesans, convocats i presidits pel prelat, reunien el clergat de la diòcesi per tal d'estudiar i resoldre els problemes propis de la comunitat eclesial, aplicar les lleis, promoure els bons costums, incentivar la vida i la pràctica religioses i dibuixar les línies d'actuació dels nous prelats. Aquestes assemblees comencen a celebrar-se ja des de temps antic.²⁷ Una de les seues finali-

22. ACL, *Visita pastoral*, 1637, f. 27.

23. ACL, *Visita pastoral*, 1597, f. 95.

24. «Roda (del Reino de Aragón, diócesis de Lérida)», ACL, *Visita pastoral*, 1668, s. f. El costum de diferenciar la pertinença a Aragó o al Principat als llibres de visites pastorals comença amb la visita de 1655. ACL, *Visita pastoral*, 1655, f. 471 i s.

25. «Edictum generale Visitationis vulgari idioma pro locis Cathalonie scriptum. Nos Io Dr. Pere Joan Finestres y Monsalvo, prevere, canonge de la santa iglesia Chatredal de Lleyda y en lo espiritual [...]» i «Editum generale visitationis pro locis Regni Aragonie intus ildensens diocesim sitis vulgari idioma conscriptum et publicatum. Nos el D. D. Pedro Juan Finestres Y Monsavo presbítero canónigo dela santa Iglesia Chatredal de Lérida y en lo espiritual [...]», ACL, *Visita pastoral*, 1735, f. 9.

26. A. AGUSTÍ, *La llengua catalana a la diòcesi de Lleida (segles XVI-XVIII)*, Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993, p. 308 i s. Hi ha respostes de Pomar, Torrent de Cinca, Alcolea, Vilella de Cinca, Faió, Mequinensa... Succeeix el mateix, però, a les parròquies del Principat.

27. Sobre les sinodals ildenses, vegeu A. AGUSTÍ, *Llengua i Església...*, p. 81-110.

tats era explicar, adaptar i aplicar les disposicions emanades dels concilis generals, així com dels particulars tarraconenses, per tal com l'observança de llurs Constitucions obligava totes les diòcesis catalanes. A partir de la fi del segle xv, amb la creació de la província eclesiàstica de València, l'àmbit d'influència de la Tarraconense se circumscribia al territori de l'antic Principat de Catalunya i a la part aragonesa adscrita a les diòcesis catalanes (la Seu d'Urgell, Lleida i Tortosa). Per tant, caldria pensar que les Constitucions tarraconenses obligaven també les parròquies d'Aragó.

Tanmateix, en cap de les sinodals ilterdenses no es fa una referència explícita a la llengua de la predicació, a diferència de les Constitucions generals tarraconenses o particulars d'uns altres bisbats catalans.²⁸ El capítol de la catedral de Lleida, però, expressa categòricament «que's predique en la iglesia cathedral en lengua catalana en quaresma y advent y que's guarde la constitució tarracónense».²⁹ El bisbe Virgili, a les seues sinodals del 1618, ordena que els capellans en la predicació han d'usar la llengua vernacla i que han de conèixer la doctrina cristiana tant en romanç com en llatí. Poc temps després el bisbe Caballero de Paredes, en la seua visita pastoral a Tolba, disposa que només sàpiguen la confessió en romanç.³⁰ Més endavant, el bisbe Galindo deixa constància escrita de l'obligació dels rectors i dels predicadors de predicar «con estilo claro, y acomodado a los oyentes».³¹

Un altre aspecte fonamental tractat i debatut als diferents sínodes ilterdencs és el referit a l'ensenyament de la doctrina. Al llarg del temps sovintegen les edicions de catecismes en català i en castellà ja des de temps antic i fins al present. La tria lingüística és explicada pel bisbe Messeguer:

Este insigne Prelado³² publicó el catecismo en castellano, y lo hizo obligatorio por ley sinodal solemnemente promulgada, pero con el debido respeto hay que confesar que si bien en la mitad de Diócesis, que pertenece a la provincia de Huesca o Aragón podía aplicarse, en la otra mitad que radica en esta provincia y pertenece a Cataluña, de ninguna manera ha sido posible adoptarlo en castellano, por lo que sin duda se hizo una edición en tiempo del Ilmo. Sr. D. Gerónimo M^o. de Torres, en catalán.³³

28. Per exemple, al recull de les sinodals del bisbat d'Urgell de 1632, al capítol tercer «Que se enseñe en Cathalan», als folis 166 i 167, s'hi llegeix: «Y como en este Principado de Cathaluña, otro lenguaje que el Cathalan, no le puedan percibir la gente ordinaria: a petición de la Synodo, mandamos a todos los Rectores, que tienen cura de almas, que quando enseñaren la doctrina Christiana, segun les está mandado, la enseñen siempre en la lengua Cathalana, para que todos la entiendan, y sepan lo que han de creer, y guardar.» Era bisbe d'Urgell Antonio Pérez, originari de Santo Domingo de Silos. E. MOLINÉ, «Les Constitucions sinodals impreses del bisbat d'Urgell», *Església d'Urgell*, núm. 207 (1992), p. 5-8.

29. ACL, *Llibres d'actes capitulars*, vol. 56, s. f.; deliberació del 22 de desembre de 1638.

30. «[...] y así mesmo conviene que sepan la confesión general en romanze y no en latín por haverse experimentado que dicen muchos disparates, y encargamos [...]», ACL, *Visita pastoral*, 1637, «Tolba», f. 27.

31. «Para desahogo de mis justas ansias, hago esta carta a todos los Curas y Predicadores para que siempre expliquen y declaren la Doctrina Christiana a los fieles, que havemos de desear llevarlos al Cielo, y assi crezca el número de los que se salvan, practicando a la letra el Ssmo. Breve de N. SS. Pr. Benedicto XIII de feliz memoria, con estilo claro, y acomodado a los oyentes», Arxiu del Bisbat de Lleida (ABL), *Llibre de defuncions*, núm. 5 (1757-1771), edicte manuscrit del març de 1748.

32. Es refereix a Francisco Olasso de Hipenza, bisbe de Lleida (1714-1735).

33. *Processus*, p. 24 i s. Jerónimo María de Torres va ocupar la seu lleidatana del 1783 al 1816.

També algunes Constitucions sinodals afecten l'edició dels llibres litúrgics. Antoni Agustí, bisbe de Lleida, que va assistir al Concili de Trento, va editar el *Ritual ilerdense* a la impremta lleidatana de Pere de Roure. Tot és escrit en llatí, però el ritual de l'administració del baptisme i del sagrament del matrimoni i de les esposalles presenta les rúbriques en llatí, el text català en lletra gòtica i la traducció castellana en lletra diferent.³⁴

Com a aplicació de les disposicions tridentines, les Constitucions sinodals ordenen la confecció dels registres parroquials, els *quinque libri*. La tria de la llengua, pel que sembla, restava als usos i costums de cada parròquia.³⁵ Dissortadament, aquest fons documental s'ha perdut gairebé tot, cosa que no permet un estudi fiable de la llengua usada.³⁶ Tanmateix, ens consta que el bisbe Sánchez Ferragudo, en la seua visita pastoral de 1778-1779, ordenà que tots els llibres parroquials es redactessin exclusivament en llengua castellana,³⁷ disposició que també es féu efectiva a les altres diòcesis catalanes.

El prelat i el clergat

La diòcesi de Lleida ha estat regida per un nombre important de bisbes no catalans, el més elevat en comparació dels de la resta de diòcesis catalanes. Només cal pensar que, dels vuitanta-dos prelats que han regit la seu lleidatana del segle xv al xx, trenta-quatre no eren catalans. Durant tot el segle xviii cap dels bisbes no va ser català i, en els dos segles següents, el 60 % i el 50 % respectivament provenien de fora de Catalunya.³⁸

Respecte al clergat, la gran majoria de diòcesis solia nodrir-se de població autòctona. És prou evident que històricament aquest clergat diocesà tenia una extracció lingüística proporcional entre catalanoparlants i castellanoparlants. El que és difícil és arribar a establir quin grau de bilingüisme personal s'hi havia arribat a aconseguir, atès el bilingüisme territorial. En aquest sentit, no disposem de dades abundoses i feaents que ens permetin arribar a conclusions ni que siguin provisionals. Allò que sí que és molt probable és que, d'ençà del procés de castellanització de tota la diòcesi lleidatana, el clergat de les parròquies de parla catalana d'Aragó asso-

34. «Sacerdos dicat: És batejat, o primsenyat? (Es bautizado o signado?). Et si dicunt quod sic, dicat sacerdos: Com ba nom? (Cómo se llama?). Sed si respondeant quod non, tunc dicat sacerdos: Com haurà nom? (Cómo se llamarà?).» Vegeu A. AGUSTÍ, *La llengua catalana...*, p. 382 i s.

35. En un edicte de 1739 del bisbe Galindo es disposa «que, en las Parroquias, en que ay costumbre de escribir las partidas de los cinco Libros en idioma, o lengua Catalana, se continue en escribirlas en ella, traduciendolas fielmente de las infrascriptas». ABL, *Llibre de defuncions*, núm. 5, de Sant Joan de la Plaça de Lleida.

36. J. MONCLÚS, *La Franja...*, p. 39, reproduïx una pàgina del llibre de baptismes de la parròquia de Benavarri, pertanyent al segle xvii, redactada en català.

37. A. AGUSTÍ, *La llengua catalana...*, p. 365.

38. A. AGUSTÍ, *Llengua i Església...*, p. 229 i s.

lís el mateix grau de castellanització que el de les catalanes del Principat. El que no ha sigut similar ha estat el procés de normalització lingüística que, tot i precari, han tingut la majoria de parròquies del Principat, causada tant per les disposicions del Concili Vaticà II com pel procés de recuperació política a partir de l'aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. A això caldria afegir-hi la política, duta a terme al bisbat de Lleida durant les darreres dècades, quant a la distribució del clergat d'acord amb la seua expressió lingüística.³⁹

A manera de reflexions finals, i potser no de conclusions

Des d'un enfocament eclesiàstic, la Franja semblaria que no ha existit per a la diòcesi de Lleida, malgrat que la seua realitat era ben present per a alguns sectors de l'Església catalana. La citació esmentada del Concili tarraconense parla explícitament de la franja catalanoparlant de les parròquies de la diòcesi de Lleida, i a més és explicitada per un bisbe que la coneixia perfectament, ja que alguns enclavaments de la seua diòcesi hi pertanyien.

Des dels inicis —i evidentment avui dia—, els límits diocesans mai no han coincidit amb els lingüístics. Per això la diòcesi lleidatana sempre ha tingut parròquies de llengua catalana i de llengua castellana; com dirien els sociolingüistes, un bilingüisme territorialment diferenciat. I això és el que ens hauria de fer qüestionar el paper de l'Església en el fet lingüístic de la Franja. Per les dades —escassíssimes, cal reconèixer-ho— de què fins ara disposem, la política lingüística que sembla desprendre-se'n és adaptar-se a la realitat de la comunitat parroquial; i més d'ençà de les disposicions del Concili de Trento, que obria l'accés dels vulgars, encara que restringit a la predicació i a la catequesi. Des d'aquesta perspectiva, segurament podríem pensar que els límits administratius no tenien antigament el pes que han assolit en els darrers temps. En la documentació eclesiàstica de Lleida no apareixen diferències significatives fins ben entrat el segle XVII, quan comença a explicitar-se la pertinença administrativa de cada parròquia. Des d'aquest punt de vista, la política lingüística diocesana s'ha expressat probablement mitjançant l'esmentat bilingüisme territorial, vehiculant la seua comunicació i la seua administració d'acord amb la llengua immediata de la feligresia.⁴⁰

39. A tall de mostra, es pot comprovar l'alt grau de coincidència entre els regents de totes les parròquies d'Aragó, incloent-hi evidentment les de la Franja, i el seu lloc de naixement. Vegeu *Butlletí Oficial del Bisbat de Lleida = Boletín Oficial del Obispado de Lérida: Número extraordinari = número extraordinario*, 1989.

40. Al Sínode d'Urgell de 1635, convocat i presidit pel bisbe Pau Duran, apareix una referència explícita quant a la llengua de la predicació a la Franja d'Aragó: «Atenent i considerant los inconvenients grans i poc profit per a l'ànima se segueixen del predicar en llengua castellana, per no entendre aquella la major part de la gent, per ésser plebeia, majorment en lo present bisbat d'Urgell; además que apar propis catalans, olvidats de sa pàtria i llengua (lo que no deurien), avorriuen aquella: per sò la dita santa Sínode a V. S. humilment suplica sie de son servei i ab penes ben vistes no es predique sinó en llengua catalana, i elegir un suau medi se observe lo mateix en lo confessar, entenent dita Constitució en lo Principat de Catalunya i no en lo districte d'Aragó, çò és: en lo Oficialat d'Areny.»

És cert que la gran quantitat de bisbes no catalanoparlants ha contribuït al procés de castellanització en certs àmbits, però no pas a la funció de referència dels fidels de la gran majoria de les parròquies, quan normalment el referent lingüístic del capellà era el del poble cristià. En aquest sentit, podem parlar d'un element més amb vista al manteniment de la llengua del poble per l'Església en el sentit que, fins fa ben poc, el poble —tot el poble, en realitat— contextualitzava el seu coneixement en l'àmbit eclesiàstic. I fins i tot durant molts segles l'agent principal per a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura era el capellà i el primer llibre era el catecisme. En el darrers temps també l'Església trencarà aquella adequació a la llengua del poble i es posarà al servei d'interessos lingüístics aliens.

Tot això, però, ja és història. Una confluència de circumstàncies —catalanisme expansiu, reacció anticatalanista aragonesa, esclat de la recerca dels principis identitaris amb la nova proposta autonòmica, la demanda d'una conferència episcopal catalana, entre altres— han afavorit l'acord entre el Govern estatal i la Santa Seu per a establir la coincidència dels tèrmins eclesiàstics amb els civils,⁴¹ amb la segregació consegüent de les parròquies aragoneses de la diòcesi lleidatana. Hi resten encara algunes qüestions per determinar, com ara la propietat del patrimoni artístic, monumental i documental. Deixant de banda unes altres consideracions,⁴² segurament allò que tothom desitjaria és que, ultra les trifulgues passionals, en quedés un major interès tant pel patrimoni monumental i artístic —per exemple, la transformació en realitat del virtual museu diocesà de Lleida— com pel documental —per exemple, la catalogació i la digitalització de l'arxiu diocesà (tasca feliçment encetada, encara que només a l'arxiu capitular).

Quant als aspectes lingüístics, els fidels de les parròquies catalanòfones ara adscrites al bisbat de Barbastre-Montsó —com la resta de la comunitat lingüística catalana— hauran de decidir sobre el manteniment de la seua llengua en tots els àmbits d'ús lingüístic, i, doncs, en l'eclesiàstic. Les possibilitats d'ús del català depenen tant de la política lingüística que pugui endegar la Diputació General d'Aragó com de l'actitud del bisbat de Barbastre-Montsó. El reconeixement de la diversitat lingüística del territori i de les persones d'Aragó i, per tant, les accions de política lingüística amb relació a la llengua catalana són el marc en què s'hauria d'inserir una política lingüística diocesana més concreta, començant pel reconeixement de la realitat plurilingüe, cosa que ara per ara hom pot témer si més no complicada.⁴³ Qüestions com ara l'assoli-

41. Des d'un vessant més antropològic, una de les anàlisis més lúcides, a parer nostre, es pot trobar a J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors, 1996, p. 67-77.

42. Vegeu la interessant reflexió de J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, «El tèrbol destí del patrimoni artístic de les parròquies de la Franja», *Butlletí Trimestral del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de Catalunya*, núm. 103 (hivern 1998), p. 70-75.

43. Com a mostra, citem la resposta del secretari general de la nova diòcesi quant al reconeixement de la llengua parlada per alguns dels seus flamants diocesans: «[...] en esta Diócesis no se habla catalán». Vegeu *Segre* (15 octubre 1997), p. 12.

ment de les habilitats lingüístiques dels capellans que tenen cura d'ànimes catalanes s'haurien de resoldre de manera efectiva. Tanmateix, en aquest aspecte, qualsevol actuació del bisbat de Barbastro-Montsó no creiem que difereixi pas gaire de les actuacions que darrerament havia dut a terme el bisbat de Lleida.

Mirant, però, cap al futur, l'acció de l'Església, potser molt més decisiva temps enrere com a referent lingüístic, és matisada no solament pel procés accelerat de secularització de la nostra societat, sinó també per l'abassegadora presència del castellà.

En qualsevol cas, hom pot pensar que el manteniment de la llengua a les parròquies catalanòfones no dependrà ja ni de bon tros del paper de l'Església, sinó més aviat de l'actitud d'una petita comunitat, la qual pot arribar fins i tot a esdevenir paradigmàtica per al futur de la llengua catalana, en el sentit que pot separar dos conceptes, usualment units: llengua i identitat. Només cal pensar que, si volem mantenir una comunitat lingüística catalana amb una demografia suficient perquè les noves tecnologies de la comunicació puguin esdevenir rendibles des del punt de vista de la productivitat cultural sense haver de dependre exclusivament —o massa— dels poders polítics, hem de comptar amb la complicitat de la comunitat castellanoparlant de la societat catalana, per a la qual segurament la llengua catalana no té un valor simbòlic o identitari, però que ha de conèixer i de la qual ha de fer ús. En aquesta línia, la situació lingüística de les parròquies catalanòfones de la Franja podria ser un simple reflex del que pot passar en tot el domini lingüístic català. Segurament, aquesta diferenciació —la llengua com a vehicle de comunicació contra llengua com a factor identitari— podria afavorir el manteniment i fins i tot l'augment de la comunitat catalanoparlant a fi de garantir-ne la mateixa subsistència. En definitiva, la frase inspirada en Joan Fuster «Parlar català és la nostra manera de ser aragonesos» podria esdevenir la tercera via, «que és a la base de gran part dels moviments de dignificació del català a la Franja des de l'Aragó mateix en aquests darrers trenta anys».⁴⁴

Referències bibliogràfiques

- AGUSTÍ, A. *La llengua catalana a la diòcesi de Lleida (segles XVI-XVIII)*. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993. [Format microfita]
- *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 1995.
- CAHNER, M. «L'Església i la Franja». *Avui* (6 juliol 1995).
- CAPDEVILA, S. *Processus iuris ecclesiastici*. Tarragona, 1929. [Edició privada]
- ESPLUGA, J. L.; CAPDEVILA, A. *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès Editors, 1996.

44. A. QUINTANA, «Pròleg», a J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera...*, p. 10.

- «El tèrbol destí del patrimoni artístic de les parròquies de la Franja». *Butlletí Trimestral del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de Catalunya*, núm. 103 (hivern 1998), p. 70-75.
- GROS, E. *Los límites diocesanos en el Aragón oriental*. Saragossa: Guara, 1980.
- LLADONOSA, J. *Història de la ciutat de Lleida*. Barcelona: Curial, 1980.
- MOLINÉ, E. «Les Constitucions sinodals impreses del bisbat d'Urgell». *Església d'Urgell*, núm. 207 (1992).
- MONCLÚS, J. *La Franja de Ponent avui*. Barcelona: El Llamp, 1983.
- MORET, H. «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 2, p. 223-239. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. [Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXIX]
- NICOLÀS, M. *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: PAM, 1998.
- PRATS, M. *Política lingüística de l'Església catalana: Segles XVI-XVII*. Vic: Eumo, 1995.
- SISTAC I VICÉN, R. *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.

A tall d'introducció

Estem en un moment històric crític. La societat civil està cansada i esgotada, la llengua no té clar l'horitzó, la classe política claudica, la globalització truca a la porta amb les seves amenaces i esperances. Ara és el moment de fer el tomb amunt o fer-lo avall. No tindrem una segona oportunitat [Joan Moles: correu electrònic del dia 11 d'abril, a les 11.35 h].

Com passa amb tots els treballs com cal, volia començar la meva exposició amb una citació prou cridanera pel seu contingut i, si més no, per l'autor que, al capdavant, és *allò* que pot afegir valor a la mateixa citació. Doncs aquesta és la meva citació introductòria: l'autor és algú conegut en aquest món de combats lingüístics, però no és un *crack* de les citacions; en canvi, allò que diu (en un correu electrònic, coses de la modernor) convindreu que és una declaració de principis digna de les conclusions apocalíptiques dels autors dels anys vuitanta i noranta —els Rafanell (1991), mossèn Modest Prats (1990)... No m'hi estendré, i aquí queden aquests mots amb el desig que no siguin premonitoris de res, i, si ho són, que ho siguin per a cridar l'esperança, la que surt referida a la globalització.

Ara bé, aquestes paraules em serveixen per a emmarcar i dimensionar la situació del català a la Franja, o, com diu el títol, potser massa aparent amb això de l'«eclosió», l'estat del procés després de l'eclosió de la llengua ara fa més de vint anys. Vull dir que, si el temps i les circumstàncies històriques que toquen viure a la llengua catalana i als seus parlants són difícils per a tots els Països Catalans, la dificultat augmenta si ens referim a la Franja de Ponent, on la societat civil, és a dir, les associacions, tot i la importància d'aquests últims anys, tot just comença a caminar i sense saber gaire cap a on; a la Franja, on la classe política no ha pogut ni claudicar perquè encara ara no s'ha compromès; i on, aquí sí, la globalització pot fer una gran barrabassada històrica i pot arrabassar moltes coses d'un món incipient com és el de la denominada «eclosió de la llengua».

I, certament, això és fonamental a l'hora de mirar la Franja i d'entendre el procés que ha seguit la llengua i les característiques que el marquen. En fi, que el que s'hi ha esdevingut en

aquests anys que abasta la nostra exposició no ha trobat el millor dels brous per a coure's, ans al contrari, que diuen, ha conviscut en unes circumstàncies ben adverses que s'han afegit a un estrat gruixudíssim carregat d'anorreament i d'oblit o de persecució intel·lectuals que han estat la postguerra i el franquisme.

La meua aportació al voltant de l'àmbit de la política serà volgutament historicista i temo que poc històrica; i això ho dic a pesar dels meus convenciments de persona interessada per la història. És a dir, no faré d'historiador, a tot estirar explicaré parts o retalls d'una història, i en faré de cronista. Intentaré exposar de la manera més clara que sàpiga els fets polítics que han acompanyat allò que he anunciat com l'eclosió de la defensa i l'impuls de la llengua a la Franja en els últims vint anys.

Hi ha estudis que expliquen el panorama i els precedents d'aquesta eclosió, o aspectes diferents segons la seva especialitat: us recomano el llibre d'Esplugas i Capdevila (1995), el treball d'Hèctor Moret (1998), referit a l'estat de la qüestió de la producció literària i cultural de la Franja, i, pel seu simbolisme, el primer llibre de Joaquim Monclús (1983). Així mateix, encara que des d'una faceta diferent, també vull recordar amb efusió el llibre de José Bada (1990).

I, tanmateix, em permeto presentar el període de què em toca de tractar com el de l'eixida real de la cursa, una cursa que encara no ha reeixit, tot i que se'n poden començar a veure les orelles, sobretot amb l'anunciat Avantprojecte de Llei de Llengües que s'acaba de presentar a les Corts d'Aragó i que, ara sí, en un termini curt ha de fer el recorregut normatiu fins a la promulgació de la Llei esmentada que ha de marcar una inflexió el sentit de la qual caldrà valorar aviat.

No us recordaré aquí què és la Franja de Ponent i no enfilaré el seguit de dades que acostumen a acompanyar les conferències divulgatives que sovint ens ha tocat de fer per aquests mons (tot i que els públics ho agraeixen en reconèixer la seva ignorància sobre la Franja), i, en canvi, sí que m'he d'aturar a fer precisions sobre el concepte *Franja*.

La denominació de Franja de Ponent —per cert, el determinant fa mal als ulls quan es mira des d'Aragó— aplega les comarques frontereres entre Aragó i Catalunya. La condició de frontera en el sentit geopolític i el fet de parlar català són, segurament, les úniques característiques que defineixen la Franja; i això entenc que cal dir-ho abans d'enganyar-nos amb elucubracions de grans trets identitaris definitoris d'aquestes comarques. No hi ha res més: ésser a un costat d'una línia convencional o administrativa i parlar una llengua que també parlen els de l'altre costat.

Tanmateix, el fet de parlar la mateixa llengua, diferent de la del rerepaís i la mateixa que la dels anomenats «veïns» (veïns geopolítics), ha significat una raó suficient per a considerar-se, les gents d'aquestes comarques, ciutadans d'una entitat amb aspiracions legítimes comunes. I així ho han manifestat a bastament les associacions a l'hora de mostrar-se a l'exterior: som Franja perquè hi ha una voluntat, en certa manera política (vull dir amb un comportament polític en el sentit estricte), de ser; i això, avui que s'afina tant en definir col·lectivitats, té un valor inqüestionable i, pel que correspon a la comesa d'aquesta exposició, és un dels principis generadors de la història de les dues dècades.

M'avanço a anunciar, però, que no faré cap història de les associacions —ja en tractaran en uns altres espais— tot i que les associacions hauran de planar al llarg del recorregut.

Quant als aspectes de què es tracta sovint en parlar de la Franja, tot i el que acabem d'afirmar, no puc oblidar, perquè seria irresponsable, aquell aspecte que es refereix a les característiques definidores de la Franja i als sentiments de pertinença i d'identificació que se'n desprenen; amb tot, no hi entraré de ple, i m'he estimat més fer-ne esment i, alhora, remetre-us a les aportacions del llibre d'Espluga i Capdevila (1995).

Em refereixo als escrits que clouen el llibre d'Espluga i Capdevila, que són molt significatius. Gabriel Sopena parla d'*artificial problema* en tota la qüestió dels sentiments de pertinença i, en aportar-hi referents de molt pes, qualifica d'intencionat i tendencios el plantejament de problemes al voltant de la Franja. Mercè Ibarz i Hèctor Moret, els altres dos convidats de luxe, expliquen, l'una, la seva peripècia personal, que la porta a descobrir una cultura —que identifica com a seva i que fa seva—, i deriven, l'altre, a parlar del sentit de marginalitat que ensenya la Franja i l'evidència d'una situació delicada, des d'ambdues parts; una zona que proposa de rebatejar com a «rivet», és a dir, una petita, prima i allargassada peça que ajuda a completar un vestit, amb tots els components. Moret fa notar una cosa fonamental per a afegir als trets comuns de la Franja i que ajudaria a desdir-se de l'artificiositat de què parlem en referir-nos al concepte inventat que hi ha darrere el mot: a més del tret comú de la llengua, hi hauríem d'afegir el de la *marginació*, el de la *misèria cultural*, com vaig titular en un article d'ara ja fa anys (1983) —i perdó per la falta de modèstia—, una misèria que no és aliena a la problemàtica que ens ocupa; vull dir que la misèria, la marginalitat ben segur que són efectes de la història, de la llarga història viscuda a les nostres comarques, una situació que ara es pot arribar a millorar si som capaços de treballar per restituir o emplenar allò que es mostra buit i erm, un espai on uns habitants han quedat, històricament, al marge de moltes històries i, jugant amb les paraules, marcats per massa històries anorreadores, si no per identitats prefixades, de trets propis de qualsevol comunitat: la llengua i la cultura que comporta.

Sobretot, si tenim present els temps en què ha succeït l'anorreament: els últims seixanta anys, quan el món ha fet una evolució tan extraordinària en tants aspectes relacionats amb la cultura escrita, en la cultura de la comunicació, en la modernitat, en el temps de les telecomunicacions...; i aquí, a la Franja, n'hem quedat orfes, o gairebé, i ens hi hem d'acomodar, a l'evolució, fent una mena de salt mortal des del buit per arribar a una línia de flotació suficient i adient als temps que corren.

Una certa dinàmica

Una percepció política dels vint anys passats a la Franja podria presentar una visió més o menys polièdrica, abusant de l'actualitat del mot, i, de fet, des d'un punt de vista històric prò-

piament, hauria de ser recomanable per allò de presentar una crònica completa amb els apartats clàssics corresponents; també, aquí, ens avancem a dir que la percepció serà acaparada en la pràctica totalitat pels avatars provocats per tot allò que convenim a denominar la *qüestió de la llengua*, de la catalana, és clar, i del ressò polític, això sí, que se n'ha derivat.

La història, o el relat polític de la Franja d'aquests anys, també la podem definir com la d'una successió d'accions i reaccions, cosa que tampoc no és original, però que en el cas que ens ocupa funciona com un manual elemental de comportaments socials: algú, que pot ser un col·lectiu com ara una població, o un grup de poblacions (el cas dels vuit pobles de la Ribagorça que amenaçaven de passar-se a Catalunya), o bé les associacions, davant d'una necessitat o de dèficits palesos, manifesta una aspiració («S'hi passen!», criden els altres), o mostra una actitud crítica enfront del poder autonòmic (la qüestió del mapa comarcal), o explicita una voluntat reivindicativa, notablement lingüística, com és el cas repetit de les associacions culturals d'aquests anys; doncs bé, sempre té lloc la reacció dels altres, una reacció que presenta unes característiques: una reacció sovint visceral, malalta d'anticatalanisme, carregada d'acusacions del catalanisme dels altres que sempre, diuen, amaguen l'ou imperialista.

Tanmateix, parlar de la Franja de Ponent avui, per al món català, vol dir referir-se —si no és sinònim— al procés de defensa i de dignificació del català, i, alhora, referir-s'hi no significarà res més que fer una crònica política de les comarques ponentines. Vet aquí, doncs, allò que m'he proposat perquè així ho he entès.

La Declaració de Mequinensa: el punt d'eixida

A Mequinensa, com si es tractés d'una Almansa mirífica, el 4 de febrer de 1984, hi començà tot. Totes les esperances venien d'aquella Declaració.

Com s'hi arribava? Què havia passat perquè disset alcaldes i regidors socialistes es reunissin al castell de Mequinensa i arribessin a signar els punts d'una declaració que avui, encara, és el referent més important en parlar de la presència del català a la Franja?

Reproduïxo una resposta de l'alcalde de Fraga, Cisco Beltran, en una entrevista a *La Vanguardia* (2 d'octubre de 1983) feta per Mاريو Sasot:

Amb l'arribada de la democràcia, hem eixit en certa mesura de l'abandó i la marginació que patíem dels centres provincials i regionals. Cosa que s'ha traduït en una millora substancial de les nostres comunicacions i d'altres macroserveis. A l'hora d'introduir el català en l'ensenyament, els nostres esforços, iniciats ja fa tres anys, no han reeixit com calia, sobretot, per l'ambigüitat i la indefinició amb què l'Estatut d'autonomia tracta d'eix tema. De tota manera, espero que, amb la correlació de les forces existents avui a les Corts aragoneses, eix problema es resoldrà en la pròxima legislatura i, per al curs 1984-1985, podrem tenir el català com a material opcional al nostre institut de batxillerat.

Aquestes paraules ens poden servir de pista per a saber quines eren les preocupacions d'aquells moments després de l'aprovació de l'Estatut aragonès. Beltran —personalitat fonamental per a la història de la Franja— ens diu quina és la situació i apunta les claus dels nous temps: som en democràcia, i això ha propiciat sortir de l'abandó secular d'aquestes terres i dels seus habitants quant a dèficits *materials*; segurament pensa en la resposta positiva del Govern Civil (Miquel Gòdia, de Mequinensa, n'era el governador) amb les indemnitzacions i els crèdits per als afectats de les riuades del mes de novembre de 1982. Fins i tot, el Govern ha fet gestos de reparació cap a la Franja, com fou la celebració del Dia de Aragó a Fraga, el dia 23 d'abril. Respecte de la llengua, ja es refereix a la llacuna definitiva sobre el català i acusa l'Estatut, de fet acusa la buidor sobre les llengües, de ser la raó de no haver prosperat, encara, l'ensenyament del català (en aquell moment a Fraga hi ha un problema molt important: els alumnes de secundària procedents del Baix Segrià deixaran de venir a l'institut si no hi fan català). El batlle fragatí, tanmateix, apel·la al joc democràtic dels partits polítics per endreçar la situació.

Recordem que hi havia el primer Govern del Partido Socialista Obrero Español (PSOE), presidit per Santiago Marraco, un PSOE que ja havia incorporat aquell Partido Socialista de Aragón, el partit amb més inquietuds lingüístiques, tal com feia constar en el primer programa electoral conjunt. Justament el compromís electoral, ratificat en el discurs d'investidura del president, va ser posat a prova aviat amb manifestacions diverses, sobretot el comunicat dels alcaldes de vuit poblacions de la Ribagorça que, en un article aparegut a *Nueva España*, d'Osca (22 de gener de 1984), es referia amb claredat i amb valentia, per aquells temps, a la identitat de la llengua i la necessitat de prendre mesures per a la llengua catalana, d'acord amb les línies favorables a la normalització lingüística a la Franja manifestades per les institucions (deia el comunicat), sens dubte influenciades per la recent llei catalana, la Llei de normalització lingüística de 1983. La premsa d'arreu —la de Saragossa i la de Lleida, però també la d'abast «nacional»— se'n va fer ressò, i podem dir que, des d'aquell moment, la cosa del català de la Franja té una presència continuada als mitjans de comunicació fins al dia d'avui.

José Bada, el conseller de Cultura, originari de la Franja, és l'artífex polític de la Declaració de Mequinensa i protagonista destacat dels fets més significatius relacionats amb el procés seguit pel català a les nostres comarques. Des d'aquí, a més d'agrair-li tot allò que ha impulsat en favor de la llengua, volem valorar i recordar la importància cabdal del llibre *El debat del català a l'Aragó (1983-1987)* (1990), obra que hem seguit per al període indicat, el qual és un testimoni valuosíssim per a entendre els avatars polítics subjacents en el recorregut del català.

El primer gran efecte, doncs, va ser la convocatòria dels alcaldes socialistes de la Franja al castell de Mequinensa, el dia 1 de febrer d'aquell any 1984, per a tractar «sobre la problemàtica de la llengua», com diu el llibre de Bada. La Declaració de Mequinensa venia a ser, repetim, un efecte de la correlació de forces i, sobretot, una resposta per a plantar cara als dèficits històrics del català. Hi van assistir disset persones, que van elaborar la Declaració consistent en les propostes següents: iniciar l'ensenyament del català, amb la demanda consegüent de donar pressa al Ministeri d'Educació perquè hi aportés solucions i fomentés la pro-

ducció literària i la investigació en català i del català (el receptor de la demanda era el Govern d'Aragó); i, en l'àmbit universitari, fer arribar a la Universitat de Saragossa la proposta d'atendre «les necessitats culturals i lingüístiques d'Aragó». La Declaració incloïa el reconeixement explícit de la pertinença al català de les varietats lingüístiques de les comarques de la Franja. Així mateix, els representants municipals signaven el compromís de fomentar l'ús públic del català en les retolacions de les vies públiques, en els edictes i els bans, en els mitjans de comunicació, etc.

La Declaració marcava també el terreny i les constants que han d'acompanyar sempre des d'aleshores tot el procés: quan es parla de la llengua, sempre es posarà l'èmfasi a defensar les modalitats lingüístiques (seguint el llenguatge estatutari) i, sobretot, es palesarà, vingui a tomb o no, la necessitat de fer constar l'aragonesisme d'aquestes terres que parlen català. La publicitat del document va provocar una sèrie de contradecларacions a títol particular provinents d'alcaldes no socialistes, amb una bona representació d'edils de la comarca del Matarranya, els quals no havien estat convidats a contemplar el superb espectacle de l'aiguabarreig del Segre i de l'Ebre del castell de Mequinensa estant. Tot plegat va acabar en un foc encreuat de manifestacions a la premsa on els alcaldes del Partido Popular (PP) eixien ben retratats intel·lectualment i, en qualsevol cas, provocaven que els qui eren pro català esmolessin la retòrica aragonesista amb la finalitat d'esvair dubtes i superar totes les proves del cotó necessàries per a mostrar l'aragonesitat neta de les seves aspiracions.

Reproduïm aquí unes manifestacions de Marcel·lí Iglesias, aleshores alcalde de Bonansa i diputat provincial per Osca, sobre la *polèmica* de la catalanitat i l'aragonesitat de la Franja, que parteix del rebuig de la identificació entre llengua i nacionalitat:

La conclusió que jo comparteixo [es refereix al lingüista Günter Haensch, especialista en els parlars de l'Alta Ribagorça] és que els llaços polítics amb una comunitat d'ètnia i llengua diferents poden ser més forts que els etnicolingüístics [Bada, 1990].

El foc encreuat va durar uns quants mesos i es va enganxar de ple amb el capítol que va provocar l'organització de la incorporació de l'ensenyament del català opcional a les escoles a partir del curs vinent i va desembocar en les batalles de les Corts que ocuparan l'apartat següent.

Les batalles pel català a les Corts d'Aragó (octubre de 1984 i abril de 1985)

La Declaració de Mequinensa, a més d'un efecte, va ser el detonant de l'anomenat «debat o batalla del català» a Aragó, exposat i explicat amb tota mena de pèls i senyals en el llibre de José R. Bada Panillo. Tanmateix, entenc que les coses abocades en les sessions de les Corts aragoneses de les dues dates esmentades van ser tan significatives, que mereixen un apartat en la nostra exposició per la informació que ens ha d'aportar sobre l'armament ideològicolingüístic

que gastaven aleshores els partits polítics, uns partits i els seus representants que a hores d'ara es repeteixen, com veurem més endavant en l'apartat dedicat al dictamen de l'any 1997.

Abans d'arribar al debat de l'octubre, i a partir d'una compareixença voluntària del conseller de Cultura per a explicar la política del seu departament, s'havien succeït sessions parlamentàries en un clima tòrrid, en què Bada i l'anomenada «política lingüística», que ell mateix desmitificava perquè era curta i pobre, van rebre tota una sèrie d'atacs d'una duresa extrema basats gairebé sempre en les pors del perill secessionista (!) de les nostres comarques, amb arguments referits a l'emigració, a la història, a les temptacions annexionistes catalanes, segons mostraven publicacions com la *Gran geografia comarcal de Catalunya*, i, és clar, a la raó lingüística de la no-catalanitat de les modalitats i dels parlars dels nostres pobles... Vull destacar una intervenció de Bada que diu molt en favor seu i, de passada, també és significativa del seu partit; em refereixo a la primera part de la llarga citació:

Creo que el rechazo de lo que es nuestro da armas para que se apropien de ello los demás. [...] Reconocer que el catalán pertenece a nuestra cultura es la única garantía para que no nos sea arrebatado el territorio donde habita esa cultura [...]. Pero es que yo añadiría incluso algo más: aun en el supuesto de que el respeto a la propia cultura y lengua de unos hombres condujera a que estos hombres optaran por unirse a una comunidad política distinta, no hay razón ni justicia que avale el reprimir [...] la propia cultura de unos hombres que están en su derecho [...] y que valdría la pena correr el riesgo con tal de no quebrantar ese derecho [1990, p. 72].

La polèmica s'allargà fins a ocupar una rellevància inusual en la sessió plenària de les Corts del juliol, convocada per a aprovar els pressupostos: informativament parlant, l'interès sobre el català va guanyar sobre el tema més important d'un govern, el dels pressupostos!

José Bada, sorprès pel renou organitzat, es preparà per al curs parlamentari de la tardor que havia de coincidir amb l'inici de les classes de català, fruit de la Declaració de Mequinensa i de l'acord amb la resolució ministerial que autoritzava a engegar l'ensenyament del català; a les Corts l'esperava un debat demanat pel Grup Popular. El 19 d'octubre hi va haver el plenari de les Corts i el conseller hi presentà el programa del seu departament, i, d'acord amb la lògica parlamentària, va rebre la pluja d'intervencions dels representants dels partits.

Ja ho hem dit abans: tothom s'hi retratà. No em cansaré de recomanar el llibre tantes vegades esmentat, i, tanmateix, hi vull aportar uns pocs apunts de cada un dels grups perquè ens han de mostrar els pensaments de l'espectre parlamentari: des de la posició més clara i menys erràtica de l'aleshores Partido Comunista de España en favor de la catalanitat de la llengua (no oblidem que encara passaven per aquella lliçó) fins a una actitud gairebé cavernària de l'ara finat Centro Democrático y Social, que, fent malabarismes demagògics, acabava reprenent el senyor Bada perquè s'havia decidit pel català i no per les modalitats, i arribava a fer l'asseveració que caldria discutir si la llengua no és el «chapurriau» (!), denominació que ja s'havia pactat de decantar encara que, com es veu, alguns no se'n poguessin estar. El Partido Aragonés Regionalista (PAR), molt preocupat per les essències aragoneses, avisava dels possibles cavalls de Troia en forma de classes de

català, mentre que el representant del Grup Popular, originari de Fraga, tot i acceptar arguments que l'acostaven a tesis més progressistes —per la part que li tocava de fragatí—, no deixava de brandar la gran tesi de la dreta d'aquells moments, que, ves per on, potser ha estat molt rendible des d'aquells anys vuitanta: la defensa de les modalitats lingüístiques, únic objectiu a tenir present a les Corts, segons el diputat Tejera. Abans que ell, el representant del PSOE, Beltran, l'alcalde de Fraga, va tenir una intervenció antològica (i ho dic en el sentit de l'actualitat més rabiüda), amb referències a la repressió lingüística i a la necessitat de reparacions històriques; tot plegat amb unes argumentacions dignes de constar també en un hipotètic manual de l'autoodi o del rebuig del pare, que no sé com es deu dir en el món freudià, del lingüísticofreudià, vull dir. Beltran parlà, a més a més, de la repressió i de l'oblit sempitern de les nostres terres per l'Aragó oficial, i es referí a bastament a l'aspiració tantes vegades negada *de facto* de l'aragonesitat de les terres i de les persones de la Franja justament pel fet de parlar en català. El conseller Bada va tancar el debat de l'octubre amb la defensa de la tesi de començar l'ensenyament del català, amb totes les lletres i conseqüències, i que era això el que demanava una visió moderna de la qüestió.

Com ja començava a ser habitual, la premsa en *va anar plena*, de la cosa del català a la Franja. Dues mostres: l'una, la crònica a *La Vanguardia* (22 d'octubre de 1984), també signada per M. Sasot, que destacava la preocupació de la dreta que «la enseñanza del catalán puede ser objeto de oscuras reivindicaciones por grupos catalanistas»; l'altra, la de les referències a la premsa de les reivindicacions dels consells locals de la Franja (sens dubte els més combatius de les nostres comarques) en demanda del compliment dels acords de l'ensenyament, ja que el curs avançava i no hi havia senyals de moviment.

El debat de l'abril de 1985 va ser una segona part de l'anterior: el PAR ara ja alertava, sense vergonya, dels perills annexionistes de Catalunya, representats per les tropes en forma d'emissores de ràdio i de cadenes de televisió infiltrades... El Grup Popular es trau la careta i denunciava la gravetat que s'ensenyi català i no les varietats, que es pugui arribar a fer en horari lectiu i que pugui arribar a tenir valor acadèmic. Es va parlar de tenir constància de cinc-cents signatures recollides a Fraga, on hi va haver tensions molt fortes que van arribar a afectar la integritat física de persones.

El II Congrés Internacional de la Llengua Catalana

El català havia arribat a l'escola! Era i és encara avui la gran notícia, al meu entendre, d'aquest període. El Govern aragonès, de color socialista, havia actuat d'acord amb els pressupòsits del conseller de Cultura. Els temps a venir calia mantenir la coherència d'acció i d'implicació en una cosa nova aleshores per a la Diputació General d'Aragó (DGA) —la implicació pel català—, i així considero la participació institucional d'Aragó al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, un dels moments més interessants d'aquest període pel que va poder representar de contribució en un esdeveniment d'abast de tots els territoris de parla catalana.

Des del punt de vista de la representativitat oficial, amb la càrrega política corresponent, va tenir ressò la presència institucional en els actes de presentació —amb el president Marraco en la presidència d'honor i la presència en l'acte de presentació del Congrés del conseller de Cultura, José Bada—, la qual cosa va comportar una nova font de controvèrsies i d'atacs sobre quina necessitat tenia el Govern d'Aragó de *deixar-se veure tant* en els afers catalans. Més tard, a l'acte d'inauguració, amb un director general n'hi va haver prou: Ricardo García Prats va representar Aragó enmig de la plana major del món català, que, amb tot, no deixa de ser una plana minsa i relativa.

Representativitats a banda, el II Congrés va significar per a la Franja un fet de certa magnitud, ni que fos en un sentit de simbologia: a més de la presència institucional a què ens hem referit, hi va funcionar una Comissió Territorial de la Franja d'Aragó, presidida per Artur Quintana, amb una participació prou nombrosa de persones procedents de les nostres comarques. Constituï, a més, un lloc de coincidència per a la nostra gent, molt mancada d'oportunitats per a connectar-se amb *els altres* catalans i molt desorientada; en aquest sentit, el II Congrés, amb la sessió de treball de Poblet el maig de 1985, va significar un cert punt d'inflexió per a la mobilització cultural de la Franja. Els resultats visibles van anar des de la presentació solemne del Congrés al castell de Mequinensa, el dia 28 de setembre de 1985, fins a actes relacionats amb exposicions, cinema, recitals de poesia i de cançó, representacions de teatre, etc., celebrats a Saidí, Favara, Tamarit, Tolba, Mequinensa, Pena-roja, Calaceit, el Torricó, el Campell, Vall-de-roures, etc., amb un acte molt brillant de lliurament dels premis de la primera edició del Premi Literari Guillem Nicolau. A més, Fraga es constituï en seu compartida amb Lleida de l'Àrea de Processos de Normalització Lingüística.

Així mateix, es presentaren comunicacions referents a la Franja en diferents àrees científiques de persones originàries de les nostres comarques o que hi estan relacionades: Glòria Francino, a l'Àrea 4, de Sociologia de la Llengua; Juli Pallarol, a l'Àrea 5, de Llengua i Dret; Francesc Ricart, a l'Àrea 6, d'Ensenyament; Joaquim Monclús, amb una tot sol, una amb Pere Martí i una altra amb Artur Quintana; i Desideri Lombarte i Hèctor Moret, amb una comunicació conjunta, a l'Àrea 7, d'Història de la Llengua.

Aspiracions i decepcions: 1986-1996

Es fa difícil —per les característiques d'aquesta exposició— resumir i triar o triar i resumir els fets que han marcat quasi dues dècades, des del 1984; ja ha estat dit, i així ha anat fins aquí, que la presència dels avatars de la llengua emplenen bona part de la nostra crònica. A la Franja, tanmateix, han succeït esdeveniments susceptibles de cridar l'atenció i de convertir-se en carn de diari; ja ho dèiem més amunt: sempre hi ha present l'empremta de la singularitat de les nostres comarques, la singularitat representada per un Santiago Vidiella (1984), a la primeria del segle; o per les tantes vegades anotades actuacions de l'alcalde de Fraga, Francesc Beltran; o pels alcaldes de les comarques de la Ribagorça i de la Llitera, sobretot, i no tant pels de la comarca del Matarranya.

Apel·lant a allò de la mirada polièdrica, i en referir-nos a les comarques de la Franja, la referència a la demografia no és gens negligible i la pèrdua constant de població, per bé que més lenta que a moltes altres zones d'Aragó, però igualment inexorable, ha estat present sovint com a element de pressió davant l'Administració aragonesa: l'envelliment de la població, la fugida de la gent jove, la manca de perspectives, la manca d'inversions han estat arguments per a fer notar la diferència de tracte envers una zona amb dèficits d'atenció. Respecte a aquests punts, les entrades de la *Gran enciclopèdia catalana* sobre les comarques i les poblacions són significatives; i també el llibre d'Espluga i Capdevila, que aporta dades i valoracions demogràfiques interessants i recorda que la Franja només mostra uns resultats esperançadors al Baix Cinca, amb Fraga que supera els deu mil habitants; en la part més negativa situa el procés despoblador del Mataranya i les perspectives poc optimistes, quant a la demografia, per al futur de les altres dues comarques.

Aquesta qüestió —la demografia i els minsos recursos— ha estat a l'origen d'un dels punts més calents apareguts amb certa periodicitat els últims temps: els moviments reivindicatius de poblacions de la comarca de l'Alta Ribagorça per a trobar fórmules de mancomunitat amb poblacions de l'altre costat de la ratlla. Cal recordar aquí les aspiracions de mancomunació de quinze poblacions per tal d'aconseguir racionalitzar i millorar l'ús de recursos i de mitjans públics comuns: «aquest projecte constitueix una aspiració ancestral dels ajuntaments [...] i en reconèixer jurídicament i políticament que l'Alta Ribagorça [...] té una unitat geogràfica, cultural, econòmica i històrica: l'Alta Ribagorça és anterior, fins i tot, a la idea d'Aragó o de Catalunya» (*El País*, 15 d'agost de 1983). Això manifestava un novell Marcel·lí Iglesias, aleshores ja alcalde de Bonansa.

La qüestió del mapa comarcal, un dels punts més calents dels últims cursos parlamentaris, va servir per a revifar la reivindicació de les comarques de la Franja en la direcció de buscar col·laboracions organitzatives a la veïna Catalunya: l'alcalde de Benavarrí, Manuel Jaráiz, es va mostrar el primer defensor «d'anar cap a Catalunya» si no s'aprovava la creació de la comarca de la Ribagorça Oriental. De fet, els diaris i les emissores en la primavera de 1996 en van anar plens. Hi van eixir titulars espectaculars: «Millor si som catalans» (*Avui*, 25 de març de 1996), «La Franja lanza una advertència a Zaragoza» (*El Periódico*, 1 d'abril de 1996), «La Ribagorça Oriental planteja las crítiques y lanza un ultimátum a la DGA» (*Diario del Alto Aragón*, 24 de març de 1996). Eren temps de govern del PP i, sens dubte, els partits de l'altre costat tibaven la corda fins a límits dialèctics mai no vistos: els arguments, no cal dir-ho, es basaven en els deutes i els ròssecs històrics d'aquestes terres oblidades d'Aragó. Jaráiz, en una entrevista en un programa de gran audiència de Catalunya Ràdio (18 d'abril de 1996), afirmava que no es tractava d'una fugida cap endavant ni d'una estratègia; alhora que Francesc Beltran, ara ja exalcalde, afirmava amb rotunditat que «sense Catalunya no tenim futur». L'aritmètica parlamentària va desencantar les aspiracions dels de la Ribagorça i també dels de la Llitera, que maldaven i encara malden per assolir la capitalitat de la seva comarca, que ara deté tota sola la ciutat de Binèfar, la qual, com és prou sabut, ja no forma part de la Franja.

Relacions Institucionals

Situacions com les acabades de referir podrien fer pensar sobre quins han estat la participació i el captament de l'Administració i de les institucions catalanes respecte de les comarques franjolines. La resposta és que ha estat una no-participació o una poca participació explícita. No ens hi entretindrem gaire, tampoc. Retinc uns apunts que poden ser il·lustratius, això sí, partint d'una discreció exquisida de no-intervencionisme que, a vegades, no han superat ni els millors temps de la neutralitat aliada envers el bàndol franquista, una «neutralitat» que poques vegades ha estat qüestionada; vull dir que aquests anys han sortit poques veus en defensa de polítiques més «bel·ligerants» des del Principat. El concepte d'ingerència ha presidit les relacions entre el gran veí i la perifèria de ponent, de manera que ha quedat reduït a la mínima expressió en els aspectes de la llengua i de la cultura, és clar.

Cal destacar, tanmateix, la relació establerta entre el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i els òrgans del Ministeri d'Educació a Aragó i la Conselleria de Cultura i Educació de la DGA des del moment en què el català s'incorporà a l'ensenyament. El resultat ha estat i és el funcionament d'un seminari de professors de català que rep el suport didàctic del Servei d'Ensenyament del Català, d'on han sortit les escoles d'estiu de la Franja, amb una bona capacitat de convocatòria. Un altre aspecte que s'ha de considerar en l'àmbit universitari: els estudiants procedents de les comarques de la Franja han comptat amb un tracte deferent, fruit d'acords amb les instàncies universitàries, i això també va comportar una reacció des de l'Aragó «continental» quan s'esdevingué l'anomenat «cas INEF», durant el període d'inscripció per al curs 1992-1993. Des de la DGA es va acusar Catalunya de voluntat colonitzadora, la qual cosa va provocar la reacció dels alcaldes dels pobles els alumnes dels quals tenien i tenen com a objectiu universitari Lleida i Barcelona: a la premsa van tornar a aparèixer titulars ben sucosos.

És clar que també es podria dedicar un apartat a les relacions de l'Administració aragonesa i les entitats que treballen per la llengua i la cultura, unes relacions que durant els primers i llargs anys havien estat molt fluixes i es reduïen a complir el que havien establert els acords referits oficialment a l'ensenyament, a unes poques subvencions de col·leccions de llibres o a les polítiques de subvencions municipals ordinàries. Insistirem en les llacunes i els oblits de l'Administració, però el cert és que les associacions han anat a la seva —i segurament han fet bé— i han comptat molt poc amb els diners dels governs més ponentins. Vet aquí una mostra per a exemplificar els malsons dels qui han gosat i gosen treballar pel català: «Per segon any consecutiu l'Associació Cultural del Matarranya no rebrà ni una pesseta de les institucions aragoneses, llegiu Diputació Provincial de Terol i Diputació General d'Aragó.» Això apareixia en el número 9 de la revista *Sorolla't*. Tanquem aquí aquesta mena de parèntesi i, tanmateix, serveixin aquestes ratlles com una mostra dels deutes evidents i no contrets mai per l'Administració aragonesa, que, fins fa poc temps, i llevat de la institució del justícia, no ha tingut gaire consideració envers el moviment associatiu.

Tot amb tot, la qüestió més important, en aquest apartat de les relacions institucionals, és la sanitat. Les dificultats de finançament i els problemes competencials endèmics, gairebé, de

la Generalitat de Catalunya i de la DGA han posat les gents d'aquestes comarques davant un interrogant en via d'esdevenir etern, producte, en qualsevol cas, d'una molt deficitària infraestructura de serveis sanitaris de la zona, sobretot la de Fraga i la seva àrea d'influència. El cas és que, a hores d'ara, sense unes instal·lacions hospitalàries com cal —com caldria en el segle en què som—, en una població com la del Baix Cinca, els seus habitants es troben en la disjuntiva del desplaçament a Barbastre, a Saragossa o a Lleida, que com sempre és el lloc natural on es pot acudir i de fet s'acut, amb la tranquil·litat de la normativa vigent procedent del conveni signat per l'aleshores ministre de Sanitat, Ernest Lluch, i la Generalitat el 1987. En qualsevol cas, la sanitat és un component d'importància vital —jocs de paraules a banda— per a les nostres comarques del nord perquè també ens hi juguem molt. La disjuntiva aquí és relativament senzilla: acostar els serveis a l'usuari; després potser caldrà demanar que les relacions personals que generen aquests serveis responguin a la idiosincràsia de la nostra gent i demanar la sensibilitat necessària.

La llengua, sempre la llengua

Sort de l'ensenyament, que, com deia Carme Alcover en una petita publicació dels *Actes de la I Jornada de l'Ensenyament del Català a l'Aragó*, aquests anys ha mostrat la cara del camí cap a una certa normalització lingüística; però, en canvi, la gran base per a construir-hi camins, la del corpus legislatiu necessari per a bastir polítiques lingüístiques, aquesta ha costat —i costarà, encara?— massa.

Sense entrar en el detall, farem memòria de moments i situacions que han marcat l'itinerari cap a l'escenari actual de la llengua, a les portes, com és prou conegut, de la discussió de l'Avantprojecte de Llei de Llengües. Això sí, dedicarem un apartat sencer al debat a les Corts del dictamen elaborat per una comissió lingüística.

Les expectatives d'esperança per a millorar les condicions vitals de la nostra llengua han tingut dos punts de referència: la necessària reforma estatutària que permetés comptar amb el marc legal suficient, susceptible de treballar per a l'esperança: una llei de llengües.

Després de Mequinensa i del Congrés Internacional, la tensió i la preocupació van lluir des de la banda del Govern i van arribar a cotes baixíssimes, prop del col·lapse amb el Govern del PAR presidit per l'*inefable* Hipólito Gómez de las Rocas —1987—, amb el perill d'esfumarse allò que era més preuat: l'ensenyament del català, tal com recorda Hèctor Moret en l'últim número de la publicació *Batecs* (1995). Com diu Moret, la pressió municipal i, al capdavall, la pressió social van evitar fer marxa enrere.

Fins a la moció de censura que restituí els socialistes al govern el 1993, les associacions van fer accions com la presentació d'un memorial de greuges al justícia d'Aragó, Emilio Gastón, que s'hi va mostrar molt sensible i va arribar a fer una resolució —*Informe sobre las lenguas minoritarias en Aragón*— amb recomanacions a les Corts en el sentit de reconèixer l'aragonès i el català i fer-hi reparacions històriques. Aquest fet, la presentació de l'informe del justícia, ocor-

ria en plena tempesta política (com diu la revista *El Temps* en el número 22, de febrer de 1993), quan tots els partits, llevat del PSOE, reclamaven la reforma de l'Estatut. Són els temps de la gran virulència del PP contra el Govern socialista, arraconat contra les cordes a Madrid, amb una activitat ferotge respecte a la política lingüística de la Generalitat de Catalunya i que aquí, a la Franja, protagonitzava actuacions de pressió que van acabar amb la dimissió més sonada de la democràcia de les nostres viles: la renúncia de l'alcalde de Fraga, Cisco Beltran, arran dels tristos esdeveniments de l'agressió a temporers magribins; una pressió que va arribar a amenaces contra Agustí Vilar, el nou alcalde fragatí, quan el consistori va tenir la gosadia de decidir de retolar els carrers en les dues llengües.

El 1996 s'aprovà el nou i vigent Estatut d'autonomia, que incorporava un nou article 7 (el de «las modalidades lingüísticas») que ara deia: «Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Se garantizará su enseñanza y el derecho de los hablantes en la forma que establezca una ley de Cortes de Aragón para las zonas de utilización predominante de aquellas.» Fins aquí la societat civil, com es convé a dir, havia treballat des de les associacions fent un activisme considerable, defensant tot allò que era defensable per avançar o bé rebutant també allò que es veia venir a sobre, com és ara el famós *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón* (1995). L'informe o estudi, molt esperat perquè se n'esperava la llum definitiva que il·luminés i guiés el quefer legislatiu en el futur (havia estat encarregat pel Govern del PAR), va rebre les crítiques del món associatiu i de la Plataforma de la Defensa de les Llengües Minoritàries d'Aragó perquè entenien que mostrava una tendenciositat contrària a la direcció de tants esforços: a partir del fet que el 75 % dels habitants no es reconeixen com a catalanoparlants i dels dèficits lingüístics de la població, arriba a conclusions referides a l'ensenyament molt discutibles o, simplement, a rebatre'l quan pontifica que es perillós ficar-se en l'ensenyament en català si va en detriment del castellà.

Com dèiem, les associacions van continuar amb la seva: més manifestos per a demanar la dignificació de la llengua a partir de la Llei de llengües que ja anunciava l'aleshores proposta de reforma de l'Estatut, el de les dues-centes signatures de persones amb titulació superior o un de posterior amb tres-centes signatures a partir del qual el nou justícia, Juan Montserrat, es compromet a elaborar un informe. Els manifestos *pro* van comptar també amb manifestos *contra*, capitalitzats per la nova associació mare de totes les associacions reaccionàries: la Federació de Asociaciones del Aragón Oriental.

El *tour de force*, per un costat, entre el clam de les associacions i els partits partidaris de complir el *manament* de l'Estatut d'elaborar una Llei de llengües i, per l'altre, el PP tot sol, que torna a governar amb el PAR com a soci i que es mostra refractari a córrer massa, acabarà definitivament amb la constitució de la Comissió Especial de les Corts d'Aragó sobre la Política Lingüística a Aragó, encarregada de preparar un dictamen. Per fer-lo, la Comissió va rebre representants d'entitats culturals, especialistes en llengua, en dret, etc. A partir de nombroses entrevistes i sessions de treball, a l'abril va donar per acabats els treballs del dictamen que presentà a la tardor a les Corts.

Pel camí s'havien donat fets significatius en alguns ajuntaments, que, arran de l'enuig per les reivindicacions del mapa comarcal i la desesperant falta de notícies sobre la llengua, van aprovar la cooficialitat del català amb el castellà als seus municipis: va ser el cas de Camporrells, el Torricó i el Campell. A Mequinensa, però, el delegat del Govern en va anul·lar l'aprovació i a Fraga no es va poder declarar la cooficialitat pels vots en contra del PP i del PAR, tota una premonició d'allò que s'acostava.

Debat del dictamen de la Comissió Especial sobre la Política Lingüística a Aragó

Ateses la imminència i la importància directa del dictamen sobre el Projecte de Llei que a hores d'ara capitalitza l'atenció a la Franja, incorporo aquí una mena de crònica de la sessió de les Corts d'Aragó del dia 6 de novembre de 1997. La crònica es basa en el contingut del vídeo que existeix d'aquella sessió i que van repartir les associacions entre els associats com a mostra de l'interès intrínsec d'allò que s'hi mostrava.

La sessió plenària del 6 de novembre de 1997 es reunia per debatre i votar el dictamen elaborat per la Comissió Especial d'Estudi sobre la Política Lingüística a Aragó. De fet, el Ple havia de debatre el vot particular contra el dictamen que havia presentat a última hora el PP. La sessió presenta un dels moments més interessants per a la nostra petita història, ja que els partits polítics manifesten les seves idees en política lingüística i es conformen en tres posicions: la dels partits decididament «dictamenistes» (Chunta Aragonesista [CHA], Izquierda Unida [IU] i PSOE); la del PAR, que s'hi mostra reticent, sens dubte collat per l'aliança de govern amb els populars; i la del PP, que se'n desmarca clarament amb la presentació del vot particular en contra. D'alguna manera ensenyen una foto fixa de l'*status quo* de la qüestió: el bloc dels partits d'esquerra defensen la promulgació d'una llei sobre les llengües i els partits de centredreta deixen veure el llautó ideològic respecte d'un pas que a ells els sembla (sobretot al PP) claudicant, perillosament claudicant contra el veí-invasor (?).

S'arribava a la sessió de les Corts després dels set mesos de treball per a fer el dictamen. Les actuacions dels portaveus dels partits polítics van mostrar, dèiem, els punts de vista corresponents a cada casa: la CHA, en el seu paper de gran defensor de l'aragonès, denunciava la «falta de voluntat política» evidenciada per la negativa des del 1982 dels governs que s'havien anat succeint per a donar un tractament adequat a l'ordenament de les llengües; de fet, i aquesta també havia estat una denúncia dels altres dos partits d'esquerra, la situació havia esdevingut escandalosa per no haver avançat amb decisió en el fet de la definició de les llengües que es parlen a Aragó i haver allargat de manera irracional, des del punt de vista científic, la utilització de les modalitats lingüístiques. Un fet escandalós —hi afegim aquí— que només s'entén, o que s'entén sobretot, pel que té de valor de captació de vots a dintre i a fora de la Franja. El representant de la CHA ho va aprofitar per a argumentar la importància de totes les llengües i per a recordar-ne la igualtat.

Una altra part de l'actuació de la CHA, que va coincidir amb la dels altres o que els altres van ratificar com a seva, va ser la felicitació per haver acordat que el dictamen esdevingués avant-projecte de llei per a ser presentat a les Corts abans del 31 de desembre (ep!: som en 1997, recordem-ho). Per cert, que aquest punt corresponia a una proposta del PP, el partit que, després, presentà el vot particular... La CHA acabava la intervenció recordant que l'últim cens lingüístic disponible (el de 1981) mostrava que el 7 % (5 % català, 2 % aragonès) del total de la població d'Aragó tenia una llengua pròpia altra que el castellà i que aquesta dada era suficient per a treballar en la direcció de la llei reparadora que havia d'impedir de perdre més parts del seu ésser, venia a dir. Abans d'acabar, encara, com també havien de fer els altres oradors, va enumerar les vuit conclusions a què arribava el dictamen i la necessitat d'ésser ateses.

IU va carregar sobre els interessos polítics que explicaven l'endarreriment d'Aragó i el desfasament respecte de les altres autonomies amb llengua pròpia a l'hora d'encarar la qüestió lingüística. Una novetat que aportava al debat parlamentari amb molt d'èmfasi fou la referència a la conclusió quarta, la de les variants locals, i a la por del PP que la futura llei serviria per a fer-les desaparèixer: que no tinguessin por, els venia a dir, perquè les variants ja sortien prou defensades al llarg de tot el dictamen. Es tornà a repetir la mena de cantarella sobre les modalitats i sobre com serien engolides per la llengua mare.

El representant del PAR va fer una intervenció curta amb relació als qui l'havien precedit. Va valorar la cooficialitat anunciada en el dictamen i va apuntar la preocupació de com s'havia de dur a la pràctica; a continuació va recordar la necessitat de partir dels principis de «voluntarietat» —i va anomenar els dimonis i va recordar el que havia passat a Letònia!—, de gradualitat i de «respecte»: als parlants, als ajuntaments i a les modalitats. Es va lamentar dels quinze anys d'endarreriment i de l'agreujament de la situació de l'aragonès i en va fer una dissertació exagerada (aragonès de tothom) sense referir-se mai al català.

Josep M. Becana, el diputat fragatí representant del PSOE, va tenir una actuació certament destacada i esperada —és l'únic que va rebre aplaudiments. Va repetir esquemes d'actuació envers la miopia política —així ho va dir— del PP i la preocupació per les dues llengües. Féu un clam per la sinceritat de les Corts per a treballar a favor de les llengües o, si no, va arribar a dir, l'aragonès entraria en una agonia fatal i el català que parlem a Aragó quedaria a mans d'altres autonomies. Sens dubte, un argument de la por en un escenari amb massa fantasmes. El senyor Becana i el seu partit bé devien saber el que deien. Quan arribà a les conclusions, fou qui es referí amb més claredat i decisió a l'apartat de l'ensenyament i avançà els objectius que s'havia de proposar la posada en marxa d'una futura llei: «els escolars han d'acabar sabent llegir i escriure». I fixem-nos en com va acabar: Becana cridà l'atenció sobre els dèficits de les nostres comarques, als quals calia posar atenció perquè, d'alguna manera (dic jo), també formaven part del grup dels dèficits encapçalats per la llengua, és a dir, els dèficits culturals, de desatenció, etc.

La representant del PP va defensar el seu vot particular en contra. Després d'una visió històrica per a explicar la raó de les llengües d'Aragó, arribà a l'afirmació que el castellà és la llengua assumida i estimada per tothom —per tots els aragonesos, volia dir—, i, no havent-

hi conflicte lingüístic, defensava la normalitat actual i, en conseqüència, qüestionava la cooficialitat de les llengües, sobretot perquè no era una cosa prioritària per a l'aragonesitat; aquesta afirmació la basava en l'estudi de la Universitat de Saragossa, que, com ja ha estat dit, arribava a cridar el mal temps d'un possible conflicte segons com s'arribés a potenciar el català. La diputada Calvo ho lligava amb el perill del català normalitzat per a les modalitats de les nostres gents. D'una manera valenta, també apuntava els problemes de l'aragonès a partir del que entenen els entesos sobre l'artificiositat de l'aragonès actual. El PP acabà parlant de la necessitat de protegir les modalitats lingüístiques i es presentà com l'avantguarda d'una mena de valencianisme (*blavero*) aragonès. Finalment, anatematitzà les aventures d'alt risc que havien de ser els ensenyaments bilingües i les immersions lingüístiques. Com s'ha dit més amunt, l'exposició és d'allò més clarificadora i ens mostra unes posicions que s'han anat consolidant —millorant amb el temps, en podríem dir—, sobretot del PP. Una sorpresa final que ens avisa per al futur: no s'ha de tenir pressa i proposa que es doni un termini d'un altre any, fins al 31 de desembre de 1998, perquè es pugui elaborar un projecte responsable d'acord amb els seus pressupòsits.

En el torn de rèpliques —molt fluix, per cert, amb desercions com la del PAR— tothom carregà contra les tesis del PP.

En destaco algunes curiositats: el representant de la CHA llegeix paràgrafs de la Declaració de Drets Lingüístics; el d'IU li retrau desinterès i poca seriositat en la seva argumentació i, pel que fa al seu grup, l'acusa d'assetjament contra els municipis (el cas del consistori de Mequinensa i l'actuació fulminant del Govern). El del PAR, sense fer ús de la tribuna, des de l'escó li retrau la indefinició respecte de l'aragonès. Torna ser Becana qui eleva el to i aporta contingut a la discussió: polemítza sobre l'estudi de la Universitat i l'autèntic significat de les mancances dels habitants de la Franja respecte a la seva llengua. Argumenta la necessitat de prestigiar la llengua de manera que, de retop, les modalitats se n'han de beneficiar.

Les votacions van mostrar els guarismes d'aquella foto fixa a què ens referíem en començar aquest capítol: tots van votar contra el vot particular del PP i, en la votació del dictamen, el PP es va abstenir, de manera que aquell es va aprovar sense cap vot en contra, la qual cosa, al capdavall, s'havia de considerar un èxit polític. En l'explicació del vot, Becana, a més de felicitar-se, va tornar a posar sobre la taula, o sobre l'escó, la reivindicació històrica, tantes vegades repetida en l'època del debat del 1985: «Però què sou vosaltres? Som aragonesos que parlem català, amb un greuge: cada dia hem de demostrar l'aragonesisme.» Ens sona, oi?

Temps de bonança o de miratges?

Doncs no, tampoc no va ser l'hora de posar fi als greuges històrics i els terminis acceptats públicament no s'han complert. Ni el desembre de 1997 ni el de 1998. No cal ser molt espavilat, com diem nosaltres, per a entendre que bona part de l'aturada té a veure amb el color blau

dels partits de govern de les últimes legislatures i que, si finalment el procés s'ha reprès, també es correspon amb la recuperació del poder polític dels socialistes, que compten amb el suport del PAR i també, amb un pes singular, d'IU.

Els últims mesos, mentre el PP va mantenir-ne la presidència, el Govern no va fer cap pas per a complir allò que se li havia encomanat sobre la presentació de la Llei de llengües. Cal esmentar aquí, però, una nova referència que s'havia de tenir present en la futura legislació: la Llei del patrimoni cultural aragonès, que a l'article 4 remetia en parlar de l'aragonès i del català, llengües minoritàries d'Aragó, a una llei de llengües que havia de proporcionar «el marco jurídico para regular la cooficialidad del aragonés i del catalán» (2000). És la primera vegada que es parla de cooficialitat de llengües!

La situació d'encefalograma pla que se'n despenia, de la no-actuació del Govern, ha coincidit amb una represa de les accions de les associacions culturals i dels municipis per a reivindicar una major presència del català. En aquest últim període destaquem, d'una banda, la incidència de les associacions de pares d'alumnes dels centres on es fa català, que han pressionat d'una manera organitzada i amb gran eficàcia davant les autoritats educatives per buscar més implicacions i responsabilitats, aprofitant les competències d'ensenyament acabades d'estrenar per l'Administració aragonesa. També les denominades associacions de mares i pares d'alumnes han estat, feliçment, protagonistes de notícies reivindicatives: per a exigir valor acadèmic de la llengua, per a l'ensenyament en català, per a la demanda de professorat... I, d'altra banda, l'aparició dels Casals Jaume I, entitats dependents d'Acció Cultural del País Valencià, que han significat, ni que sigui de manera incipient, una nova forma d'actuar en les nostres comarques, cercant una acció més diversificada, amb una incidència diguem-ne més social i de compromís amb la resta dels territoris de llengua catalana, i intentant d'arribar als grups de joves; una acció, doncs, amb un accent diferent del que han fet fins ara les associacions culturals. En aquest sentit, si no s'estronquen, els Casals estan cridats a acomplir un paper interessant a casa nostra.

Una casa on, com es diu popularment, a cada bugada es perd un llençol, que és el que ha passat en aquest període amb la pèrdua d'un llençol tan important com ha estat la segregació de les poblacions de la Franja de la diòcesi de Lleida; la segregació de les parròquies del Matarranya ja s'havia esdevingut des del 1957. El fet, certament, s'ha viscut sense dramatismes especials, i això deu voler dir, si més no, que la societat no s'hi ha vist gaire implicada, bé per falta d'interessos religiosos en una direcció concreta o bé perquè els interessos religiosos han estat d'acord amb aquesta segregació. La veritat és que la mobilització de grups de cristians de les nostres comarques, que sí que ha existit, ha estat insuficient i, probablement, se sabia que, estant ja tot dat i beneït des de Roma, poc s'hi podia fer. Així que, malgrat alguns moviments i intents d'organització des del mateix mes de juny de 1995, quan es va saber la imminència del trauma, i després d'algunes manifestacions de Lleida estant, el juny de 1998, amb grans alegrois i somriures propis del personal colonitzador procedent de la factoria d'aquella casa que hi ha a Barbastre, les parròquies amb feligresia catalanoparlant van passar a dependre'n, tal com anunciava amb gran visió de futur un article del diari *Avui* de l'any 1981 (2 d'abril). Ja no podem dir

com un signe més de catalanitat allò que som d'unes terres amb una llengua i una cultura catalanes i que pertanyem, des del punt de vista religiós, al bisbat de Lleida.

L'ensenyament: la clau de volta

La Declaració de Mequinensa és el fet fonamental —de «revolucionari», l'hem qualificat moltes vegades— per a la llengua a la Franja: l'arribada de l'ensenyament del català a l'escola ha estat l'element més important de l'eclosió de la llengua i, en realitat, l'únic punt dels tres de la Declaració que ha tingut una rellevància digna de ser tinguda en compte. El significat intrínsec i tot el que havia de comportar van ser intuïts per les forces del mal i l'ensenyament del català va ser l'ase dels cops, com hem vist quan es va iniciar.

S'han fet molts estudis sobre la incorporació del català a l'ensenyament i no és aquest el lloc per a tornar a explicar la història des d'aquell llunyà febrer de 1984; aquí ens permetrem aportar-hi unes reflexions i valorar el camí recorregut i el component polític en què s'ha desenvolupat, tenint present treballs i articles que s'han publicat amb profusió els últims anys: Huguet (1991, 1997), Huguet (2001), Quintana (1988), Moret (1995), Martínez (1995), Ricart (1992)...

Podem considerar el camí fet per l'ensenyament del català com un paradigma de com entenem les coses del català les forces vives de la Franja: ja tenim el català a l'escola, per la porta petita (opcional); què volen ara? Qui se n'ha preocupat? El professorat, que ha vist davant seu el repte enorme de treballar la llengua, sovint solitàriament —i no és un tòpic dir que, molt sovint, sol davant el perill.

Què es vol, què s'ha pretès amb el català a l'escola? Els objectius han estat d'allò més senzills. L'Administració ha posat els mitjans perquè es complissin els acords presos, amb un objectiu no gens definit, des del punt de vista educatiu i curricular. Des de l'òptica de les famílies, les aspiracions no van gaire lluny: que les xiquetes i els xiquets sàpiguen el català perquè així, en fer-se grans, podran anar a Catalunya a treballar i els el demanaran. Vet aquí el gran argument dels qui han hagut de donar explicacions d'aquesta mena d'anomalia que ha estat l'ensenyament del català: utilitarisme pur i simple.

I, en canvi, calia ser, des d'un principi, i sobretot a partir d'ara amb la Llei caldrà ser-ho, molt seriosos i establir objectius educatius relatius a l'ensenyament de la llengua; de fet, caldrà que els centres es plantegin com han de funcionar, lingüísticament, en el que s'entén com el tractament de les llengües en els centres; és a dir, un cop definit el marc del català en els nivells de l'ensenyament i els objectius (domini i ús de totes dues llengües?), els centres s'hauran d'organitzar per a aconseguir els objectius manats.

Perquè les bases per a poder-ho fer hi són; volem dir que la població escolar i les característiques sociolingüístiques d'aquesta població no presenten, en principi, problemes especialment greus, si no són els propis en els alumnes sense escolaritzar en les dues llengües. Però cal ser valents i, des de les instàncies amb responsabilitats, cal decidir-se, una volta marcats els objectius

—tan amplis com calguin—, a posar-hi els mitjans tècnics i didàctics: això vol dir aportar-hi professorat preparat i competent per a dur a terme una feina com cal. Segurament, si els objectius de llengua són assolir el domini del català en acabar l'ensenyament, s'haurà de planificar —ho hauran de fer els centres a partir de les directrius de l'Administració educativa— l'ensenyament no solament del català, sinó també l'ensenyament de matèries en català d'acord amb metodologies d'immersió lingüística. No té retop: cal ser valents i, al nostre parer, distanciar-se dels consells del famós estudi de la Universitat de Saragossa (1995) i acostar-se a les propostes exposades per Martínez Ferrer (1995), sempre que allò que es vulgui sigui treballar per una llengua digna des de l'escola i no per complir amb el moment històric amb expedients escolars insuficients.

L'ensenyament també ha rebut la influència dels temps polítics: fins al curs 1998-1999, com que no es tenien les competències d'ensenyament i no es gaudia tampoc de la simpatia dels partits polítics de govern —amb actituds d'autèntica desídia, sobretot els primers anys—, es patia per tot: per la confirmació de la dotació de professors, per la dotació en els centres que demanaven incorporar-se a l'ensenyament del català, per l'acceptació d'horaris, sobretot en el cas dels centres de secundària de Fraga...; així mateix, no s'ha fet res per a dotar d'una estructura mínima administrativa el que començava a ser una màquina de certa envergadura: més de trenta mestres, la major part de les poblacions implicades, més de tres mil alumnes... Tot requeia en la feina de coordinació d'una persona, sense mitjans ni gaires possibilitats d'acció. Amb el traspàs de les competències d'ensenyament s'ha intentat millorar la situació: actualment s'ha creat una unitat orgànica inclosa en un servei que té l'encàrrec de gestionar i planificar l'actuació lingüística en l'àmbit escolar.

I un epíleg

En els últims temps ha estat un lloc comú acudir a la franjolinitat del president de la DGA per a constatar el moment propici i dolç per al català. Marcel·lí Iglesias, avui president de la DGA, ha tingut un paper singular en el panorama polític d'Aragó des de l'inici de les competències de govern i ha estat protagonista sovint en els moments més interessants d'aquesta etapa de més de vint anys que ocupa la nostra crònica. L'home, quan el van fer president, ja va dir que no s'havia de córrer per la Llei de llengües perquè no era prioritària per a Aragó; tanmateix, hi afegia que la Llei eixiria en aquesta legislatura: ara com ara, doncs, compleix. Però quin ha estat el capteniment de Marcel·lí Iglesias envers la qüestió cultural i lingüística des de la seua privilegiada situació? He triat dues manifestacions als mitjans de comunicació prou significatives que mostren, al meu entendre, una situació de voler i doldre; no sé, però, en quina proporció. A *Temps de Franja* (número 2, desembre de 2000) declarava que «la Llei de llengües establirà un dret, no una obligació»; al diari *Avui* (25 de febrer de 2001), en repetir aquestes mateixes paraules, hi deia, en referir-se a la possibilitat d'entrar a formar part de l'Institut Ramon Llull, la institució que tot just acaba de començar a funcionar amb la intenció de coordinar i «mancomunar» esforços des de tots els territoris que parlen català:

Tenim un compromís amb la nostra societat bilingüe i anirem pas a pas. Primer acabar la nostra llei. No voldria crear un conflicte perquè ja hem tingut massa dificultats per entendre'ns amb Catalunya i entendre les peculiaritats de la Franja dins del mateix Aragó. [...] És segur que acabarem entrant a l'Institut Ramon Llull però fent les coses d'una manera gradual.

Que serveixin, doncs, les paraules del president d'Aragó per a visualitzar per on van i per on poden anar les coses del català a la Franja: van cap a una llei de drets, sense obligacions, on ningú no es pugui queixar; de fet, potser es tracta d'això: canviar el paisatge polític (fer una llei) per no canviar res (el cos polític haurà complert i, alhora, s'haurà mullat poc). Si s'esdevé d'aquesta manera, haurà estat una mostra més del funcionament d'un mecanisme senzill: davant d'una qüestió fonamental com és la llengua d'una societat —la catalana de les comarques de la Franja—, lluny d'enfrontar-se amb plantejaments conseqüents, els poders fàctics es deixen arrossegar per una inèrcia imposada per una història que no ens ha estat gens benèvola en aquest apartat, i en molts d'altres, i es dedica poc més que a complir un expedient —atenció a la pressió social!— sense apostar per una política lingüística decidida...

Temem, doncs, que el cos social a penes notarà la Llei, de manera que el paisatge real continuarà mostrant una societat estantissa, sense gaires possibilitats de superar l'endarreriment cultural secular que arrossega, on les associacions —totes: les culturals, les de pares i mares, les del professorat...— hauran d'enginyar-se fórmules d'incidència més o menys carregades d'accent polític per a continuar aspirant a dignificar el català a ca seua i, amb el veïnat del sud i el de l'est, treballar plegats pel dret a viure i conïure en català.

Per acabar, una citació que també és «electrònica»:

Avui més que mai cal reflexionar sobre el fet que, mani qui mani, tota una generació que ha lluitat amb optimisme pel seu idioma ara vegi que haurà d'afrontar els darrers anys de la seva vida sense la certesa que el seu idioma sobreviurà [correspon a un article de Toni Strubell enviat a una web que s'anomena *Global site forum* i és ressenyada per Agustí Colomines al diari *Avui* (16 d'abril de 2001)].

Bibliografia

- BADA, J. R. *El debat del català a l'Aragó*. Calaceit: La Gabella, 1990.
- ESPLUGA, J. L.; CAPDEVILA, A. *Franja, frontera i llengua*. Lleida: Pagès Editors, 1995.
- HUGUET, A. *Bilingüisme social al Baix Cinca*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1991.
- «Deu anys d'ensenyament del català a l'Aragó». *Temps d'Educació*, núm. 18 (1997).
- *Dues llengües millor que una*. Coordinadora d'APAS de la Franja d'Aragó, 2001.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. A. [et al.]. *Estudio sociolingüístico de la Franja oriental de Aragón*. Saragossa: Universidad de Zaragoza, 1995. 2 v.

- MARTÍNEZ, J. *Bilingüismo y enseñanza en Aragón*. Saragossa: Edicions de l'Astral: Ligallo de Fablans: Consello da Fabla: Associació Cultural del Matarranya, 1995.
- MONCLÚS, J. *La Franja de Ponent, avui*. Barcelona: El Llamp, 1983.
- MORET, H. «Deu anys d'ensenyament del català». *Batecs*, núm. 15 (1995).
- *Indagacions sobre llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: La Gabella: Associació Cultural del Matarranya: Institut del Baix Cinca, 1998.
- PRATS, M. [et al.]. *El futur de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1990.
- QUINTANA, A. «El català a l'Aragó. Balanç de la democràcia». *Revista de Catalunya*, núm. 19 (1988).
- RAFANELL, A. *Un nom per a la llengua*. Vic: Eumo, 1991.
- RICART, F. «La política lingüística a la Franja». A: *La llengua als Països Catalans*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1992.
- VIDIELLA, S. *Converses sobre coses passades presents de la vila de Calaceit*. Saragossa: Pa de Casa: Diputació General de Aragón, 1984.

Ponència: La inferioritat jurídica de la llengua catalana. La situació jurídica a Aragó

Juli Pallarol i Sánchez
Professor i jurista

Per tal d'agilitar el seguiment d'allò que exposo i proposo, he dividit la ponència en els apartats següents: «Introducció», «Anàlisi jurídica i lingüística del terme *modalitat lingüística* i de l'article 3.3 de la Constitució espanyola», «Anàlisi de la regulació constitucional, estatutària i de les normes aragoneses amb rang de llei», «Anàlisi de l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó» i «Conclusions».

Introducció

En el marc jurídic de l'Estat espanyol,¹ que és el marc real que malauradament compta, i dins de l'àrea de la nostra comunitat lingüística i de l'occitana, la conxorxa (per)torbadora constitucional i estatutària ha (pre)fixat, sobretot després de les intervencions jurisprudencials, el següent sistema juridicolingüístic: llengua oficial (el castellà arreu de l'Estat), llengües suboficials (el català a les quatre províncies [auto]anomenades Catalunya; el català, a les Illes; i, potser, el català, anomenat estatutàriament «valencià», al País Valencià), llengües quasisuboficials (l'occità, denominat inadecuadament «aranès», a la Vall d'Aran) i modalitats lingüístiques criptogràfiques no oficials (i, per tant, no suboficials ni quasisuboficials). La nostra llengua a Aragó és un criptograma juridicopolític.² És com una nina russa de joguina (la Constitució es remet a l'Estatut; l'Estatut, a la Llei; la Llei, a un acord municipal, i l'acord municipal, a una reflexió col·lectiva d'una colla d'amics).

1. No me n'oblido: a l'Estat francès, el francès en exclusiva sense engrunes per a la Catalunya Nord; a Andorra, el català en exclusiva sense aplicació efectiva; a l'Estat italià, tot per fer a la ciutat de l'Alguer.

2. L'Estat espanyol especificarà en la ratificació de la Carta Europea de les Llengües Regionals i Minoritàries, feta a Estrasburg el 5 de novembre de 1992, la classificació següent de les llengües: «España declara que, a los efectos previstos en los citados artículos, se entienden por lenguas regionales o minoritarias, las lenguas reconocidas como oficiales en los Estatutos de Autonomía de las Comunidades Autónomas del País Vasco, Cataluña, Islas Baleares, Galicia, de la Comunidad Valenciana y de la Comunidad Foral de Navarra. Asimismo, España declara, a los mismos efectos, que tam-

Els catalanòfons de la comunitat autònoma d'Aragó, que des d'una perspectiva històrica són autòctons en una part d'aquest territori, gairebé no existim ni per a la majoria dels hispanòfons, ni per a la resta de catalanòfons que viuen en uns altres territoris on s'ha implantat la nostra comunitat lingüística, que no s'ha cohesionat, encara, com a comunitat nacional. Som una microminoria que no espanta ningú i que, si de cas, pot ser estudiada pels erudits com una anomalia o curiositat.

Intentaré cercar el desllorigador d'aquest enigma.

A Aragó es parla el català en una franja d'uns quinze a trenta quilòmetres d'amplada que va des dels Pirineus fins als Ports de Morella i que és al costat (durant la història ha estat cama ací, cama allà) de la línia administrativa divisòria entre les províncies d'Osca, Saragossa i Terol, per una banda, i les de Lleida i Tarragona, per l'altra. Aquesta zona, coneguda per la Franja de Ponent o la Franja, sense res més, té una superfície d'uns cinc mil quilòmetres quadrats i escaig i comprèn les sis comarques següents: la part oest de l'Alta Ribagorça, la Baixa Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, la part nord-oest de la Terra Alta i el Matarranya.³

La població actual de la Franja és, aproximadament, d'uns cinquanta mil habitants, la immensa majoria dels quals té el català com a llengua materna. Segons el cens de població d'Aragó de 1981, hi havia 48.029 parlants de català (37.457 d'actius i 10.572 de passius). Cal tenir present que les qüestions plantejades en el cens no eren gaire escaients⁴ i hom pot sospitar que aquestes dades queden curtes. Posteriorment, no s'ha plantejat cap pregunta sobre dades d'interès lingüístic en els censos corresponents i no s'ha fet cap enquesta, que jo sàpiga, en la zona catalanoparlant.

El pluralisme lingüístic de l'Estat es reflecteix també en el territori aragonès, on conviuen o coexisteixen, per un costat, el castellà, llengua parlada per la majoria de la població, entesa per gairebé tothom i l'única llengua no autòctona d'Aragó; i, per l'altre, el català, la situació del qual exposo, i l'aragonès, llengua encara sorprenentment minoritària i minoritzada, ja que és la pròpia per antonomàsia.

bién se entienden por lenguas regionales o minoritarias las que los Estatutos de Autonomía de Aragón, Asturias y Cataluña protegen y amparan en los territorios donde tradicionalmente se hablan [...] a las citadas lenguas en el párrafo segundo se aplicarán todas aquellas disposiciones de la parte III de la Carta que puedan razonablemente aplicarse en consonancia con los objetivos y principios establecidos en el artículo 7.» Vegeu el dictamen de la Comissió d'Exteriors del Congrés dels Diputats (*Boletín Oficial de las Cortes Generales*, secció Cortes Generales, sèrie C, núm. 43-4 [31 octubre 2000]).

3. Aquesta divisió comarcal no ha estat respectada per la Diputació General d'Aragó, que ha fet la delimitació comarcal amb comarques amb caràcter mixt pel que fa a la llengua, llevat de la comarca del Matarranya. La denominació de les comarques creades és «Ribagorza, Litera, Bajo Cinca, Caspe, Bajo Aragón y Matarraña». Vegeu la Llei 8/1996, de 2 de desembre, de delimitació comarcal d'Aragó (*Boletín Oficial de Aragón* [BOA], núm. 145 [11 desembre 1996]).

4. La pregunta del cens era: «¿Conoce o utiliza algún habla propio de la región aragonesa? Señale con una X el cuadro que corresponda. 1 No, 2 Entiende, 3 Habla.» No cal dir que, deixant de banda la manca de concordança amb el mot *habla*, que és femení, s'ha de fer una anàlisi exhaustiva per a deduir quina llengua parlen.

Aquest fet no és assumit amb normalitat pel conjunt de la societat aragonesa i s'acompleix una resistència especial a admetre la llengua catalana dins d'Aragó. Aquesta actitud i la desinformació i la persecució han generat entre els usuaris del català un crònic autoodi, del qual amb prou feines comença a albirar-se el guariment. L'escola i els mitjans de comunicació en poden ser una minsa curació.

Malgrat açò, a la Franja, el català és gairebé l'única llengua usada en les comunicacions orals informals i es continua transmetent als descendents. En la comunicació escrita el castellà abasta quasi exclusivament els àmbits formal i informal, però no ha penetrat en l'àmbit informal de les comunicacions orals, llevat d'algunes regressions en unes localitats determinades. En síntesi, i valgui l'expressió, la Franja és la zona de la comunitat lingüística catalana on hi ha el major índex proporcional de catalanoparlants i el més baix de «catalanoescrivents» o usuaris de la llengua escrita.

Pel que fa al marc jurídic, l'actual Estatut, en l'article 7, ha omès l'oficialitat del català i ha negligit el caràcter preceptiu del reconeixement d'oficialitat que fa l'article 3.2 de la Constitució espanyola de 1978. Si s'admet que aquesta norma té un caràcter potestatiu (aquesta és l'opinió actual del Tribunal Constitucional), llavors s'ha d'entendre que l'Estatut no n'ha fet l'opció d'oficialitat. Tampoc no s'hi esmenta explícitament el català, sinó que s'hi parla de llengües i modalitats lingüístiques d'Aragó, o sia, la indeterminació nominal habitual.

Quant a l'ensenyament, les administracions públiques han previst d'una manera bastant precària un programa d'ensenyament de la llengua catalana com a assignatura optativa en els centres públics d'ensenyament primari i secundari «de las comarcas orientales de Aragón», que actualment es regeix pel costum.⁵ Gran curiositat com a font del dret administratiu!

Pel que fa als mitjans de comunicació audiovisual, les administracions públiques no hi han fet res positiu, més aviat accions negatives, com ara queixar-se de la recepció de la televisió catalana, que no es pot evitar per proximitat i que fa una tasca de suplència.

Les forces polítiques implantades a Aragó mantenen bàsicament tres posicions: hi són contràries, ignoren l'afer o hi estan a favor tímidament i insuficientment. Aclarir on s'ubiquen aquestes forces, qüestió no estàtica, podria ser una anàlisi d'una altra ponència.

Des d'una anàlisi històrica i comparativa, podem dir que açò que tenim és molt poc i que, a més, no s'ha complert ni s'ha desplegat el marc normatiu. Han passat gairebé dinou anys des de la promulgació estatutària i més de vint des de la promulgació constitucional, i encara no s'accepten els noms de persona en català avalats per la documentació oficial. L'acció de les administracions és ridícula de tan insignificant i, en algun aspecte, pot ser inferior a l'etapa anterior al sistema constitucional actual.

5. Podríem considerar vigent el Decret 1433/1975, de 30 de maig, d'incorporació de les llengües natives a l'educació general bàsica i l'educació preescolar (*Boletín Oficial del Estado* [BOE], núm. 156 [1 juliol 1975]), ja que no s'ha derogat expressament en l'àmbit territorial d'Aragó, pel qual s'estableix l'autorització per a impartir l'ensenyament de les llengües natives espanyoles com a matèria voluntària per als alumnes. Aquesta regulació es pot considerar que supera la implantació consuetudinària actual de l'ensenyament del català.

Anàlisi jurídica i lingüística del terme *modalitat lingüística* i de l'article 3.3 de la Constitució espanyola

En l'article 3.3 de la Constitució s'estableix: «La riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya és un patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció.»

El terme *modalitat lingüística* és un dels termes o mots que el legislador constitucional ha emprat sense gaire fonament ni criteri, i no és perquè se'n pugui fer diferents interpretacions, sinó perquè admetre'l en el sentit literal és un veritable patafi conceptual.

És, sens dubte, un excés artificios del legislador per a no repetir el mot «llengua» dels dos apartats precedents del mateix article 3. Els redactors no es van adonar de la patinada lingüística, ja que no sabien què volia dir *modalitat lingüística* i, sobretot, penso que, almenys pel que fa al castellà, no volien expressar el que realment vol dir el terme. Els redactors, per simple estètica, cercaven un sinònim de llengua per no repetir aquest mot un altre cop després d'haver-ho fet dues vegades en l'article 3: en l'apartat 1 (la llengua espanyola) i en l'apartat 2 (les altres llengües espanyoles).

L'itinerari lingüístic és crear una perífrasi per a referir-se a un mot (*llengua*) i en realitat es refereix, erròniament, a un altre mot (*parla* o *dialecte*). A més, cal manifestar que en la dialectologia es prefereix la perífrasi *varietat lingüística* sobre la de *modalitat lingüística*.⁶

En tot cas, si analitzem amb precisió lèxica la perífrasi *modalitat lingüística*, l'única accepció possible és la de *dialecte*, o sia, el que es prescriu literalment és la protecció i el respecte dels dialectes de les llengües espanyoles (incloent-hi la castellana). Cal preguntar-se si la Constitució afavoreix la dispersió dialectal espontània del castellà i de les altres llengües espanyoles; o només és la pràctica habitual per a les llengües diferents del castellà, sense excloure la disgregació, com en el cas del valencià, que es considera llengua diferent. En aquest darrer supòsit, la diferenciació interna de la llengua és usada per a crear una diferenciació externa del sistema de la llengua.

Aquest apartat de la norma constitucional fa referència al respecte i la protecció que han de tenir les modalitats lingüístiques de cada llengua espanyola o al pluralisme lingüístic general de l'Estat o d'algunes comunitats autònomes com l'aragonesa. El Tribunal Constitucional inter-

6. Sobre els usos legals d'aquesta terminologia: s'empren el terme *les varietats locals* en l'article 4 de l'Estatut d'autonomia del Principat d'Astúries (en la redacció actual de la Llei orgànica 1/1999, de 5 de gener); el terme *modalitats insulars del català* en l'article 14 de l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears (en la redacció actual de la Llei orgànica 3/1999, de 8 de gener); el terme *varietat de la llengua occitana* en l'article 2.1 de la Llei catalana 16/1990, de 13 de juliol, sobre el règim especial de la Vall d'Aran (*Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 1326 [3 agost 1998]); i el terme o sintagma *les particularitats lingüístiques de l'espanyol parlat a Canàries* en l'article 2 de la Llei canària 4/1999, de 15 de març, de patrimoni històric de Canàries (BOE, núm. 85 [9 abril 1999]).

7. La sentència del Tribunal Constitucional 82/1986, de 26 de juny, en el fonament jurídic IV, últim paràgraf, exposa: «[...] todo ello sin olvidar las referencias a la protección de otras lenguas o modalidades lingüísticas no oficiales contenidas en varios Estatutos.»

pretat⁷ que aquest article enclou les llengües espanyoles oficials i les no oficials i que implica tots els poders públics pel que fa al respecte i la protecció.

El sintagma «la riquesa de les diferents modalitats lingüístiques d'Espanya» en el context de la norma constitucional equival al terme *pluralitat lingüística*, que té dos plans d'interpretació compatibles: l'un és el fet que hi ha diversitat de llengües (pluralisme lingüístic) i l'altre és que cadascuna d'aquestes té diferents manifestacions en els àmbits territorials o socials (pluralisme dialectal); a més, aquests dos plans es poden circumscriure a dos àmbits territorials amb transcendència juridicolingüística: l'Estat espanyol i les comunitats autònomes, almenys algunes.

Aragó participa dels dos pluralismes: *a*) pluralisme lingüístic (el català i l'aragonès com a llengües autòctones i el castellà, llengua arrelada a una part del territori aragonès i llengua imposada per la Constitució) i *b*) pluralisme dialectal (el català nord-occidental, el subdialecte ribagorçà, els dialectes o parles de l'aragonès, les particularitats lingüístiques del castellà d'Aragó, etc.).

L'article 3.3 de la Constitució obliga l'Estat i la Diputació General d'Aragó (DGA) a prendre una actitud favorable envers la pluralitat lingüística d'Espanya i d'Aragó, especialment, per a les llengües diferents del castellà. Aquesta acció es concreta en dos mots, «respecte» i «protecció», i el qualificatiu «especial».

Anàlisi de la regulació constitucional, estatutària i de les normes aragoneses amb rang de llei

Marc constitucional

La Constitució espanyola es refereix al fet lingüístic en diferents llocs del seu text: el preàmbul, els articles 3.20.3 i 148.1.17 i la disposició final.

El preàmbul no mereix gaires comentaris i és una simple declaració de principis: «Protegir tots els espanyols i els pobles d'Espanya en l'exercici dels drets humans, de llurs cultures i tradicions, *llengües* i institucions.»

En l'article 3.1⁸ s'estableix l'oficialitat del castellà a tot l'Estat i, per tant, a Aragó amb totes les conseqüències de drets i deures que comporta aquesta declaració i amb l'abast de la interpretació que en fa el Tribunal Constitucional.

En l'article 3.2⁹ es fixa l'oficialitat de les altres llengües, no una possibilitat. Si s'admetia que la norma té un caràcter potestatiu, llavors s'hauria d'entendre que l'Estatut no ha fet l'opció d'oficialitat. Com s'ha esmentat més amunt aquesta és la interpretació actual del Tribunal Constitucional.

8. En l'article 3.1 de la Constitució s'estableix: «El castellà és la llengua espanyola oficial de l'Estat. Tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret d'usar-la.»

9. En l'article 3.2 de la Constitució s'estableix: «Les altres llengües espanyoles seran també oficials en les respectives Comunitats Autònomes d'acord amb els seus Estatuts.»

En l'article 3.3 s'obliguen l'Estat i la DGA a adoptar una actitud favorable envers la pluralitat lingüística d'Espanya i d'Aragó, especialment per a les llengües diferents del castellà; i ací s'ha d'incloure la gran riquesa dialectal que té cada llengua, àdhuc el castellà. Aquesta acció es concreta en dos mots, que són prou amplis: «respecte» i «protecció».

L'article 20.3¹⁰ es refereix als mitjans de comunicació social que depenguin de les administracions públiques i estableix que s'haurà de garantir l'accés a aquests mitjans dels grups socials i polítics tot respectant el pluralisme lingüístic d'Espanya.

L'article 148.1.17¹¹ estableix que entre les competències que poden assumir les comunitats autònomes hi ha l'ensenyament de la llengua o les llengües pròpies de cada comunitat autònoma. La DGA no va exercir ni assumir aquesta competència com a exclusiva.

La disposició final¹² afirma que la Constitució serà publicada en les diferents llengües d'Espanya. Sense entrar en l'anàlisi del valor oficial de la versió catalana, cal fer esment que a Aragó no es van distribuir la versió catalana durant les jornades de reflexió prèvies al dia del referèndum constitucional ni, posteriorment, l'edició del *Butlletí Oficial de l'Estat* (BOE) que conté el text constitucional en català.

Marc estatutari

El text estatutari fa referència al fet lingüístic en dos articles: el 7 i el 35.1.30. En l'article 7 s'estableix:

Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Se garantizará su enseñanza y el derecho de los hablantes en la forma que establezca una Ley de Cortes de Aragón para las zonas de utilización predominante de aquéllas.¹³

10. En l'article 20.3 de la Constitució espanyola s'estableix: «La llei regularà l'organització i el control parlamentari dels mitjans de comunicació social que depenguin de l'Estat o de qualsevol entitat pública i garantirà l'accés a aquests mitjans dels grups socials i polítics significatius, respectant el pluralisme de la societat i de les diferents llengües d'Espanya.» La Llei 4/1980, de 10 de gener, reguladora de l'estatut jurídic de RTVE, en l'article 4, entre els principis inspiradors de l'activitat esmenta el respecte al pluralisme lingüístic.

11. En l'article 148.1.17 de la Constitució espanyola s'estableixen, entre les competències que podran assumir les comunitats autònomes, les següents: «17. El foment de la cultura, de la investigació i, en cada cas particular, el de l'ensenyament de la llengua de la Comunitat Autònoma.»

12. En la disposició final de la Constitució espanyola s'estableix: «Aquesta Constitució entrarà en vigor el mateix dia que en sigui publicat el text oficial al butlletí oficial de l'Estat. Serà publicada també en les altres llengües d'Espanya.»

13. En l'article 7 originari de l'Estatut d'autonomia d'Aragó (Llei orgànica 8/1982, de 10 d'agost) s'establia: «Las distintas modalidades lingüísticas de Aragón gozarán de protección, como elementos integrantes de su patrimonio cultural e histórico.» En la Proposta de reforma, aprovada pel Ple de les Corts d'Aragó en la sessió celebrada el 30 de juny de 1994 i per unanimitat dels seixanta-set diputats, l'article 7 tenia la redacció següent: «Las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Se garantizará su enseñanza y el derecho de los hablantes a su utilización en la forma que establezca una ley de Cortes de Aragón.» Vegeu *Boletín Oficial de las Cortes de Aragón* (BOCA),

En aquest article, el legislador no determina les llengües pròpies d'Aragó i omet l'oficialitat del català i de l'aragonès; per tant, negligeix el manament de l'article 3.2 de la Constitució pel que fa a la determinació nominal i a la declaració d'oficialitat de les llengües, les quals reserva als Estatuts. Aquesta indeterminació nominal i la desoficialització estatutària de les llengües són un clar símptoma de la continuïtat de la manca de voluntat de les forces polítiques aragoneses per a afrontar d'una forma racional el plurilingüisme a Aragó d'acord amb el marc constitucional.

L'article intenta reproduir, gairebé, el contingut de l'apartat 3 de l'article 3 de la Constitució, però la redacció és més desfavorable, ja que l'Estatut només parla de protecció i no també de respecte. El concepte de *protecció* té dos sentits: l'un positiu, com és ajudar a la normalització lingüística, i l'altre negatiu, com és garantir l'absència de qualsevol actitud discriminatòria i contrària al fet lingüístic d'Aragó.

No obstant açò, observem algunes novetats respecte a la regulació originària de l'article (vegeu la nota 13):

1. Explicita la dimensió interna i externa del pluralisme lingüístic en emprar els termes *llengües* i *modalitats lingüístiques*, o sia, llengua i dialecte.
2. Atribueix a les llengües el caràcter de pròpies.
3. Estableix una garantia genèrica de l'ensenyament de les llengües i les varietats dialectals i del dret d'ús dels parlants, encara que el destinatari del dret siguin els ciutadans en general.
4. Preveu un desplegament normatiu mitjançant una llei ordinària específica d'Aragó en la qual es disposin el contingut i l'abast dels drets dels ciutadans de coneixement (ensenyament) i d'ús (dret dels parlants) de les llengües d'Aragó.
5. Prescriu un àmbit territorial inferior a la comunitat autònoma, circumscrit, en paraules textuais, «a les zones d'utilització predominant» de les llengües per a protegir-les plenament, sense excloure una protecció menor fora d'aquestes zones.

Aquesta prescripció de l'àmbit territorial lingüístic és una restricció que va contra una hipotètica recuperació de l'aragonès en àmbits territorials on no es parla ara o on hi ha indicis insuficients per a acceptar que es parla, atesa la condició de l'aragonès de llengua pròpia per antonomàsia d'Aragó, amb la possibilitat que es pogués decidir també que fos la llengua comuna dels aragonesos.

La delimitació del territori¹⁴ on sigui la llengua predominant podria esdevenir impossible si s'anallitzés aquest predomini en un ús públic, especialment en la comunicació escrita i en els usos

núm. 134 (7 juliol 1994). A les Corts Generals va entrar el mateix juliol de 1994, però no va ser debatut en comissió fins al setembre de 1996. Durant el debat s'hi va introduir un afegit que és l'última frase de l'article, «para las zonas de utilización predominante», fruit de dues esmenes amb la mateixa justificació i el mateix text del grup parlamentari del PP i del grup parlamentari del PSOE (vegeu BOCG-CD, sèrie A, núm. 1-5 [20 setembre 1996]).

14. La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, en la seva reunió del dia 15 de desembre de 1995, acordà d'explicitar la llista de municipis de la Franja de Ponent que són de llengua catalana i n'enumerà els següents per comarques:

a) *Municipis de la Franja de Ponent que són de llengua catalana:*

La Ribagorça: Areny de Noguera, Benavarri, Beranui, Bonansa, Castigaleu, Estopanyà, Monesma i Queixigar, Montanui, les Paüls, el Pont de Montanyana, Sopeira, Tolba i Viacamp.

oficials. La determinació del territori on una llengua sigui pròpia ha de basar-se, al meu parer, en una anàlisi estàtica de les zones on les llengües són tradicionals i, per què no?, tenien una presència històrica. En tot cas, en la mateixa llei específica s'ha de disposar explícitament la determinació o delimitació de l'àmbit territorial de cada llengua en el fonament d'un consens científic i polític.

L'altre article de l'Estatut és el 35.1.30,¹⁵ que, entre les competències exclusives de la comunitat autònoma d'Aragó, inclou: «30. Cultura, con especial atención a las manifestaciones peculiares de Aragón y a sus modalidades lingüísticas, a su conservación y a la promoción de su estudio.»

Es pretén reproduir la regulació feta en l'article 148.1.17 de la Constitució; també la redacció ací ha estat poc afortunada. Se substitueix el mot *ensenyament*, més dinàmic, per *estudi*, que és més passiu, i s'hi afegeix el mot *conservació*, que té una connotació de mantenir o no deixar perdre; el mot *promoció* és el més dinàmic de tots els mots. En el terme *promoció* s'ha de veure el sentit actiu d'impuls i de normalització, i en el terme *conservació*, el sentit d'evitar-ne el retrocés i la degradació lingüística. D'ací es pot deduir la competència en matèria lingüística de la DGA, que és reforçada en la remissió a una llei específica aragonesa que es fa en l'article 7 de l'Estatut.

Marc normatiu autonòmic amb rang de llei

Hi ha hagut un desplegament normatiu mancat, parcial o sectorial i tècnicament poc reeixit.

La primera norma és la Llei 8/1987, per la qual es crea la Corporació Aragonesa de Ràdio i Televisió,¹⁶ en l'article 2 de la qual s'estableix que el servei s'ha d'inspirar en els principis següents: «[...] d) El respecte al pluralisme lingüístic i e) la promoció de les diverses modalitats

La Llitera: Albelda, Baells, el Campell, Castellonroi, Peralta de la Sal, Tamarit de Llitera, el Torricó i Valldellou.

El Baix Cinca: Fraga, Mequinensa, Saidí, Torrent de Cinca i Vilella de Cinca.

El Matarranya: Aiguaviva de Bergantes, Arenys de Lledó, Bellmunt de Mesquí, Beseit, Calaceit, la Canyada de Beric, la Codonyera, Cretes, Faió, Favara de Matarranya, Fondespatla, Fórnoles de Matarranya, la Freixneda, la Ginebrosa, Lledó d'Algars, Maella, Massalió, Mont-roig de Tastavins, Nonasp, Pena-roja, la Portellada, Ràfels, la Sorollera, Torredarques, la Torre del Comte, la Torre de Vilella, la Vall de Tormo, Vall-de-roures i Valljunquera.

b) Municipis que pertanyen a l'àrea de transició català/aragonès:

La Ribagorça: Lasquarri i la Pobla de Roda.

La Llitera: Alins, Sant Esteve de Llitera i Sanui. Posteriorment, s'hi afegí el municipi de Vensilló, a la comarca de la Llitera.

15. Aquest apartat ha anat canviant la numeració sense afectar-ne el contingut bàsic. L'original tenia assignat el número 35.1.23 (Llei orgànica 8/1982, de 10 d'agost) i la redacció originària era: «Cultura, con especial referencia a las manifestaciones peculiares de Aragón y a sus modalidades lingüísticas, velando por su conservación y promoviendo su estudio.» La primera modificació el canviava pel número 35.1.22 (Llei orgànica 6/1994, de 24 de març) i la ubicació actual és en el número 35.1.30 (Llei orgànica 5/1996, de 30 de desembre).

16. BOA, núm. 46 (2 abril 1987).

lingüístiques.» Encara s'hi empra exclusivament el terme *modalitat lingüística*. Aquesta norma no és important a causa de la manca de mitjans de comunicació públics de titularitat autonòmica o que en són dependents.

La Llei 3/1989, de 21 d'abril, de l'himne d'Aragó,¹⁷ en la disposició addicional estableix: «El himno podrá también ser interpretado con letra en cualquiera de las otras modalidades lingüísticas de Aragón en la versión que reglamentariamente se determine.» Encara s'hi empra exclusivament el terme *modalitats lingüístiques*. En emprar l'adjectiu «otras», es refereix a *modalitat lingüística* com a sinònim de *llengua*. El desplegament reglamentari no s'ha fet ni per a la versió en llengua aragonesa ni per a la versió en llengua catalana.

La Llei 8/1997, de 30 d'octubre, de l'estatut del consumidor i l'usuari de la comunitat autònoma d'Aragó,¹⁸ a l'article 24 estableix que el Govern d'Aragó ha d'adoptar mesures per a garantir l'ús de les llengües i les modalitats lingüístiques pròpies pel que fa als drets d'informació.

La Llei 8/1998, de 17 de desembre, de carreteres d'Aragó,¹⁹ a l'article 47 estableix que la senyalització informativa serà bilingüe atenent les llengües i les modalitats lingüístiques d'Aragó. Només s'ha complert en la senyalització informativa de la denominació d'algun municipi. Aquesta norma deroga la Llei aragonesa 6/1993, de 5 d'abril, que establia una regulació idèntica.

La Llei 1/1999, de 24 de febrer, de successions per causa de mort,²⁰ en els articles 67 i 97 estableix la possibilitat de redactar en les llengües i les modalitats lingüístiques d'Aragó els pactes successoris i els testaments.

La Llei 3/1999, de 10 de març, del patrimoni cultural aragonès,²¹ en alguns articles configura el marc juridicolingüístic aragonès:

En l'article 2 s'estableix que el patrimoni cultural aragonès és integrat per les manifestacions lingüístiques.

En l'article 4 s'estableix:

Artículo 4. Lenguas minoritarias. El aragonés y el catalán, lenguas minoritarias de Aragón, en cuyo ámbito están comprendidas las diversas modalidades lingüísticas, son una riqueza cultural propia y serán especialmente protegidas por la Administración.

Aquesta regulació és cabdal, ja que per primer cop amb una norma amb rang de llei es fa la determinació nominal de les llengües d'Aragó (l'aragonès i el català) i s'aclareix que el terme *modalitat lingüística* no és equivalent a *llengua*, sinó a *dialecte* i és una varietat que s'integra en cada llengua. O sia, es resol normativament el reiterat i obsessiu dualisme *llen-*

17. BOA, núm. 48 (4 abril 1989).

18. BOA (5 novembre 1997) i BOE (19 novembre 1997).

19. BOA, núm. 150 (30 desembre 1998).

20. BOA, núm. 26 (4 març 1999).

21. BOE (13 abril 1999).

gua / modalitat lingüística i s'esvaeix la calculada ambigüitat lèxica de l'ordenament jurídic aragonès. A més, s'hi incorpora el qualificatiu *minoritàries* i que han de ser protegides per l'Administració.

En la disposició final segona s'estableix:

Disposición final segunda. Lenguas de Aragón. Una Ley de lenguas de Aragón proporcionará el marco jurídico específico para regular la cooficialidad del aragonés y del catalán, lenguas minoritarias de Aragón, así como la efectividad de los derechos de las respectivas comunidades lingüísticas, tanto en lo referente a la enseñanza de y en la lengua propia, como a la plena normalización del uso de estas dos lenguas en sus respectivos territorios.

En aquesta disposició final es configura la previsió del desplegament per llei de la regulació lingüística bàsica que es fa en l'article 7 de l'Estatut, o sia que el complementa.

L'antecedent d'aquesta disposició final són les conclusions del dictamen elaborat per la Comissió Especial sobre la Política Lingüística a Aragó²² i l'incompliment del Govern d'Aragó del manament parlamentari en el qual s'establia que havia de presentar, abans del 31 de desembre de 1997, un projecte de llei mitjançant el qual es fessin efectius els drets de les minories lingüístiques aragonesa i catalana en els territoris respectius, on són llengua pròpia, d'acord amb les conclusions del mateix dictamen.

La mateixa disposició final estableix, juntament amb l'article 7 de l'Estatut, el marc legal que condiona la iniciativa legislativa del Govern d'Aragó amb les prescripcions següents:

1. El títol de la norma ha de ser Llei de llengües d'Aragó.
2. Ha d'establir-se la declaració d'oficialitat de l'aragonès i del català, i no pas la de les respectives varietats dialectals o modalitats lingüístiques, incloent-hi la del castellà.
3. Ha d'establir-se un marc jurídic específic el contingut del qual ha de preveure, almenys, l'ensenyament de la llengua pròpia i en la llengua pròpia i la plena normalització de l'ús de les dues llengües en els territoris respectius.
4. S'han de determinar en la mateixa llei els territoris respectius de cada llengua.
5. S'han de reconèixer els drets col·lectius de les respectives comunitats lingüístiques. (Cal pensar en la comunicació cultural amb la resta de la comunitat lingüística i el reconeixement de l'autoritat lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans.)

La Llei 7/1999, de 9 d'abril, d'Administració local d'Aragó,²³ en l'article 23 estableix que la denominació dels municipis és en llengua castellana o en la tradicional de llur toponímia. I podrà ser bilingüe en les zones d'ús predominant de l'aragonès i del català. Entenem per *denominació tradicional* la feta en la llengua autòctona, ja que la versió castellana en la majoria dels casos és una distorsió i no pas una traducció de la denominació en la llengua pròpia.

22. Publicat en el BOCA, núm. 105 (21 abril 1997), p. 3998 i s.

23. BOA, núm. 45 (17 abril 1999).

En l'article 153.3 de la mateixa Llei es preveu la possibilitat d'una quasioficialitat limitada a la comunicació escrita que adrecin els veïns a la corporació local. Aquest article limita que els ajuntaments, al meu parer, declarin l'oficialitat plena o tinguin un pràctica lingüística àmplia de comunicació en la llengua pròpia.

Anàlisi jurídica de l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó

La primera cosa que penso és que les meves cabòries no influiran en la majoria de les persones que hauran d'aprovar aquest projecte. La meua intenció és corregir el patafi.

La meua participació en la Comissió per a l'Estudi de l'Esborrany de Llei de Llengües d'Aragó, que va elaborar l'articulat corresponent d'una proposta de projecte de llei de llengües, aprovat el 23 de maig de 1998 per a ser lliurat al Govern d'Aragó, confirma aquesta reflexió.

El fet que el Departament de Cultura i Turisme de la DGA, mitjançant l'Ordre de 13 de març de 2001 (*Boletín Oficial de Aragón*, núm. 32, de 16 de març de 2001, p. 1825), obre un període d'informació pública que acabarà el 17 de maig de 2001, i, a més, permet que els ciutadans, «personas físicas», puguin presentar les al·legacions que creguin oportunes, i l'actualitat de l'Avantprojecte i l'excepcionalitat d'aquest tràmit d'informació en un projecte de llei m'animen a fer una anàlisi succinta d'aquesta proposta de text jurídic emprant la tècnica d'una exposició d'al·legacions:

1. *Tècnica legislativa deficient* en la redacció de la norma (comprensibilitat, llenguatge sexista, estructura de la norma articulada [annexos, intitulacions, capítols, remissions] i manca de precisió lèxica [per exemple, es confon *immersió* amb el simple ensenyament en la llengua pròpia, es confon *normalització* amb *normativització*]).

2. *Manca de definició i regulació bàsica dels conceptes o valors jurídics (propietat, oficialitat, normalització) bàsics del dret lingüístic:*

a) Del *principi de propietat* no se n'extreu cap conseqüència jurídica.

b) El *principi d'oficialitat*, que no es defineix ni del qual es fa regulació bàsica, s'hi devalua clarament. No s'hi precisa el dret lingüístic a ser atès per l'Administració en la llengua escollida; només s'hi regulen aspectes com la llengua del procediment o la llengua dels debats i actes dels plens de les corporacions locals; en l'àmbit territorial d'oficialitat, no comprèn totes les administracions públiques, com l'Estat (o l'Administració perifèrica de l'Estat) i l'Administració de justícia. A més, regula innecessàriament, dues vegades, l'oficialitat del castellà «en todo el territorio de la Comunidad Autónoma de Aragón», que ja fa l'article 3.1 de la Constitució espanyola.

c) Pel que fa al *principi de normalització*, s'hi confon el concepte. En algun apartat, se li dóna un contingut de foment, més aviat propi d'una llei sectorial de protecció i foment del patrimoni, insuficient perquè no defineix el principi jurídic ni en fa la regulació bàsica.

3. *Manca de reconeixement i regulació explícita dels drets lingüístics dels ciutadans.* En

l'Avantprojecte no es fa una enumeració completa i general dels drets lingüístics dels ciutadans que es deriven dels principis de propietat i d'oficialitat de les llengües d'Aragó. Almenys, s'hi haurien d'especificar els derivats de l'oficialitat de l'aragonès i del català en les respectives zones lingüístiques.

4. *Regulació detallista i deficient d'alguns aspectes dels drets lingüístics.* Alguns d'aquests aspectes són més aviat propis del desplegament reglamentari. Per exemple: la llengua dels procediments (article 31 de l'Avantprojecte), la llengua d'ús dels debats dels plens (article 36) i d'altres.

5. *Regulació d'alguns aspectes propis d'unes altres lleis sectorials.* Per exemple: la regulació del patrimoni lingüístic aragonès que es fa de l'article 15 al 20 del mateix Avantprojecte, protecció que ja fa suficientment la Llei aragonesa 3/1999, de 10 de març, del patrimoni cultural aragonès. L'article 2 d'aquesta darrera Llei ja diu que el patrimoni aragonès és integrat pels béns materials i immaterials relacionats amb la història i la cultura d'Aragó que presentin interès lingüístic.

6. *L'ensenyament de la llengua catalana i de la llengua aragonesa no pot tenir un caràcter de voluntarietat.* (Vegeu l'article 23 i següents de l'Avantprojecte.) Una llengua oficial ha de ser matèria obligatòria de l'aprenentatge obligatori i postobligatori d'un ciutadà. El Tribunal Constitucional considera que els poders públics estatal i autonòmic *han d'incloure les llengües oficials com a matèria obligatòria* dels plans d'estudi. (Vegeu, principalment, el fonament jurídic 14 de la Sentència 337/1994, de 23 de desembre.)

7. *Manca d'una regulació d'aspectes lingüístics de caràcter general en alguns àmbits de gran incidència lingüística.* Per exemple: en els mitjans de comunicació, activitats socioeconòmiques, etc.

8. *Confusió entre llengua i dialecte.* El significat de *modalitat lingüística* cal identificar-lo amb precisió amb els termes *dialecte*, *varietat dialectal* o *modalitat dialectal*. En tot l'articulat s'esdevenen una equiparació i una confusió de *llengua* i *modalitat lingüística*, quan són designacions semàntiques diferents. Aquesta equiparació i confusió té una finalitat política i científica d'afavorir, mitjançant un foment indiscriminat de la diferenciació interna de les llengües, la dispersió dialectal i, amb l'ambigüitat terminològica en el sentit que una modalitat lingüística és una quasllengua, sempre diferent, d'inventar-se la diferenciació externa per aconseguir la disgregació o la fragmentació idiomàtica només de les llengües diferents del castellà, o sia l'aragonès i el català.

Aquest plantejament és contrari a l'ordenament jurídic aragonès, que en l'article 4 de l'esmentada Llei 3/1999, del patrimoni cultural aragonès, diferencia clarament *llengua* i *dialecte* i determina quines són les úniques llengües: l'aragonès i el català. Aquest article completa el contingut dels termes *llengües* i *modalitats lingüístiques* que s'expressen en l'article 7 de l'Estatut d'autonomia d'Aragó.

No obstant açò, és aconsellable regular en el capítol primer o disposicions generals (o potser títol preliminar) el respecte i la protecció dels dialectes de les tres llengües d'Aragó: l'aragonès,

el castellà i el català, sense perjudici de la unitat dels idiomes. La protecció especial i el respecte de les parles, dels dialectes i de les modalitats lingüístiques del castellà d'Aragó han de tenir el mateix interès i merèixer els mateixos esforços que l'Administració dedica a les altres llengües pròpies d'Aragó.

9. *Competència lingüística i acadèmica de les corporacions locals.* L'aberració suprema depassa totes les previsions en atribuir a les corporacions locals la possibilitat de declarar el terme municipal dins d'una «zona de utilització predominant de la llengua o modalitat lingüística vernàcula» i especificar el nom o denominació de la modalitat lingüística (no sabem si se la inventen o només la denominen). Aquesta atribució depassa les competències en matèria lingüística que es reparteixen entre l'Estat i la DGA i les competències científiques i acadèmiques que corresponen als centres universitaris i, en el cas de la llengua catalana, a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Els articles 6, 14.2, 31.2 i 36.3 i la disposició transitòria quarta de l'Avantprojecte són contraris a l'article 3 de la Constitució, a l'article 7 de l'Estatut d'autonomia i a la interpretació jurisprudencial que fa el Tribunal Constitucional sobre la competència en matèria lingüística i la regulació bàsica del fet lingüístic, sense oblidar que va en contra de tota lògica científica.

10. *Atribució de l'autoritat lingüística de la llengua catalana al Consejo Superior de las Lenguas de Aragón.* En l'article 13 de l'Avantprojecte s'estableix la competència d'aquesta institució de nova creació en la determinació i l'elaboració de la normativa de l'aragonès i del català i, si escau, de les llengües o parles («modalidades lingüísticas vernáculos») que s'inventin les corporacions locals. Això és contrari, pel que fa al català, a l'atribució de la competència acadèmica a l'Institut d'Estudis Catalans que fa la legislació estatal (article 1 del Decret 3118/1976, de 26 de novembre, de reconeixement de l'Institut d'Estudis Catalans, BOE, 21 de gener de 1977). Si aquest patafi continua endavant, serà la primera acadèmia de la llengua o llengües sense personalitat jurídica i plurilingüe, per no dir multilingüe si la incontinència de les corporacions locals depassa les previsions més equànimes.

11. *Òrgans amb competències lingüístiques previstos en el dictamen de les Corts esmentat.* No s'hi configura l'òrgan administratiu encarregat de la normalització lingüística; per exemple, es podria crear una direcció general de política lingüística. No s'hi crea la institució consultiva oficial per a l'aragonès, no s'hi preveuen els serveis lingüístics (la unitat de traducció oficial) i no s'hi precisa l'òrgan pedagògic.

12. *Altres aspectes:*

a) No s'hi recullen els drets col·lectius dels parlants, ni la comunicació cultural entre les diferents zones de parla comuna.

b) S'hi deroga expressament la disposició final segona de la Llei del patrimoni cultural aragonès, que és la que reflecteix en síntesi el dictamen elaborat per la Comissió Especial sobre la Política Lingüística de les Corts d'Aragó (*Boletín Oficial de las Cortes de Aragón*, número 105, de 21 d'abril de 1997), que és una disposició normativa vigent que substitueix la resolució esmentada; en definitiva, es deroga allò que no es vol complir.

Conclusions

Com a conclusions, fem les propostes següents als oïdors (lectors) d'aquesta exposició:

Primera. Una de preceptiva: que l'Institut d'Estudis Catalans trameti al Departament de Cultura i Turisme de la DGA i a la Comissió de Peticions de les Corts d'Aragó al·legacions sobre la creació i les competències del Consejo Superior de las Lenguas de Aragón en l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó, en període d'informació pública, per a defensar la competència acadèmica reconeguda per l'Estat en el Decret 3118/1976, de 26 de novembre, de reconeixement de l'Institut d'Estudis Catalans (BOE, número 18, de 21 de gener de 1977), que en l'article 1 especifica que estén l'àmbit d'actuació a les terres de llengua i cultura catalanes. Almenys aquesta norma és dret supletori en l'àmbit jurídic aragonès.

Segona. Que l'Institut d'Estudis Catalans determini en els propis Estatuts l'àmbit territorial de la llengua catalana, si cal mitjançant un acord solemne,²⁴ i que actui, ja que també és competent a la Franja en matèria de cultura catalana i altres disciplines diferents de la llengua.

Tercera. Que es reconsideri la competència exclusiva de la Generalitat de Catalunya en matèria d'acadèmies amb seu central a Catalunya.²⁵ La disposició final segona de l'Estatut d'autonomia de les Illes²⁶ preveu que hi hagi una llei estatal que reguli l'acadèmia de la llen-

24. En els Estatuts de la Real Academia Galega s'estableix, en l'article 4, el que segueix: «Se entiende por idioma gallego el propio de Galicia, así como sus variantes habladas en los territorios exteriores (Asturias, León y Zamora).» Vegeu el Reial decret 271/2000, de 25 de febrer, pel qual s'aproven els Estatuts de la Real Academia Galega (BOE, núm. 55 [4 març 2000]). Posteriorment a aquesta exposició, el DOGC, núm. 3393 (22 maig), publica, mitjançant la Resolució de 17 de maig de 2001, la modificació dels Estatuts de l'Institut d'Estudis Catalans. Implícitament, en el preàmbul es delimita l'àmbit lingüístic català i s'expressa el que segueix: «Poc després d'iniciada la transició política, l'Estat espanyol reconeixia l'Institut d'Estudis Catalans i n'aprova els Estatuts per mitjà del Reial decret 3118/1976, de 26 de novembre, on consta que l'àmbit d'actuació de la institució s'estén a les terres de llengua i cultura catalanes. Aquest àmbit d'actuació es reflecteix en el reconeixement que fan de la llengua catalana la Constitució d'Andorra i els estatuts d'autonomia de Catalunya, les Illes Balears i la Comunitat Valenciana, en aquest cas amb la denominació històrica de valencià. Així mateix, les legislacions francesa, italiana i de la Comunitat Autònoma d'Aragó confereixen diversos graus de reconeixement jurídic al català.»

25. En l'article 9.7 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya s'estableix el que segueix: «La Generalitat de Catalunya té competència exclusiva sobre les matèries següents: [...] 7. [...] Les Acadèmies que tinguin llur seu central a Catalunya.»

26. En la nova redacció de la disposició final segona donada per la Llei orgànica 3/1999, de 8 de gener, de reforma de la Llei orgànica 2/1983, de l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears (BOE, suplement núm. 3 [5 febrer 1999]), s'hi estableix: «Disposició final segona. Com que la llengua catalana també és patrimoni d'altres comunitats autònomes, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears pot sol·licitar al Govern de l'Estat i a les Corts Generals, els convenis de cooperació i de col·laboració que es considerin oportuns a fi de salvaguardar el patrimoni lingüístic comú, així com efectuar la comunicació cultural entre les comunitats abans esmentades, sense perjudici dels deures de l'Estat que estableix l'apartat 2 de l'article 149 de la Constitució, i del que disposa l'article 145. / La institució oficial consultiva per a tot el que es refereix a llengua catalana és la Universitat de les Illes Balears. La Comunitat Autònoma de les Illes Balears, d'acord amb una llei de l'Estat, pot participar en una institució dirigida a salvaguardar la unitat lingüística, institució que han d'integrar totes les comunitats que reconguin la cooficialitat de la llengua catalana.»

gua catalana amb participació de les comunitats autònomes que tinguin la llengua catalana com a llengua pròpia.

Quarta. Que es proposi un conveni de cooperació i/o de col·laboració (vegeu la nota 26) entre les diferents comunitats autònomes i que s'integri en un tractat internacional d'unió lingüística en el qual es reparteixin funcions de normalització general i de comunicació cultural de tota la comunitat lingüística i amb els següents òrgans permanents: a) un consell social de la llengua catalana, amb caràcter assessor i format per institucions i entitats cíviques de l'àmbit lingüístic català; b) una assemblea interparlamentària formada per parlamentaris de l'àmbit lingüístic català que coordinaria la política legislativa dels diferents poders legislatius (estats i autonòmics) i les assignacions pressupostàries a un fons comú, i c) una comissió executiva amb representants dels governs respectius que executaria els programes conjunts amb l'assistència d'un secretariat permanent de caràcter tècnic. El dret comunitari podria afavorir la creació d'aquest marc organitzatiu.

Cinquena. Que les institucions (corporacions, universitats, etc.), els governs i els parlaments instin el Govern de l'Estat a requerir a la DGA el compliment de l'oficialitat i del respecte i la protecció de l'aragonès i del català, segons es desprèn dels articles 3.2 i 3.3 de la Constitució espanyola i que, si escau, adopti les mesures previstes en l'article 155 de la Constitució a causa d'incompliment de les obligacions constitucionals.

Sisena. Que es reformi l'Estatut d'Aragó (català llengua pròpia i oficial, almenys a la Franja). La solució navarresa pot ser una pauta. Ja s'ha modificat dues vegades l'Estatut (1994 i 1996); per què no una tercera vegada?

Setena. Que l'Administració aragonesa tiri endavant una veritable política lingüística (normalització, ensenyament, garanties d'ús, serveis lingüístics, etc.).

Vuitena. Que l'Administració aragonesa i la catalana i, si escau, la valenciana col·laborin en tots els camps possibles per tal que els ciutadans de la Franja tinguin una existència plena. La gestió eficaç d'una zona fronterera exigeix cooperació.

Novena. Que, encara que no calgui dir-ho, els catalanoparlants o catalans de la Franja continuem amb la nostra fidelitat lingüística amb braó i decisió.

Com a cloenda, cal assenyalar que la manca absoluta de protecció i de drets lingüístics per als catalanòfons de la Franja de Ponent és un problema que afecta tots els membres de tota la comunitat lingüística catalana i del qual no poden eludir responsabilitats els catalanòfons que ocupen càrrecs representatius o administren parcel·les significatives de poder.

La nostra comunitat lingüística o se salva sencera o s'ensorra.

La solució òptima és un marc jurídic (únic) acceptable per a tota la comunitat lingüística, que sens dubte facilitaria la consolidació d'una comunitat nacional catalana dins d'una Europa de concòrdia.

1. Els antecedents

Abans d'iniciar aquesta exposició, permeteu-me recordar, per si pot servir per a entendre una mica millor les difícils circumstàncies polítiques i socials —en definitiva: la precarietat— en què es trobaven la llengua i la cultura catalanes a Aragó fins no fa gaires anys, que la Renaixença, el moviment sociocultural i polític que a partir de la segona meitat del segle XIX revitalitzà, amb major o menor fortuna, l'ús literari i social de la llengua catalana gairebé a totes les regions del domini lingüístic, no tingué, en un primer moment, cap mena de repercussió directa en el conjunt de poblacions aragoneses de llengua catalana; de manera que, pel que sabem, no serà fins a les últimes dècades del segle XX, amb l'adveniment i la consolidació de la democràcia formal a l'Estat espanyol i la generalització consegüent del procés autonòmic, que es podrà parlar amb propietat de la presència activa en la societat de les comarques catalanòfones d'Aragó d'un moviment associatiu motivat en la defensa, la difusió social i la dignificació de la llengua catalana que els és pròpia.

Malgrat això últim, cal assenyalar, com a llunyans precedents de l'actual moviment associatiu a favor de la llengua i la cultura catalanes d'Aragó, l'existència en el primer terç del segle passat d'un parell de col·lectius en dos punts de l'Aragó catalanòfon que d'alguna manera mostraren cert interès en l'estudi i la difusió de la llengua i, sobretot, la cultura catalanes característiques de les seues respectives societats. Es tracta, d'una banda, del reduït grup d'erudits matarranyencs interessats en l'estudi del passat de la seua comarca que entre 1907 i 1909 impulsaren la publicació del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* (BHGBA); i, d'una altra, del també reduït grup d'articulistes fragatins que des de les pàgines de la revista local *La Ribera del Cinca*, publicada a la capital del Baix Cinca de 1929 a 1931, intentaren descriure amb el català de Fraga alguns dels costums i el tarannà dels habitants d'aqueixa ciutat.

Si bé alguns membres del primer d'aquests col·lectius, el del BHGBA, com ara Joan Cabré i, sobretot, Maties Pallarès, empraren el català literari característic d'aquells anys en llurs col·laboracions en diferents publicacions científiques i literàries catalanes de l'època, entre les quals es

destaca l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, i els articulistes fragatins feren ús —això sí, amb ortografia vacil·lant¹— del català local de llur ciutat en les col·laboracions literàries publicades a *La Ribera del Cinca*, sembla que l'interès cultural d'aquests dos col·lectius estava més encarat cap a la descripció del passat i del present de les seues poblacions d'origen que no pas cap a una activa defensa social de la llengua pròpia del territori. Sense gaire incidència en la societat quasi àgrafa del seu temps, els membres dels dos col·lectius abandonen gairebé del tot l'activitat pública a favor de la llengua i la cultura de les seues poblacions d'origen quan cessa l'edició de les publicacions que els agrupaven; i amb ells desapareixeran també les primeres presències escrites, en temps moderns, del català a Aragó.

2. Els anys de la transició

Els possibles antecedents d'interès per la llengua i la cultura catalanes a Aragó sumàriament descrits en l'apartat anterior quedaven molt lluny en el temps quan a mitjan dècada dels anys setanta del segle passat —ara fa vint-i-cinc anys— alguns sectors de la joventut socialment més inquieta de les comarques aragoneses de llengua catalana feren, en un marc de debat permanent sobre el futur i la identitat sociocultural del territori, de la defensa i la dignificació de la llengua, i de la potenciació o la recuperació de la cultura local, dues de les motivacions més rellevants dels seus afanys per intentar transformar l'entorn polític i social més immediat, en uns anys —els centrals de l'anomenada «transició política» de la dictadura franquista a la democràcia formal— marcats per una intensa agitació social i política arreu de l'Estat.

Si bé aquestes persones, bàsicament jòvens, preocupades pel redescobriment i per la difusió dels trets identitaris del territori, se n'ocuparen i es mostraren una mica actives al llarg de gairebé totes les comarques catalanes d'Aragó, fou només a la de la Llitera on arribaren a organitzar-se, ni que fos de manera precària, i on les seues activitats públiques transcendiren clarament l'àmbit local i comarcal. Però, tot i que a la Llitera les activitats a favor de la dignificació de la llengua i la cultura locals foren moltes i diverses —de les quals es feren ampli ressò diferents mitjans de comunicació, tant de Catalunya com d'Aragó—, la repercussió que tingueren a l'interior del conjunt de la societat lliterana —malgrat que sovint s'enfrontaven amb els poders polítics de l'època— fou, en un primer moment, més aviat escassa. Així a l'inici dels anys vuitanta, amb l'estabilització de la «reforma» política, l'efervescència social que havia caracteritzat part del jovent lliterà en els primers anys del postfranquisme es refredà considerablement i aquesta activa joventut optà, majoritàriament, per arraconar

1. També l'erudit matarranyenc Santiago Vidiella Jassà, director del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón* i actiu col·laborador del *Diccionari català-valencià-balear* i de l'Institut d'Estudis Catalans, emprà el català local de Calaceit amb ortografia vacil·lant en l'obra *Pa de casa: Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit*, redactada a Calaceit el 1916 però publicada a Saragossa el 1984.

bona part de les seues reivindicacions identitàries i polítiques i cercar solucions individuals, dins del nou sistema constitucional i democràtic, per a les seues inquietuds socials.

Tanmateix, l'aparent fracàs de les expectatives transformadores d'aquests jòvens conscients dels temps canviants que els havia tocat viure no fou tan gran com pot semblar, ja que si més no van ser capaços de crear prou caliu social —les condicions necessàries— perquè durant el període comprès entre els anys 1985 i 1990 fos possible l'aparició en el territori d'un nou tipus de grups socials motivats també en la defensa de la llengua i la cultura catalanes d'Aragó, uns nous col·lectius molt més organitzats i amb una repercussió més àmplia sobre la societat de les diverses comarques de la Franja. Això sí, uns col·lectius amb unes actituds menys radicals i més comprensives pel que fa a la pertinença administrativa de la Llitera, i del conjunt de comarques catalanòfones aragoneses, a Aragó, fet que en molts moments havia estat qüestionat, com moltes altres coses, des de l'interior dels col·lectius de jòvens socialment actius a la Llitera i, en molta menor mesura, a la resta del territori català d'Aragó en els anys de la transició.²

Sobre els grups de persones organitzades a partir de 1985 en defensa i dignificació de la llengua —ara ja en podem dir *associacions*— girarà la resta d'aquesta exposició.

3. Les tres associacions

Entenc que probablement el fet més important —o si més no un dels més significatius— ocorregut en els últims cinc-cents anys de la història social de la llengua catalana a Aragó és l'aparició —la irrupció, podríem dir— en les darreres dues dècades de tres associacions culturals, a hores d'ara prou consolidades i arrelades en la societat, que han estat, d'una banda, capaces de reflectir, ni que siga tan sols amb la seua existència, un trencador canvi social a favor de la llengua catalana a Aragó i, d'una altra banda, han estat, amb les seues activitats, en bona part les protagonistes, les impulsores, d'aquest canvi; un canvi segurament encara massa tímid i lent, però constant i progressiu.

Si l'Administració autonòmica aragonesa i, en alguna mesura, també la societat aragonesa en general han començat a plantejar-se seriosament la possibilitat d'un coneixement i un reconeixement més exactes i justos de la realitat —la diversitat— lingüística i cultural aragonesa, ha estat, per la banda del català, en bona part gràcies a l'existència i a les múltiples activitats de tres entitats culturals que, si bé actuen en uns àmbits comarcals ben concrets, saben col·laborar entre si per tal de defensar i potenciar el futur de la llengua i la cultura catalanes en el con-

2. Per a més detalls sobre la història i les activitats d'aquests col·lectius de jòvens lliterans socialment inquietos, vegeu Josep L. ESPLUGA i Hèctor MORET, «Sobre la Transició a la Llitera (1976-1979). El tímid despertar de la identitat sociocultural d'una comarca perifèrica», *El Contemporani* (Barcelona), núm. 21-22 (maig-desembre 2000), p. 55-63. O la versió en castellà d'aquest mateix treball: «A propósito de la Transición en la Llitera (1976-79): el tímido despertar de la identidad sociocultural de una comarca periférica», *Rolde* (Saragossa), núm. 91-92 (gener-juny 2000), p. 18-31.

junt de l'Aragó d'expressió catalana. Em refereixo en concret a l'Associació de Consells Locals de la Franja (ACLF), a l'Institut d'Estudis del Baix Cinca (IEBC) i a l'Associació Cultural del Matarranya (ASCUMA), tres entitats que, amb diversa intensitat, han estat capaces d'articular al seu voltant amplis sectors de la societat civil de l'Aragó de llengua catalana —sens dubte, la part d'aqueixa societat culturalment més dinàmica i transformadora— entorn de la defensa i la difusió de la llengua a partir de l'assumpció que aqueix territori és un fragment —algú potser dirà que marginal o perifèric— de la comunitat lingüística que s'estén de Salses a Guardamar i, ara amb més raó que mai, de Fraga a Maó; i a l'Alguer encara.

3.1. *L'Associació de Consells Locals de la Franja*³

La primera entitat d'àmbit supralocal activa en defensa de la llengua i la cultura catalanes sorgida a l'interior de l'Aragó catalanòfon, l'ACLF, començà a formar-se, d'una manera més o menys informal i espontània, vers el 1982 en veure diferents col·lectius locals que ja s'havien destacat en la dècada anterior en la defensa i la dignificació de la llengua catalana, en especial de les comarques de la Llitera i la Baixa Ribagorça, la necessitat de la creació d'una associació que fos capaç d'aglutinar esforços en aquesta defensa i dignificació. La fundació més estructurada de l'Associació de Consells Locals de la Franja es féu en una reunió al despoblat lliterà de Rocafort a la primavera de 1984, però la legalització com a associació tingué lloc el 1986, any en què l'entitat cultural va rebre l'impuls definitiu gràcies, en part, a la gran activitat social promoguda al llarg de la Franja durant la celebració del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Una de les primeres activitats públiques d'aquesta associació, actualment amb seu a Tamarit de Llitera, que superaren clarament l'àmbit estrictament local o comarcal fou la publicació, a finals de 1986, del número 0 de la revista *Desperta Ferro!*, d'informació general, que naixia amb el propòsit de ser, d'acord amb el subtítol que l'encapçala, la revista de les comarques catalanoparlants d'Aragó. De periodicitat trimestral, a poc a poc l'aparició de *Desperta Ferro!* es va anar espaiant i l'últim número, el 8, de la seua història es publicà a l'hivern de 1991. Cada número de *Desperta Ferro!* conté un breu dossier d'informació social, econòmica i cultural sobre una població o una comarca de la Franja, a més de nombrosos articles breus d'anàlisi econòmica i política, d'erudició local i comarcal i, en especial, de reivindicació lingüísticocultural. També s'hi inclouen sovint textos de creació literària en català signats per escriptors nascuts, com bona part de la resta de col·laboradors de la revista, a les comarques catalanoparlants d'Aragó.

3. Per a descriure la història i les activitats d'aquesta entitat, i de les dues subsegüents, he tingut present, a més de publicacions i circulars internes de totes tres associacions i diferents enquestes orals, els capítols que els dedica l'obra col·lectiva *Terra i Llibertat: 100 entitats dels Països Catalans*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 54-55, 103-105 i 131-133.

Si bé *Desperta Ferro!* és a hores d'ara una publicació històrica, no passa així amb els premis de literatura infantil *Desperta Ferro!*, que, convocats anualment, a partir de 1988, per l'ACLF, tenen com a destinataris els xiquets i les xiquetes que estudien català en els centres educatius de la Franja des del curs 1984-1985.

La posterior aparició pública de l'IEBC i l'ASCUMA va contribuir a frustrar la pretensió inicial de l'ACLF de fer de les comarques catalanes d'Aragó el seu àmbit unitari d'actuació. En la mesura que les dues entitats esmentades actuen primordialment en dues comarques ben definides (Baix Cinca i Matarranya respectivament), l'ACLF ha tendit progressivament a limitar el seu àmbit geogràfic d'actuació a les comarques de la Baixa Ribagorça i, sobretot, la Llitera, tot i que, amb el pas dels anys, lamentablement, la presència pública de l'ACLF hi ha esdevingut quasi testimonial.

3.2. *L'Institut d'Estudis del Baix Cinca*

De la mateixa manera que del caliu creat per una part del jovent lliterà socialment actiu durant els anys de la transició en sorgeix els anys vuitanta l'ACLF, algunes persones vinculades a la capital del Baix Cinca que ja a les acaballes del franquisme s'havien mostrat preocupades per la precària situació social del català a Fraga fundaren cap al 1979, d'una manera més o menys informal i espontània, una primera associació cultural a favor de la cultura i la llengua de Fraga, col·lectiu que es legalitza el 1983 amb el nom d'Institut d'Estudis Fragatins - AFRAGA. A l'inici de 1990 aquesta entitat d'origen fragatí esdevingué l'IEBC, amb la intenció d'ampliar els interessos culturals de l'associació i d'obrir-la a la resta de poblacions de la comarca.

Paral·lelament a la publicació de *Desperta Ferro!* de l'ACLF, des de Fraga s'edità a partir de finals de 1988 la revista *Batecs*, una publicació de caràcter miscel·lani que conté tot tipus d'articles breus (informació general, textos de creació literària, d'erudició local, de reivindicació lingüísticocultural, d'anàlisi econòmica i política, etc.), però sempre relacionats de manera directa amb Fraga; només ocasionalment hi trobarem articles centrats en altres poblacions del Baix Cinca i, ja en els últims números, en la resta de l'Aragó catalanòfon. El març de 1997 es va donar per acabada la història de la revista *Batecs* —de la qual es publicaren setze números, l'últim el maig de 1995— amb l'edició del primer número de *Batecs Informatiu*, butlletí intern de l'IEBC destinat als seus associats (actualment poc més de dos-cents), i amb la publicació del primer número de *Cinga*, l'anuari d'investigació d'aquesta mateixa entitat.

Paral·lelament a l'edició de les publicacions periòdiques, l'IEBC s'ha ocupat de donar a conèixer diferents monografies en català relacionades amb el Baix Cinca en general i amb la ciutat de Fraga en particular (treballs d'història, llengua, economia, biologia, arqueologia, etc.), textos que amb freqüència s'agrupen en dues col·leccions de llibres: «La Sitja» (amb divuit volums editats fins ara) i «Gallia Flavia» (amb cinc volums).

A més d'una quasi frenètica activitat editora, l'IEBC s'ha ocupat d'organitzar nombrosos actes de reivindicació lingüística i de dinamització cultural, com ara la preparació de seminaris

de cultura popular, cursos de català per a adults i xerrades culturals i la celebració de congressos, jornades culturals i sopars literaris; la convocatòria de beques d'investigació; la concessió dels Premis 6 de Novembre de la Franja a la normalització lingüística i un llarg etcètera.

3.3. *L'Associació Cultural del Matarranya*

El 1989 és l'any de la fundació de l'ASCUMA, amb seu a Calaceit. També, com en el cas de les dues entitats descrites fins ara, l'ASCUMA és el resultat d'intentar aplegar esforços de persones i agrupacions disperses al llarg i ample del Matarranya que des de feia anys s'havien sentit motivades en la defensa i la dignificació de la llengua catalana a l'extrem sud de l'Aragó catalanòfon.

Abans de la fundació formal de l'ASCUMA, les persones compromeses en el foment de la llengua i la cultura catalanes del Matarranya ja s'havien agrupat entorn de la revista *Sorolla't*, una publicació periòdica amb redacció a Calaceit i editada, actualment, per l'ASCUMA que té, com a àmbit d'interès, de manera prioritària, la descripció de la comarca del Matarranya. El primer número de *Sorolla't* s'edità el setembre de 1986 gràcies a la voluntat d'un grup de jòvens inquiets del Matarranya i de la veïna comarca de la Terra Alta, ja dins de la comunitat autònoma de Catalunya. Si bé molts dels articles dels primers números de *Sorolla't* tenien un clar tarannà ecologista i alternatiu, a partir del número 5 (març de 1988) la publicació pren un caràcter més clarament cultural que no pas de reivindicació ecologista. A partir d'aquest número hi desapareixen gairebé del tot les col·laboracions fetes des de la Terra Alta i els set darrers números que s'han publicat fins al seu recent tancament s'han centrat, essencialment, en aspectes culturals i de reivindicació lingüísticocultural (toponímia, etnologia, llengua, història local, etc.) del Matarranya. L'últim número de *Sorolla't*, l'onzè, es va publicar el desembre de 2000.

El març de 1995 l'ASCUMA inicia la publicació del butlletí intern *Sorolla't Informatiu*, dirigit als seus associats (actualment gairebé tres-cents) però amb una àmplia difusió per tota la comarca. Aquesta publicació, a més de nombrosa, ràpida i detallada informació interna de l'associació, publica, en un total de quatre pàgines, algunes reflexions i breus articles d'actualitat cultural i social del Matarranya. Fins ara s'han publicat dotze números de *Sorolla't Informatiu*; l'últim, l'abril de 2000.

A més de la revista *Sorolla't* i del butlletí *Sorolla't Informatiu*, l'ASCUMA és també l'entitat editora de dues col·leccions de llibres: «Lo Trill», que acull obres d'investigació centrades en la comarca del Matarranya, amb set treballs publicats fins ara; i «Lo Trull», que aplega obres de creació literària en català d'autors matarranyencs, amb sis volums publicats.

Entre les moltes activitats de promoció social de la llengua i la cultura catalanes dutes a terme per l'ASCUMA (xerrades, organització de cursos de català per a adults, jornades d'estudis, conferències, exposicions d'artistes matarranyencs, etc.) es destaquen les Trobades Culturals del Matarranya, que cada estiu, des de 1988, se celebren en diferents localitats de la comarca, reunions que tenen una intensa incidència en la vida cultural i social del Matarranya.

3.4. La coordinació associativa

Si bé pot semblar, amb raó, que tres associacions amb uns mateixos objectius socioculturals són massa per a un territori tan petit i, sobretot, tan poc poblat com és l'anomenada Franja de Ponent o, des de l'Aragó interior, *Franja Oriental de Aragón*, cal dir que les tres entitats (ACLF, IEBC i ASCUMA) s'han coordinat des d'un primer moment, una coordinació tan estreta que, vista des de fora —i en especial des de dins del territori—, pot fer la sensació que es tracta d'una mateixa entitat que pren noms diferents segons en quin àmbit comarcal s'actua: l'ACLF a la Llitera i, secundàriament, la Ribagorça, l'IEBC a la comarca del Baix Cinca i l'ASCUMA al Matarranya.

I aquesta imatge unitària és reforçada pel fet que són moltes les activitats que es duen a terme de manera conjunta. Així totes tres associacions fan conloga per tirar endavant l'edició dels llibres de les col·leccions «La Gavella» (centrada en l'assaig i els treballs de recerca que s'ocupen del conjunt de l'Aragó catalanòfon, amb set volums editats fins ara) i «Quaderns de la Glèra» (col·lecció dedicada a textos de creació literària d'autors aragonesos, amb dotze números editats entre 1991 i 1993); o bé les convocatòries dels Premis Amanda Llebot per a treballs literaris o estudis relacionats amb la Franja, així com l'organització de nombroses campanyes de sensibilització i dinamització lingüísticoculturals: «A l'Estatut d'Aragó, català també», «Català a l'escola», «Manifest per la cooficialitat del català a Aragó», etc.

Totes tres entitats es mostren amb una veu única quan se'ls demana la seua col·laboració o opinió des de les institucions autonòmiques aragoneses (Govern d'Aragó, Corts aragoneses o justícia d'Aragó) o quan han de presentar alguna demanda, cosa que passa sovint, davant d'aquestes mateixes institucions autonòmiques. L'exemple més recent de les actuacions conjuntes de les tres associacions prop de l'Administració autonòmica aragonesa és la seua participació des de 1997 amb una veu única, però matisada —dins de la Plataforma de Llengües Minoritàries d'Aragó, és a dir, al costat d'entitats motivades en la defensa i la dignificació de l'aragonès—, en la comissió de les Corts aragoneses creada per a l'estudi i l'elaboració del primer Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó, una llei que hauria de considerar la cooficialitat, juntament amb el castellà, del català i l'aragonès en els territoris en què aquestes dues últimes llengües romàniques són parlades.

En aquest punt cal assenyalar que, mentre que l'IEBC, des de finals de 1989, i l'ASCUMA, des dels inicis de 1998, estan adscrites, com a entitats culturals autònomes, a l'Institut de Estudios Altoaragoneses i a l'Institut de Estudios Turolenses, respectivament, l'ACLF s'ha estimat més mantenir-se desvinculada del tot de les institucions culturals que depenen econòmicament i orgànica de les diputacions provincials aragoneses.

Probablement, l'activitat duta a terme conjuntament per totes tres associacions que últimament més repercussió social ha tingut a l'Aragó catalanòfon, i a la resta del domini lingüístic, ha estat l'aparició el novembre de 2000 de la revista *Temps de Franja*, publicació de periodicitat mensual les característiques de la qual m'estalvio d'exposar, ja que n'hi ha programada una presentació formal demà dissabte, 5 de maig, a Fraga.

4. Els Casals Jaume I

A l'últim, per a completar el panorama del moviment associatiu en defensa i promoció de la llengua i la cultura catalanes a l'Aragó catalanòfon d'àmbit comarcal o supracomarcal, cal fer esment, ni que siga breument, de l'aparició en el territori des de fa un parell d'anys dels Casals Jaume I, xarxa d'entitats politicoculturals impulsada des d'Acció Cultural del País Valencià que en tot moment han comptat a l'Aragó de llengua catalana també amb l'empara de l'IEBC. En aquests moments són oberts a la Franja un Casal Jaume I a Mequinensa (1999) i un altre a Fraga (2001), mentre s'està gestionant l'obertura de nous Casals a Calaceit i Benavarri.

Encara que els Casals Jaume I de Mequinensa i Fraga editin en paper un butlletí intern bimensual des de finals de 1999 per a informar els seus associats de les activitats que es volen dur a terme, crec que convé deixar apuntat que els Casals fan un ús dinàmic d'Internet, on tenen una operativa i molt visitada pàgina web —també l'IEBC i l'ASCUMA tenen pàgines web a Internet—, per mantenir-se en contacte i intercanviar experiències no solament amb les persones motivades per la presència de la llengua i la cultura catalanes a Aragó, sinó també amb les persones i les entitats que al llarg i ample del domini lingüístic s'ocupen, d'una manera o d'una altra, de la defensa, la dignificació i la difusió de la cultura i la llengua catalanes.

Si bé des dels Casals Jaume I es realitzen un gran nombre d'activitats, gairebé sempre amb l'inequívoc propòsit de defensar i promoure d'alguna manera la llengua i la cultura catalanes, també cal dir que amb freqüència aquestes activitats es mouen en el marc, en la idea política, dels Països Catalans i, més que tenir un caràcter cultural, si més no en el sentit que tradicionalment s'ha donat al terme *cultura*, tenen un caràcter ludicorecreatiu i, alhora, de marcat compromís polític i social, en una constant recerca i una reivindicació identitàries; unes característiques molt semblants, per cert, a les que tenien moltes de les activitats que fa ara vint-i-cinc anys dugueren a terme els col·lectius de jovent lliterà que a l'inici d'aquesta exposició he intentat apuntar.

I, per acabar l'exposició, convé assenyalar que tot sembla indicar que els Casals Jaume I a la Franja han sabut connectar amb les inquietuds socials i polítiques (i ludicorecreatives) d'una bona part de les noves generacions d'habitants franjolins, una connexió que, per moltes raons que seria massa llarg d'explicar, no acabava d'aconseguir del tot cap de les tres associacions culturals que encara avui s'esforcen, per altra banda amb prou èxit, en la promoció, la dignificació i la difusió de la llengua i la cultura catalanes a Aragó.

Fa ja molt de temps que, almenys des de la vessant econòmica, es va parlar, i no poc, de l'àrea comercial de Lleida, de la regió econòmica de Lleida. I sempre, bé explícitament o implícita, la Franja forma part d'aquest espai econòmic esmentat. Formar part d'aquests municipis fronterers, pertanyents a una altra comunitat, amb l'àrea econòmica que gira entorn de Lleida és una realitat tan tangible que ningú fins ara no l'ha discutit i ni tan sols qüestionat.

Malgrat, però, aquesta evidència, encara no comptem amb un estudi rigorós i global sobre tota aquesta problemàtica. És a dir, parlem de l'atracció que la capital de Ponent exerceix sobre la Franja, de les relacions comercials, econòmiques i laborals que genera aquesta atracció, però no podem quantificar-la, no sabem exactament com es materialitza. Des d'aquesta mateixa tribuna llancem el suggeriment a les institucions d'ambdós territoris per veure si és possible posar fil a l'agulla i es comença a treballar científicament sobre aquesta qüestió.

D'entrada volem assenyalar, però, que les forces d'atracció entre la Franja i Lleida són recíproques; és a dir, també els municipis del Baix Segre (els més propers a la Franja com la Granja d'Escarp, Seròs, Aitona i Massalcoreig), i també Almacelles i Gimènells i el Pla de la Font, es desplacen en una part significativa de les seves relacions cap a la província d'Osca. N'és un exemple significatiu el fet que població resident en els municipis esmentats té el lloc de treball a la Franja. Res estrany, d'altra banda, ja que aquest fenomen es manifesta en tots els territoris fronterers.

Lleida, ciutat-comarca

Potser la primera cosa que cal fer en parlar de Lleida és afirmar-ne el caràcter de ciutat-comarca. Les relacions econòmiques no s'acaben allí on acaben els límits territorials del municipi. Hi ha tota una continuïtat econòmica entre Lleida i els municipis del seu entorn, i la configuració econòmica de la ciutat només es pot entendre tenint en compte l'estructura econòmica de tota l'horta de Lleida i el seu paper de ciutat de serveis que funciona a partir

d'una forta jerarquització urbana derivada de la gran diferència que existeix entre els seus cent dotze mil habitants i els tretze mil de Balaguer i els dotze mil de Fraga (vegeu la taula 2).

TAULA 1

<i>Municipis del Baix Cinca</i>	<i>Municipis de la Llitera</i>
Albalat de Cinca	Albelda
Alcolea de Cinca	Binèfar
Bellver de Cinca	El Campell
Binacet	Castellonroi
Esplús	Sant Esteve de Llitera
Fraga	Tamarit de Llitera
Ontinyena	El Torricó
Ossó de Cinca	
Saidí	
Torrent de Cinca	
Vallobar	
Vilella de Cinca	
Xalamera	

Les relacions camp-ciutat van ser fonamentals en el desenvolupament d'aquesta àrea econòmica entorn de Lleida. Normalment, el creixement modern de les ciutats va lligat a una expansió de la indústria, és a dir, a un desenvolupament del sector secundari. Doncs bé, Lleida n'és una clara excepció. Han estat, precisament, l'activitat agrícola i ramadera, en una primera fase, i la monopolització dels serveis (per la manca de competència urbana ja esmentada en el paràgraf anterior), en una segona, el que ha possibilitat l'expansió de la capital i de la seva àrea econòmica.

En aquest context cal entendre el paper econòmic del centre d'aquesta regió, tenint en compte que el motor inicial del seu creixement no es localitza al mateix municipi, sinó al seu entorn rural. Així l'activitat agrària dels municipis que configuren aquesta àrea és el que va fer possible el desenvolupament de la mateixa ciutat. Les relacions econòmiques que, bàsicament, van configurar-la van ser les següents: *a)* la ciutat subministrava les entrades (*inputs*) al territori agrícola, i *b)* la mateixa ciutat tenia cura de la distribució de la sortida (*output*) final, amb tots els serveis que aquesta exigia i demanava.

Pràcticament, l'abastament de matèries primeres al camp i la comercialització dels seus productes es van fer des de la mateixa ciutat, i són precisament aquestes tasques el que posa de manifest els límits d'aquest mercat regional que, des de la vessant de les comunitats autònomes, comprèn unes petites parts de dues d'aquestes. Les comarques del Baix Cinca i de la Llitera, administrativament d'Osca, hom les ha d'entendre econòmicament d'aquest regió amb centre a Lleida capital, atesa la seva estructura productiva i sobretot pels fluxos comercials i de mercat que hi mantenen.

Els municipis de la Franja des de la dimensió econòmica

En un intent de síntesi, creiem que és interessant de relacionar els municipis, tant del Baix Cinca com de la Llitera, que formen part d'aquesta àrea econòmica de Lleida. Pel que fa a la primera de les comarques esmentades, els municipis són: Albalat de Cinca, Bellver de Cinca, Binacet, Esplús, Fraga, Ossó de Cinca, Saidí i Torrent de Cinca; i de la Llitera, Albelda, Binèfar, el Campell, Castellonroi, Sant Esteve de Llitera, Tamarit de Llitera i el Torricó.

De totes maneres, hem de dir ràpidament que aquesta seria una primera delimitació de la zona i que, pràcticament, seria la d'una isocorona de vint/vint-i-cinc minuts amb origen a la ciutat de Lleida. Però, si en la relació de municipis de la Franja hem esmentat només els del marge esquerre del riu Cinca (excepte Torrent de Cinca, amb un límit municipal tocant pràcticament a la província de Lleida), les relacions econòmiques i la influència de Lleida van molt més enllà, la qual cosa implica que municipis com Vallobar, Vilella de Cinca, Xalamera, Ontinyena, Alcolea de Cinca i fins i tot Mequinensa, a la província de Saragossa, tenen com a primer centre comercial Lleida. Queda clar, doncs, que la zona que hem delimitat en el paràgraf anterior seria la primera corona d'influència, però les relacions econòmiques es difonen en un territori molt més extens cap a Aragó.

Els paràmetres que configuren una àrea econòmica

D'altra banda, si parlem de regió econòmica de Lleida, és perquè s'hi donen les particularitats següents que permeten definir-la com a tal: *a)* homogeneïtat de l'activitat econòmica, *b)* existència d'un mercat de treball únic, *c)* concentració de la major part dels serveis en un nucli (polarització) i *d)* regularitat urbana a partir dels eixos de comunicació.

L'homogeneïtat

Pel que fa a la primera de les característiques enunciades, l'homogeneïtat se centra en els conreus intensius de reg, fonamentalment fruita dolça, i en la ramaderia explotada en forma d'integració. Tota aquesta àrea va viure la més forta expansió de la seva activitat agrària a partir dels anys seixanta, amb unes produccions de pera, préssec i poma entre el 40 % i el 60 % de tota la producció espanyola.

Posteriorment, aquesta producció va ésser complementada amb la introducció de la ramaderia intensiva, fonamentalment porcina, però també vaquina i aviram. L'expansió de la ramaderia va ser possible perquè el pagès no havia d'invertir en la compra dels caps de bestiar ni tampoc en les primeres matèries (pinso) que els alimenten. L'agricultor només és propietari de l'immobilitzat, és a dir, de la granja. La resta, animals i aliments, és propietat de la indústria agroalimentària (integradora), que deixa els porcs al pagès (integrat) perquè els engreixi.

És interessant destacar aquesta doble fase històrica en l'expansió agroalimentària de l'àrea. En uns primers anys, l'activitat era, bàsicament, fructícola; després, fructícola i ramadera, i, actualment, aquesta expansió de la ramaderia ha comportat la consolidació d'una indústria agroalimentària, l'única, realment, branca industrial consolidada i arrelada.

És de destacar que aquesta relació integradora-integrat, que es dona en la ramaderia, sosté també aquesta àrea econòmica com a tal, ja que és totalment normal constatar com integradors amb domicili social a Lleida o Osca tenen socis integrats amb les seves explotacions a l'altra comunitat, així com també és totalment regular i normal veure com les cooperatives es nodreixen de socis que no pertanyen a la mateixa província.

Si, en començar la intervenció, hem assenyalat que encara no hi havia un estudi seriós sobre la magnitud i la naturalesa d'aquestes relacions econòmiques de la Franja, sí que, en aquest punt, hem de fer menció del treball publicat l'any 1970 per Banca Catalana i realitzat per Ernest Lluch i Ramon Seró. Aquest estudi, que era el primer que veia la llum sobre el *boom* fructícola que durant els anys seixanta van viure aquestes terres, posava de manifest l'existència d'una zona productiva, en aquest cas marcada per la producció de fruita dolça, que anava molt més enllà dels límits administratius que delimiten ambdues comunitats: Catalunya i Aragó.

S'hi delimitava la zona frutera de Lleida, i que coincideix, pràcticament, amb la que nosaltres anomenàriem com de *segona corona*, si tenim en compte el que dèiem en paràgrafs anteriors quan concretàvem els municipis integrants d'aquesta àrea econòmica. Tanmateix, però, i tal com ja hem assenyalat, aquesta unitat productiva agrícola és un dels trets fonamentals que serveixen d'argument objectiu per a poder parlar d'una àrea econòmica de la Franja amb centre a Lleida.

Tant és així que fins i tot, des d'aquesta perspectiva de la fruita dolça, la influència de les terres regades de la plana de Lleida ha estat molt més important cap a la Llitera i cap al Baix Cinca que no pas cap al Pla d'Urgell i l'Urgell, respectivament, qüestió que posa de manifest que no tan sols hi ha unes relacions econòmiques importants entre Lleida i la Franja, sinó que la quantitat i la qualitat d'aquestes configuren una autèntica regió econòmica; i no pas entenent-la com una gran àrea metropolitana amb una pluralitat i una diversitat productiva molt elevades, sinó com un territori homogeni en la seva estructura productiva, encara que molt monoprodutiva, on l'especialització entre producció i distribució, entre producte i serveis, ha generat també centres específics que han acabat configurant una certa jerarquia urbana.

El mercat de treball

La segona de les característiques esmentades, la d'un mercat de treball únic, també es dona en el marc econòmic operatiu de la Franja amb Lleida, i cada cop aquest paràmetre agafa més força. La mobilitat de la població treballadora, per la no-coincidència del lloc de residència amb el de treball, és important per la concentració d'un percentatge alt de l'activitat econòmica a Lleida i també per la fugida de població residencial de la capital cap als nuclis més propers buscant un hàbitat llunyà dels

inconvenients de la ciutat, fonamentalment una molt més baixa densitat urbana i una qualificació urbanística molt limitativa d'usos a través de les ja famoses edificacions unifamiliars adossades.

No hi ha dubte que en aquesta expansió de la mobilitat ha tingut un paper rellevant l'especificitat de l'estructura agrícola de l'àrea econòmica que analitzem, marcada, poderosament, per una dimensió de les explotacions fructíferes petites i mitjanes majorment. L'existència de l'agricultura a temps parcial ha comportat la integració del pagès a unes altres activitats que, tot i que majoritàriament una bona part estan relacionades, més o menys directament, amb l'agricultura, també poden vincular-se a tasques molt diferents i allunyades de les seves habituals.

Ara bé, si, d'una banda, aquesta agricultura a temps parcial possibilita la mobilitat assenyada, també hem de fer menció, de l'altra, de les característiques pròpies de l'explotació familiar agrícola, que igualment actua com a accelerador de la mobilitat de la població treballadora. En efecte, en aquest tipus de negocis els ingressos no estan en relació amb els costos laborals d'explotació. Volem dir amb això que, normalment, només el cap d'explotació figura com a actiu en aquests tipus d'unitat productiva, i els altres membres de la família, que també col·laboren en el conjunt de la renda familiar treballant en el camp i fora d'aquest, no hi consten com a tals.

Pel que fa al cost de producció, no hi figuren comptabilitzades les hores de treball dels membres de la família que no siguin el cap, la qual cosa genera un fenomen doble: d'una banda, es produeix un ingrés falsament net (ja que no hi ha imputats els costos de treball) i, de l'altra, permet o bé al cap o bé a algun altre membre de la família treballar en unes altres activitats.

D'aquesta manera se sustenta també aquesta particularitat de la mobilitat que arriba a consolidar aquest mercat únic de treball que comentem. Es podria pensar que aquesta explotació familiar està en decadència i té els dies comptats, però la realitat no sembla ratificar aquest principi. Ara com ara, l'explotació familiar és molt resistent no solament a la seva defunció, sinó també a qualsevol fase recessiva del cicle econòmic i a les crisis més llargues.

Sí que és cert que assistim a un procés d'extinció d'un bon nombre d'explotacions de petita dimensió, provocat per la manca d'incentius en el medi rural, la qual cosa fa difícil trobar successió al cap d'explotació. La problemàtica sobre el futur de l'explotació familiar no és tancada, però en aquests moments, i pel que fa a l'àrea econòmica que considerem, la resistència encara existeix, resistència que troba l'argument principal en l'agricultura a temps parcial que hem assenyalat en els paràgrafs anteriors.

Ens resta per indicar en aquest apartat la influència que té aquesta estructura de la propietat agrícola en els preus de la terra i en els salaris de la indústria i els serveis. Per molt dubtós que sigui el futur de l'explotació familiar, aquest interrogant no es reflecteix en el preu de la terra (resistència ja comentada), però, d'altra banda, aquesta classe d'explotació que genera una dedicació parcial a les feines del camp significa una mà d'obra per als altres sectors productius que actua com a sobrant i que pressiona a la baixa els salaris de l'àrea.

A partir de l'anàlisi realitzada, queda perfectament justificada l'existència d'aquest mercat únic com un element caracteritzador i definidor d'una àrea econòmica integrada pels municipis de la Franja i els del Baix Segre amb capitalitat a Lleida.

Lleida, polaritzadora dels serveis

Al començament de la intervenció ja he assenyalat que un dels paràmetres més específics de l'àrea era la forta jerarquització urbana a partir d'un nucli central, Lleida, quasi deu vegades més gran que el segon assentament, Fraga. Aquest salt important en la demografia dels municipis de la zona corre paral·lel a una gran concentració dels serveis a la capital provincial catalana. Aquest fet per si sol ja explica l'atracció que Lleida exerceix sobre els municipis de la Franja, però és que a més resulta que en un radi de cent quilòmetres aquella no té cap altre centre urbà de les seves característiques que li pugui fer competència en aquest aspecte d'atraure demanda d'uns altres territoris.

Un estudi sobre el comerç de Lleida realitzat el març de 2000 per S&D Consultors posa de manifest que el percentatge de compradors de la Franja sobre el total dels de fora de Lleida capital que tenen aquesta com a primer lloc de compra és exactament el mateix que els dels municipis del Baix Segre (Aitona, Alcarràs, la Granja d'Escarp, Massalcoreig, Seròs, Soses i Torres de Segre) i dels més propers a Lleida del Segrià, la Noguera, el Pla d'Urgell i les Garrigues, la qual cosa palesa que la Franja està plenament integrada a l'àrea terciària de Lleida i que la regió econòmica que considerem és una realitat innegable i, a més, amb franca expansió.

D'altra banda, la implantació dels estudis universitaris a Lleida ha reforçat encara més aquesta àrea d'influència. Concretament, en el curs 1999-2000 aproximadament el 5 % del total d'alumnes matriculats a la Universitat de Lleida eren procedents de la Franja, uns 455 amb valors absoluts, xifra realment notable si tenim en compte el nivell de població de l'àrea (vegeu la taula 2).

TAULA 2

<i>Municipis de més de 1.000 habitants de l'àrea (primera corona: marge esquerre del riu Cinca)</i>			
Albalat de Cinca	1.105	Aitona	2.193
Bellver de Cinca	1.398	Albatàrrec	1.069
Binacet	1.596	Alcarràs	4.814
Binèfar	8.199	Almacelles	5.515
Fraga	11.928	Alpicat	3.813
Saidí	1.682	Gimenells i el Pla de la Font	1.118
Tamarit de Llitera	3.777	La Granja d'Escarp	1.121
El Torricó	1.448	Lleida	112.207
		Seròs	1.760
		Soses	1.531
		Torres de Segre	1.811

Font: Institut Nacional d'Estadística.

Hauríem d'anar a l'àrea urbana Tarragona-Reus-Valls (aproximadament a uns noranta/cent quilòmetres de Lleida) per a trobar un centre competitiu de l'oferta que presenta la capital del Ponent català. Això implica que Lleida ha anat obtenint una mena de renda de situació important a causa d'aquesta capitalitat d'un territori no solament amb una demografia moderada, sinó també amb un fort desequilibri poblacional entre els diferents nuclis urbans que el configuren.

Moltes vegades s'ha parlat, i amb una gran part de raó, que Lleida és una ciutat on els preus sofreixen unes pressions a l'alça importants, motiu pel qual la seva taxa d'inflació és, quasi sempre, de les més altes de l'Estat espanyol. Doncs bé, una de les causes que expliquen, en una part realment significativa, aquest fet és, precisament, aquesta manca de competència generada per la circumstància d'actuar com a centre únic terciari en una ampla franja del territori catalanoaragonès.

En la pràctica, aquesta situació ha comportat l'aparició d'unes rendes monopolístiques en la formació dels preus, quan realment unes rendes concurrencials hi haurien tingut una incidència molt diferent. Hom podria pensar, però, que amb l'aparició de les grans superfícies, o bé la introducció de noves formes comercials (franquícies), això hauria de canviar, però moltes vegades la realitat sembla contradir els principis teòrics i s'obstina a continuar per una altra via. En el cas de Lleida, aquesta contradicció entre la teoria i la pràctica és plenament evident. L'aparició de les superfícies grans i mitjanes i la introducció accelerada de franquícies no han comportat cap mena d'alentiment en la marxa dels preus locals.

Molt probablement aquesta situació s'anirà modificant en el futur per les innovacions en el camp de les infraestructures viàries i fèrries i les telecomunicacions. Les noves tecnologies (molt fonamentalment el tren d'alta velocitat i l'aplicació d'Internet en les relacions comercials) faran, de la llunyania, proximitat i l'efecte multiplicador d'aquesta renda de situació de què parlàvem serà, en un futur, més petit. Malgrat tot, repetim que en els moments actuals els preus a Lleida són més monopolistes que concurrencials.

Per acabar aquest apartat, hem d'advertir que, malgrat la forta jerarquització urbana que es dona a l'àrea per la repetida disparitat demogràfica entre Lleida i la resta d'assentaments urbans, existeixen també subàrees comercials dins d'aquesta àrea econòmica de la Franja amb centre als municipis de Fraga i Binèfar, la qual cosa significa que tant al Baix Cinca (Fraga) com a la Llitera (Binèfar) també es pot parlar d'una àrea comercial de segon nivell.

Els eixos de comunicació

L'última de les característiques apuntades és una regularitat urbana a través dels eixos de comunicació al llarg del recorregut per tota aquesta àrea que analitzem del Baix Segre i de la Franja amb centre a la capital de Lleida. Si ens desplaçem per la N-II, que és la carretera que passa per Lleida-Alcarràs-Fraga, o per la N-240, que ho fa per Lleida-Almacelles-Binèfar, constatarem que tots dos corredors són com un continu urbà, és a dir, pràcticament hi ha molt pocs espais sense aprofitament econòmic i la major part són d'usos no directament agraris.

Aquesta particularitat és molt més manifesta en l'eix de la N-II, que d'ençà de l'existència de la variant, és a dir, la conversió en autovia de la carretera de Madrid a França per la Jonquera (N-II), es va convertint en una mena de corredor industrial des de Lleida fins a Fraga. El mateix polígon industrial d'aquesta última ciutat està recolzat sobre aquesta via molt a prop del límit de la comarca del Segrià i, per tant, del de Catalunya.

Ara bé, aquest continu urbà també es dona en molts dels quilòmetres de les altres vies que configuren l'àrea, com són, per exemple, els trams que van d'Almacelles al Torricó, de Seròs a Fraga, de Binèfar a Sant Esteve de Llitera, de Fraga a Saidí, etc. No és que hi hagi una homogeneïtat total al llarg de totes les vies de comunicació que creuen aquesta zona econòmica des de la perspectiva d'aprofitament econòmic de tot el territori, però sí que hi ha un continu urbà afegit que es fa difícil, molts cops, adonar-te que canvis de municipi o de comarca.

Potser sí que en aquest aspecte el riu Cinca encara té un paper de barrera a l'hora no solament d'unificar l'àrea, sinó fins i tot d'ampliar-la, sobretot afegit a la primera corona que comentàvem en línies anteriors. És el cas, per exemple, de Mequinensa, Vallobar, Vilella de Cinca, etc.: essent clarament municipis de franca influència de Lleida, la seva participació en els paràmetres que defineixen l'àrea seria molt més forta si estiguessin situats a l'altre marge del riu o aquest comptés amb molts més ponts que actualment, com podrien ser, per exemple, la comunicació directa entre Massalcoreig i Torrent de Cinca, entre Saidí i Vilella de Cinca i una millora del de la Granja d'Escarp i Mequinensa, entre altres.

No hem d'oblidar, des de la vessant positiva, que l'eix central i sud d'aquesta àrea econòmica és creuat per l'autopista A-2, que ve del País Basc i que per a tots aquests municipis del marge dret del riu Cinca significa un factor important a l'hora d'aprofitar l'oferta comercial i de serveis de Lleida. Pel que fa als municipis situats al nord de l'àrea, la barrera del riu no existeix i compten, d'altra banda, amb servei de ferrocarril que no tenen, precisament, els nuclis central i sud d'aquesta comarca econòmica. D'altra banda, es reivindica la conversió en autovia de la N-240, Tarragona - Sant Sebastià, que passa per Almacelles, Binèfar i Montsó.

En aquest apartat de comunicacions volem explicitar quelcom que creiem que té ja i tindrà encara més, en el futur immediat, una gran importància. L'existència actual de l'autopista A-2, la variant de Lleida que arriba, de moment, fins a l'encreuament de la N-II al terme de Soses (és a dir, encara manca la variant de Fraga), la variant d'Almacelles, la futura realització de l'autovia esmentada de la N-240 i la continuïtat de l'autovia N-II fins a Saragossa (o almenys fins a Fraga amb el traçat de la variant per aquest municipi) convertiran les vies actuals en corredors importants d'activitats econòmiques.

Això ens ha de forçar a treballar conjuntament els temes d'ordenació i planificació del territori de manera plurimunicipal. Per a resoldre aquests temes no ens serveix el planejament només d'un sol municipi, sinó que la col·laboració i les polítiques que cal seguir hauran de ser conjuntes. Per exemple, en el moment d'existir l'autovia de la N-240, el tractament de la carretera actual haurà d'aplegar els municipis d'Almacelles, el Torricó i Binèfar i tots els altres la part dels quals sigui afectada pel pas d'aquesta ja vella carretera. Podríem dir el mateix dels municipis de Fraga, Soses, Alcarràs i Lleida en el cas de la N-II.

TAULA 3

Indicadors econòmics dels municipis de la primera corona i de més de 1.000 habitants

<i>Municipi</i>	<i>Quota de mercat</i>	<i>Nombre de vehicles</i>	<i>Oficines bancàries</i>	<i>Activitats econòmiques</i>	<i>Índex d'activitat</i>
Aitona	6	1.201	4	98	7
Albalat de Cinca	3	643	3	75	2
Albatàrrec	3	756	2	80	1
Alcarràs	15	3.398	7	343	15
Almacelles	16	3.366	8	385	14
Alpicat	9	2.486	3	178	6
Bellver de Cinca	4	829	3	73	2
Binacet	5	987	4	105	4
Binèfar	24	4.899	10	641	22
Fraga	35	7.275	19	796	29
Gimenells i el Pla de la Font	3	776	2	62	2
La Granja d'Escarp	4	687	4	41	1
Lleida	318	65.033	168	6.713	438
Saldí	5	965	3	114	3
Seròs	6	1.121	6	133	3
Soses	5	985	3	104	7
Tamarit de Llitera	11	2.245	7	265	11
Torres de Segre	6	1.340	4	90	4
El Torricó	4	943	2	84	4

Font: Anuari comercial de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona.

Totes aquestes noves infraestructures (autovies i tren d'alta velocitat) reforçaran encara més l'existència d'aquesta àrea econòmica, apropant molt més els municipis entre si i unificant el territori, raó per la qual no el podem entendre com quelcom rígid, com si els límits municipals actuessin de barrera a l'hora de tractar-ne. No és aquest el camí que cal seguir. El mercat modula i transforma el territori i no coneix barreres ni límits. De la mateixa manera i des de les institucions municipals hem d'ordenar-lo i planificar-lo, la qual cosa ens obliga a treballar conjuntament i a pensar en polítiques de planejament i gestió comunes. Seria perniciosos trossejar el territori fent que cadascun dels municipis treballés individualment. L'acció coordinada i, sobretot, única sobre el territori és fonamental.

Una qüestió última que cal considerar, i que ens servirà per a quantificar la força econòmica de la zona i la seva capacitat de desenvolupament, és el nivell de la seva renda. A la taula 4 s'explicita la renda familiar disponible (RFD) dels nuclis de més de mil habitants de la zona. Com es pot comprovar, hi ha una homogeneïtat gran en tota, però el que realment és més destacable és que la RFD mitjana de l'Estat espanyol és de nivell 5, inferior a tots i cadascun dels municipis que considerem. La potencialitat de l'àrea és, doncs, gran, amb una capacitat de consum també elevada si es consideren les dades de la taula 3, que incorpora uns indicadors econòmics sobre les característiques específiques de cadascun dels mercats locals.

TAULA 4

<i>Municipi</i>	<i>Nivell econòmic</i>	<i>Renda familiar disponible</i>
Aitona	6	De 1.450.000 PTA/h. a 1.650.000 PTA/h.
Albalat de Cinca	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Albatàrrec	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Alcarràs	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Almacelles	8	De 1.800.000 PTA/h. a 1.950.000 PTA/h.
Alpicat	8	De 1.800.000 PTA/h. a 1.950.000 PTA/h.
Bellver de Cinca	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Binacet	6	De 1.450.000 PTA/h. a 1.650.000 PTA/h.
Binèfar	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Fraga	8	De 1.800.000 PTA/h. a 1.950.000 PTA/h.
Gimenells i el Pla de la Font	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
La Granja d'Escarp	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Lleida	9	De 1.950.000 PTA/h. a 2.100.000 PTA/h.
Saidí	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Seròs	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Soses	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Tamarit de Llitera	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
Torres de Segre	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.
El Torricó	7	De 1.650.000 PTA/h. a 1.800.000 PTA/h.

Font: *Anuari comercial de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona.*

Un petit formulari de futur

Per acabar, concretarem en uns quants punts les qüestions que ens semblen capdavanteres a l'hora de reforçar el paper d'aquesta àrea perquè no quedi despenjada d'uns altres territoris, d'unes altres àrees econòmiques:

1. No hem d'entendre les relacions econòmiques de la Franja amb Lleida com a tancades en si mateixes. És a dir, no hem de creure que el futur d'aquesta àrea està només en el que passa en el seu interior. L'àrea s'ha d'obrir a tots els altres territoris, més propers i més llunyans, important i exportant béns, serveis i capitals. D'altra banda, hi haurà opcions globals de política econòmica general que afectaran l'àrea i que ens obligaran a actuar conjuntament, com és, per exemple, ja en aquests moments el Pla Hidrològic Nacional.

2. S'ha d'aconseguir una distribució dels recursos més igual, tant els demogràfics com els econòmics, al llarg de l'àrea. Aquesta qüestió no és fàcil, però hem d'escurçar aquesta diferència urbana, excessiva, que hi ha en aquests moments entre Lleida i el segon municipi, Fraga (i a la qual hem dedicat algunes línies). També aquí entraria la possibilitat de reforçar els subcentres de Fraga i Binèfar esmentats i l'aparició de nous encara que només ho fossin monotemàticament (oferta d'un sol producte o de pocs, però molt especialitzats).

3. Cal millorar molt les comunicacions interiors entre els municipis al marge dels eixos més principals. S'ha de promoció un sistema ortogonal, en malla, i eliminar un sistema de corredors excessivament radial, que no ajuda a dispersar en el territori l'activitat econòmica amb la mateixa força amb què ho fa un sistema en malla.

4. Tal com hem assenyalat, és capital iniciar mecanismes d'ordenació i planificació del territori de tipus plurimunicipal. No hi ha cap classe d'impediment legal que no permeti tirar endavant iniciatives d'aquesta mena.

5. Finalment, no hem de perdre de vista que ens movem en un món globalitzat i en una economia internacionalitzada i, no cal dir-ho, també globalitzada. No podem estendre'ns, perquè ni són el moment ni el lloc, en tot el que representa aquest nou concepte, en els seus avantatges, en els seus inconvenients, en les seves repercussions, etc.; però sí que no hem d'oblidar una cosa: aquesta nova forma de manifestar-se l'economia ens condueix a un camí d'acció pràcticament únic, el de la col·laboració i la concentració en el camp de les institucions. Cal tenir-ho present perquè ens puguem avançar als esdeveniments i evitar que aquests se'ns mengin.

Conferència: El progrés del municipalisme

Salvador Plana Marsal
Ajuntament de Torricó

La trajectòria municipal democràtica ha demostrat el paper decisiu desenvolupat pels ajuntaments en la reconstrucció dels nostres pobles, que ha superat greus deficiències arrossegades de l'època anterior i els ha dotat d'infraestructures i de serveis necessaris per a convertir-los en espais habitables i moderns.

Amb l'arribada de la democràcia, i la superació de l'organització centralista de l'etapa anterior, el municipi, com a administració més propera als ciutadans i als seus problemes i com la millor via de participació directa del ciutadà en les institucions, es converteix en un agent d'acció i canvi de gran rellevància.

El concepte de *municipi* com a simple prestador de serveis al ciutadà es fa palès, en un context geograficoeconòmic, en el fet que les desigualtats entre el món rural i l'urbà són considerables i, en un context polític, que comença a desenvolupar-se l'Estat del benestar. El treball per la igualtat social troba en el municipi un camp propici, atès que es tracta de l'espai vital de la població. D'altra banda, l'Estat de les autonomies ens ofereix dues realitats institucionals estretament relacionades: la comunitat autònoma i el govern local. La potencialitat de les administracions locals està estretament vinculada a l'esdevenir de les comunitats autònomes.

Tot i això, els primers anys de democràcia es caracteritzen per la dificultat dels municipis a canalitzar les ànsies ciutadanes de canvi. Les lleis heretades del règim anterior, que en molts casos encara continuen vigents, fan difícil de superar el centralisme que tant ha limitat i perjudicat el municipalisme.

El desenvolupament municipal en aquesta època no compta amb el suport legislatiu necessari. És cert que la Constitució espanyola ve a reconèixer i garantir l'autonomia local, però no podem oblidar que la Llei de bases de règim local no s'aprova fins al 1986, i la Llei d'hisendes locals, fins al 1988. Aquest fet comporta que la identitat local dependrà, en la majoria dels casos, de les persones que assumiran les responsabilitats polítiques al capdavant dels diferents municipis en les eleccions municipals del 1979.

Si més no, és cert que l'operativitat del municipi és més gran que la de les administracions més allunyades del ciutadà. És clar que l'apropament entre Administració i ciutadans facilita

enormement el coneixement, la participació, la receptivitat i la gestió municipal. Això provoca que, en aquest inici del camí democràtic, les administracions estatal i, sobretot, autonòmica fan ús del municipalisme com a mecanisme que faci possible el canvi i la modernitat.

Al llarg dels anys anteriors, es van acomplir a poc a poc una actualització important de les normes jurídiques reguladores del règim local, una ampliació significativa del camp d'actuació de les corporacions locals i una modernització de les tècniques de gestió aplicables a la prestació dels serveis públics de tota mena. En aquesta etapa, el municipalisme de la Franja no difereix gaire del que succeeix a escala nacional.

Superada aquesta primera fase de reorganització territorial i administrativa en general i municipal en particular, el municipalisme comença a acusar greus disfuncions a causa de la insuficient capacitat per a autocorregir-se en els assumptes propis. Això evidencia que no compta amb una autonomia real i que s'allunya molt de l'autosuficiència. Tots aquests fets són conseqüència que la Llei de bases de règim local del 1986 estableix per als municipis una sèrie de serveis mínims obligatoris que passaran a prestar en funció de la seva extensió, fet que a Espanya, sobretot a Aragó, per la particularitat de l'extensió dels seus municipis, és impossible dur a terme a causa d'una insuficiència financera que ve a pal·liar el 1988 la Llei de finançament de les hisendes locals, encara que únicament en un pla teòric.

Amb referència a aquesta situació pessimista relacionada amb el finançament, s'hi afegeix el fet que cada cop són més freqüents les reivindicacions veïnals de més serveis de què els ciutadans no disposen, en comparació de les ciutats, als quals tenen dret i que al començament de l'Estat de les autonomies, amb la suma *de facto* i no de dret de competències i serveis no presats ni per l'Estat ni per les autonomies, recauen en les administracions locals. Ara és quan es comença a reivindicar un model de finançament local que realment asseguri l'eficàcia de l'autonomia municipal i l'execució de les competències que se li han atribuït.

La presa de consciència municipalista es va obrint camí per Espanya (es constitueixen la Federació Espanyola de Municipis i Províncies el 1981 i la Federació Aragonesa de Municipis i Províncies el 1988). Així mateix, les trobades de responsables municipals interlocals i interautonòmics fan que la posada en comú de problemes, reptes i en alguns casos solucions comportin la vertebració de l'anomenat *moviment municipalista*, que inicia d'aquesta manera la presa de coneixement i participació en programes europeus, l'entrada en l'era de la informàtica, etc.

Podem veure com a Aragó aquest procés es dona de la mateixa manera en la pràctica totalitat del territori. De fet, en algunes zones això uneix en l'esforç municipalista alguns moviments socials amb caràcters diferents però que influiran de manera important en el desenvolupament del municipalisme a partir d'aquest moment.

La Franja es caracteritza pel fet de ser un territori gestionat políticament i administrativa per les institucions aragoneses, de parlar els seus habitants majoritàriament el català, de constituir la frontera entre dues comunitats autònomes i de tenir una situació perifèrica respecte als centres de poder d'ambdues. Per aquest motiu, l'evolució del municipalisme està absolu-

tament lligada a la gradual presa de consciència d'una realitat social, cultural i econòmica pròpia i diferenciada de la resta del territori aragonès.

Amb l'Estat de les autonomies, és clar que la Franja pertany a Aragó. Les lleis, els ajuts econòmics i les subvencions vénen del Govern aragonès. Però la realitat és que econòmicament, laboralment i culturalment està molt més vinculada a Catalunya.

La utilització predominant del català en els municipis de la Franja és, en un primer moment, l'element aglutinador d'aquest sentiment d'identitat pròpia diferenciada. La seva defensa enfront de les llunyanes institucions aragoneses, que insisteixen a ignorar aquesta realitat, provoca que els municipis tanquin files i es configuren com un front reivindicatiu unit i organitzat.

L'aparent contradicció que pot significar ser aragonès i parlar català es viu entre lluites simbòliques institucionals entre Aragó i Catalunya. Si més no, aquestes contradiccions no són viscudes com a tals pels habitants de la zona. Per a ells aquesta situació és d'absoluta normalitat, entenent la llengua no solament com un instrument de comunicació, sinó també com un signe d'identitat. Per aquesta causa, els habitants dels municipis de la Franja reivindiquen ser ciutadans de primera com la resta dels aragonesos, sense complexos per les seves especificitats, de què se senten orgullosos, i exigeixen que les institucions aragoneses tinguin en compte la seva realitat.

La Franja és un exemple de respecte i sentit de la convivència. El mateix que s'exigeix a les institucions aragoneses i a la resta d'Aragó, que en el millor dels casos mostren una indiferència total; en el pitjor, les mostres són de menyspreu envers la llengua i la cultura de la nostra zona.

La Declaració de Mequinensa el 1984 va ser el compromís de disset alcaldes de la Franja d'impulsar l'ús del català en àmbits formals i de facilitar-ne l'aprenentatge a les escoles. L'Administració autonòmica aragonesa no tenia competències educatives en aquell moment i per aquest motiu s'establiren convenis amb el Ministeri d'Educació i Ciència per a contractar professors de català. Els nens i els joves de la Franja no han d'ésser privats d'una llengua que forma part de la seva pròpia identitat.

D'altra banda, comencen a sorgir-hi publicacions en català que ajuden a construir consciència i identitat social al voltant de la defensa de la llengua catalana: les revistes *Desperta Ferro!* a la Llitera i la Ribagorça, *Batecs* al Baix Cinca o *Sorolla't* al Matarranya en són alguns exemples significatius.

S'hi té la certesa que la llengua, la cultura, els costums quotidians afavoreixen el contacte social i comercial malgrat les fronteres polítiques o administratives. Encara que el factor de la llengua sigui l'element més notori en aquest procés, no és l'únic. La mobilitat espacial, social i econòmica cap a Catalunya és d'enorme importància. Aquests fluxos es produeixen amb poblacions catalanes que exerceixen de nucli principal en una zona d'acció que agrupa municipis de la Franja. Aquests nuclis són fonamentalment el Pont de Suert respecte als municipis de la Ribagorça, Lleida respecte als municipis de la Llitera i del Baix Cinca, i Tortosa respecte a uns municipis determinats del Matarranya. Els municipis de les comarques de la Franja tenen enormes vincles amb aquestes poblacions per raons de proximitat. El més important d'aquests vincles és el comercial, atès que afecta enormement tant la vida quotidiana com l'economia de la Franja, i molt directament el desenvolupament dels seus municipis, o hi influeix.

És interessant fer ressaltar que la varietat de les terres que formen la Franja és enorme. Cal tenir present que s'estén des dels Pirineus fins al Matarranya. Això vol dir no solament que té una geografia molt variada, sinó també diferents realitats econòmiques. No obstant això, tots aquests municipis tenen en comú les relacions comercials i, per tant, econòmiques amb Catalunya. Estan vinculats a les institucions aragoneses, però les seves activitats econòmiques, en gran mesura, es projecten cap a Catalunya.

És anecdòtica però significativa la referència històrica que Josep L. Espluga cita en el seu article «Viure entre Montsó i Lleida», publicat en el número 6 de *Temps de Franja*. Aquest article recull una petició col·lectiva d'alguns municipis aragonesos a principis del segle XIX, on demanaven al Congrés que en les divisions del territori nacional per províncies que elaboraven nomenessin com a cap d'una Lleida i que se li adscriguessin els pobles signants: Albelda, Almudàfar, l'Almúnia de Sant Joan, Binacet, Binèfar, el Campell, Fonts, Ossó, Saidí, Sant Esteve de Llitera i Tamarit de Llitera (que incloïa el Torricó i el Gaió). Aquest apunt és revelador d'una realitat històrica que pot aclarir el sentiment d'una zona fronterera com la nostra, que pertany a Aragó però se sent molt propera a Catalunya.

No obstant això, les lleis aragoneses a les quals la Franja es troba subjecta són elaborades per gent que no viu el caràcter diferencial d'aquesta zona. Es dicten lleis i ajuts perquè les inversions o els impostos no se'n vagin a Catalunya, malgrat que es reben molts serveis de la comunitat veïna; situació que, d'un curt espai de temps ençà, té tendència a canviar per la presència d'un president aragonès de la Franja (Bonansa). Doncs bé, aquesta situació provoca que els municipis de la Franja hagin de reivindicar davant les institucions aragoneses i catalanes accions que tendeixin a facilitar aquestes relacions comercials entre les dues bandes de la frontera.

Una de les accions que es reclamen amb força és la millora de les infraestructures viàries que connecten la Franja amb Catalunya. Les comunicacions terrestres són infraestructures necessàries per al desenvolupament dels diversos sectors d'activitat de la Franja. D'aquesta manera, en les actuacions sobre infraestructures viàries dutes a terme al Matarranya, que han aconseguit que el flux cap a Tortosa es reinverteixi cap a Alcanyís amb relació a l'ús de serveis, hi ha programades les comunicacions Fraga-Seròs tan bon punt Foment finalitzi la variant de Fraga i les seves connexions, i la Generalitat el tram Maials-Seròs, ambdós pertanyents al vial Fraga-Tarragona-Maials. També s'ha d'enllestir l'últim tram d'Almacelles-Alfarràs (tram aragonès de dos quilòmetres) amb al projecte acabat i l'accés a Orrit des d'Areny a la Ribagorça.

Si les relacions comercials o econòmiques de la Franja amb Catalunya són de gran importància, no ho és menys el tema sanitari. La proximitat a nuclis urbans catalans dotats d'hospital fa més necessari i evident que la població de la Franja s'hi desplaci i no pas a uns altres nuclis aragonesos més allunyats.

En aquest punt, la necessitat d'acords i firma de convenis de col·laboració entre ambdues comunitats autònomes és de gran importància per a la població. Així, doncs, l'acció dels municipis de la Franja s'encamina a obtenir compromisos fermes a una banda i a una altra de la frontera. D'aquí sorgeix la signatura de convenis amb l'Institut Nacional de la Salut (INSALUD) i

l'Administració catalana com el que permet als habitants de la Ribagorça oriental acudir als serveis sanitaris del Pont de Suert, o als habitants de la Llitera o del Baix Cinca acudir als de Lleida. Respecte a aquest punt, és esclaridor anomenar situacions com la que patia Benavarri, que era adscrit al centre sanitari de Barbastre i no tenia transport públic cap a aquella ciutat. Els veïns de Benavarri van demanar la signatura d'un conveni amb l'INSALUD a fi de poder ser atesos a l'hospital de Lleida.

En aquest ordre de coses ens trobem en una situació similar si examinem l'educació. Els nois de municipis com Bonansa o Montanui tarden cinc minuts a arribar a l'institut del Pont de Suert, on podran anar a estudiar gràcies a un conveni amb el Ministeri d'Educació i la Generalitat de Catalunya.

Tot aquest entramat de reivindicacions en els diferents fronts exposats no té cap més finalitat que exigir al Govern d'Aragó i a la Generalitat de Catalunya, així com a la resta d'organismes competents, una millora de la realitat que ha existit sempre als municipis de la Franja, el desenvolupament dels quals es troba en la voluntat d'entesa i col·laboració d'ambdues bandes de la frontera. La Franja necessita aquesta classe de solucions específiques perquè els habitants dels seus municipis puguin accedir a un tipus de serveis d'una manera eficaç i efectiva, i el mateix ocorre amb la dotació d'infraestructures a la zona.

Podem veure com el sentiment d'una identitat pròpia que es desenvolupa en els municipis de la Franja, per la realitat d'unes condicions lingüístiques, culturals i econòmiques específiques i diferenciades de la resta d'Aragó, es va traduint en reivindicacions clares i concises que són necessàries per al desenvolupament dels municipis i, en més o menys mesura, en respostes de les administracions aragonesa i catalana. Com hem comprovat, s'aconsegueix la signatura de convenis entre diferents institucions que faciliten l'accés dels habitants de la Franja a diversos serveis.

Les infraestructures, sobretot en matèria de comunicacions amb Catalunya, encara necessiten inversions que les millorin. Malgrat tot, si s'avança en la millora de les infraestructures que connecten la Franja amb la resta d'Aragó, això contribueix a fer que alguns municipis tinguin una major vinculació amb nuclis de població aragonesos amb detriment de la que tenien amb poblacions catalanes.

En qüestions lingüístiques, les llargues lluites pel reconeixement de la cooficialitat del català avancen molt lentament. Podem posar-ne l'exemple següent: el 1993 era president aragonès el senyor Emilio Eiroa, que en un viatge per la Franja va prendre nota de la particularitat de la llengua catalana. Inicià el moviment polític cap al seu estudi, el seu reconeixement, la seva cooficialitat; en aquells moments, ningú no estava al cas, i vuit anys després encara ens trobem davant un avantprojecte de llei sobre la qüestió. Per aquest motiu, la tasca incansable d'informació, denúncia i pressió, a través de declaracions «unilaterals» de cooficialitat del català que des de municipis i mancomunitats de la Franja (el Campell, Albelda, el Torricó, la Mancomunitat de la Llitera, etc.), des de certs sectors socials i també des de certes forces polítiques es duen a terme, accelerà el debat en les institucions aragoneses.

És important assenyalar la feina que en aquells anys desenvoluparen les associacions culturals de la Franja, que sorgiren precisament a l'empara de la necessitat de la defensa de la llengua. En els últims temps, aquest associacionisme ha estat representat fonamentalment per l'Associació dels Consells Locals de la Franja, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca i l'Associació Cultural del Matarranya. Fins a aquell moment, el reconeixement legal del català era nul: l'Estatut d'autonomia d'Aragó es limitava a establir que «les diverses modalitats lingüístiques d'Aragó tindrien protecció, com a elements integrants d'un patrimoni cultural i històric».

El 1993 el justícia d'Aragó elabora un informe sobre les llengües minoritàries de la comunitat autònoma i posteriorment, el 1996, s'obre el debat parlamentari mitjançant la creació d'una comissió especial d'estudi sobre la política lingüística a Aragó que defineix com a llengües pròpies i oficials l'aragonès, el castellà i el català.

Aquell mateix any es porta a terme una reforma de l'Estatut d'autonomia d'Aragó, l'article 7 del qual queda redactat de la manera següent: «Les llengües i les modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó tindran protecció. Es garantiran el seu ensenyament i el dret dels parlants a la seva utilització en la manera que estableixi una llei de les Corts d'Aragó.»

Actualment es troba en període d'exposició al públic l'Avantprojecte de Llei de Llengües d'Aragó, que, si s'aprova en la tramitació parlamentària, podria reconèixer definitivament la cooficialitat del català en aquelles zones de la Franja que així ho decideixin.

Paral·lelament a aquesta lluita pel reconeixement de les característiques pròpies que els municipis de la Franja duen a terme, es va produint a escala estatal i més necessàriament a la comunitat autònoma d'Aragó un nou replantejament del municipalisme. La incapacitat financera dels municipis i la dificultat que això comporta per a oferir als veïns els serveis que demanen fan necessari buscar noves fórmules.

A Aragó, l'extens territori i l'escassa i desigual distribució de la població configuren un panorama en què l'organització territorial es fa complicada. La meitat de la població aragonesa resideix al municipi de Saragossa. La resta de la població es reparteix en set-cents vint-i-nou municipis, dels quals solament dos tenen més de vint mil habitants, i vint més de cinc mil; sis-cents quinze municipis compten amb una població inferior a mil habitants. És evident que la incapacitat de què parlàvem abans s'agreuja en els municipis petits i en general a Aragó. Els municipis de la Franja no són aliens a aquesta situació, així és que s'acullen a la idea de la mancomunitat.

Les mancomunitats de municipis, que en la Franja ho són totes de «serveis varis», es constitueixen per a prestar serveis que per si sols no poden oferir els municipis i són el reflex d'una identitat comarcal ja existent. Fins i tot essent organitzacions on l'adscripció és voluntària, es constitueixen en perfectes comarques amb els trets geogràfics, culturals, de cap de comarca, etc., a més a més de la llengua comuna a totes. La província d'Osca es destaca sobre la resta d'Aragó pel fet de tenir quasi la totalitat dels seus municipis integrats en alguna mancomunitat. A la Franja, els de la Llitera (dinou mil cinc-cents habitants i quinze municipis), la Ribagorça oriental (dos mil cinc-cents habitants i deu municipis) i el Matarranya (nou mil cinc-cents habitants i deu municipis) constitueixen una àrea geogràfica de quasi cinquanta-tres mil habitants que en gran mesura com-

porta una mateixa identitat i alhora una necessitat de poder cobrir serveis necessaris per a la població, com són: serveis socials de base, esports, protecció civil, urbanisme, recollida de residus sòlids, promoció del turisme rural, recuperació de pobles abandonats, etc. Aquestes competències, que en alguns casos són clarament autonòmiques, tal com es pot comprovar, els mateixos ciutadans les reclamen als seus municipis perquè els «veuen» com la seva Administració, l'única a la qual poden exigir alguna cosa, l'única en la qual confien per a dur a terme les seves exigències.

D'aquesta manera anem veient com durant els últims anys el concepte tradicional dels serveis públics ha estat ampliat arran de la necessitat d'aconseguir noves actuacions. A Aragó, la creació de treball i el desenvolupament de les capacitats de cada territori adquireixen una importància especial per a aconseguir mantenir i ampliar la seva població. El sistema de mancomunitats ha demostrat l'eficàcia d'aquests serveis prestats de manera supramunicipal.

En aquest nivell, és ja evident que no tots els serveis poden tenir la seva seu o prestar-se aïlladament en tots els municipis o nuclis de població. El cost tant d'establiment com de manteniment ho impedeix. Per una banda, hi ha unes actuacions determinades com les comeses sobre el medi ambient, les relacionades amb el desenvolupament econòmic o la creació de treball, o les polítiques poblacionals, que requereixen una programació i una gestió molt més àmplies que les del municipi. I, per una altra, hi ha els esforços que des de fa temps es van fent en pro d'un «pacte local», que es fonamenta en una major descentralització i en un traspàs de noves competències a les entitats locals, que no poden continuar amb un model d'administració local en què la indefinició de competències —i no pas descentralització—, la necessitat dels municipis, tal com hem vist, de prestar serveis per als quals no tenen competències, sovint sense personal qualificat, i sobretot amb la insuficiència financera en què es troben immersos per aquesta dinàmica de creació d'infraestructures i el seu manteniment corresponent, una prestació de serveis cada cop més generalitzats, etc., no poden entendre's en un marc d'individualisme municipal, ja que la majoria dels municipis no estan disposats a afrontar noves competències per si sols.

Fins ara les fórmules associatives han donat els seus resultats, sobretot el sistema de mancomunitats. No obstant això, a Aragó es comença a plantejar la necessitat d'una restauració del territori que garanteixi l'estabilitat i la permanència de la col·laboració entre els municipis. S'esdevé el ressorgiment de la idea comarcal, que a Aragó té una clara vinculació amb les reivindicacions autonomistes, ja que la comarca apareix en tots els documents precedents de l'autonomia aragonesa.

La Constitució espanyola, a l'article 141.3, considera la possibilitat de creació d'«agrupacions de municipis diferents de la província». A més a més, l'article 152.3 preveu que, «per mitjà de l'agrupació de municipis limítrofs, els Estatuts podran establir circumscripcions territorials pròpies que tindran plena personalitat jurídica». Hi podem veure que no esmenta expressament la comarca. Si més no, deixa oberta la possibilitat d'existència d'ens territorials intermedis del municipi i la província.

Amb l'aprovació el 1985 de la Llei reguladora de les bases de règim local, es reconeix la condició d'entitat local «a les comarques o altres entitats que agrupen diferents municipis, instituides per les comunitats autònomes». També la Llei 39/1988, de 2 de desembre, d'hisendes locals, estableix les normes bàsiques sobre els ingressos de les hisendes comarcals. Tot i això, i

tornant a la idea comarcal que comença a desenvolupar-se a Aragó, és a la ment de tothom que una estructura comarcal comporta dificultats i conflictes en tant que significa la creació d'un nou nivell d'administració local.

El 1993, s'aprova a les Corts d'Aragó la Llei 10/93, de 4 de novembre, de comarcalització d'Aragó, que posa a disposició dels municipis i les mancomunitats una nova opció d'organització. Encara que la comarcalització s'hi entengui com un procés voluntari, el seu avanç s'estima desitjable. Al preàmbul s'estableix que «és necessari portar-la a terme, ja que així ho exigeixen una millor organització territorial dels serveis públics, l'apropament de la seva gestió als ciutadans, l'impuls de noves feines públiques concordants amb els temps i un millor equilibri de les condicions de vida dins d'Aragó».

Aquesta Llei no inclou el mapa comarcal i evita d'aquesta manera introduir al debat general de la institució comarcal les inevitables discussions sobre la delimitació concreta de les comarques. A ningú no se li escapa que aquest era un tema potencialment conflictiu, ja que és de transcendència especial per a alguns municipis. Existeixen al territori aragonès zones amb característiques geogràfiques, relacions econòmiques i vincles culturals que han anat definint àmbits supramunicipals amb una forta identitat: aquest és el cas de la Franja. De totes maneres, encara que la Llei de comarcalització no inclogui un mapa comarcal, el seu establiment no es podia ajornar gaire.

La disposició addicional segona de la Llei de comarcalització, el Decret 76/1995, de 18 d'abril, convoca la consulta per a l'establiment de la delimitació comarcal d'Aragó. S'hi planteja una proposta inicial de delimitació comarcal que inclou trenta-tres comarques amb les seves capitals, a la qual les corporacions locals han de mostrar la seva conformitat o presentar alternatives motivades.

Entre la varietat de propostes i posicions manifestades, n'hi ha moltes que afecten comarques integrades per municipis de la Franja. Una de les qüestions més discutides i conflictives es planteja amb relació a la configuració de la comarca de la Ribagorça, entesa com una única demarcació o bé partint-la en occidental i oriental tot atenent-ne el caràcter fronterer amb Catalunya i els trets particulars. Durant tot el període de consulta, els representats de la Ribagorça oriental van exposar la necessitat d'establir dues comarques diferenciades, atès que ells no tenien res a veure amb la Ribagorça occidental i mantenien molts vincles amb Catalunya. Els representats de la Ribagorça occidental defienien una Ribagorça única on càpiguen dues llengües i es respectin les peculiaritats i els costums dels municipis catalanoparlants.

Acabat el termini de consulta, els representats de la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental es reuneixen amb el president de les Corts, Emilio Eiroa, per insistir en el fet que les seves peculiaritats culturals i econòmiques no han estat previstes en la proposta de comarcalització. Es reivindica el respecte al fet diferencial i s'acorda que comparteixin molts serveis amb Catalunya. Els vuit municipis de la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental manifesten, fins i tot, el seu interès a estudiar la possibilitat d'adscriure's a Catalunya perquè consideren que el mapa comarcal constitueix un nou menyspreu de la comunitat aragonesa de rel cultural catalana. Es mostren en contra que tota la Ribagorça es constitueixi com una sola comarca amb capital a Graus

perquè entenen que així no es respecta el fet diferencial que distingeix els aragonesos vinculats culturalment i comercialment amb Catalunya.

Uns altres punts de conflicte que afecten directament municipis de la Franja són la integració o la no-integració del Matarranya al Baix Aragó, o la inclusió de Mequinensa a la comarca del Baix Cinca, tema especialment complex perquè es tracta d'un municipi de Saragossa i una comarca d'Osca.

Finalment, aquestes discussions es resolen de la manera següent: una única comarca ribagorçana que integra la Ribagorça oriental i l'occidental, amb capitalitat compartida entre els municipis de Graus i Benavarri; Mequinensa s'integra a la comarca del Baix Cinca, el Matarranya es constitueix com una comarca independent del Baix Aragó i la capitalitat de la Llitera també serà compartida entre Binèfar i Tamarit de Llitera.

Actualment, el procés de comarcalització s'ha posat en marxa. Ja existeix una comarca constituïda (El Aranda) i diversos avantprojectes de llei de creació de comarques es troben en tràmit parlamentari o en període d'exposició pública. Les comarques que integren els municipis de la Franja hauran de fer un esforç especial per respectar les seves peculiaritats lingüístiques, culturals i econòmiques i s'hauran de tenir present tant l'establiment de serveis com el desenvolupament de tot tipus d'activitats comarcals.

La comarcalització comporta, sens dubte, un repte per a la comunitat autònoma d'Aragó i per a tots els seus municipis. De la seva capacitat d'entesa en dependrà l'èxit. Aquesta voluntat d'entesa s'haurà de donar en més mesura a les comarques que integren els municipis de la Franja amb vista a superar d'una vegada el marginalisme a què Aragó ha sotmès durant anys els municipis amb vincles amb Catalunya.

INSTITUT
D'ESTUDIS
CATALANS